

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

A historical map of Copenhagen, Denmark, showing the city's layout, including the harbor, streets, and buildings. The map is overlaid with a green banner at the top and bottom. The title 'Historiske meddelelser om København 2021' is written in white text on the top banner. The publisher's name 'Selskabet for Københavns Historie' is written in white text on the bottom banner. The map features various colored areas: blue for water, green for land, and red for buildings and streets. Letters like 'P', 'Q', 'D', and 'I' are scattered across the map, likely marking specific locations or landmarks. The map is a detailed architectural plan, showing the intricate layout of the city's streets and buildings, particularly in the central and southern parts. The harbor is a prominent feature on the left side, with several smaller water bodies and canals branching off. The overall style is that of an old, hand-drawn map, with some color washes and fine lines indicating structures and terrain.

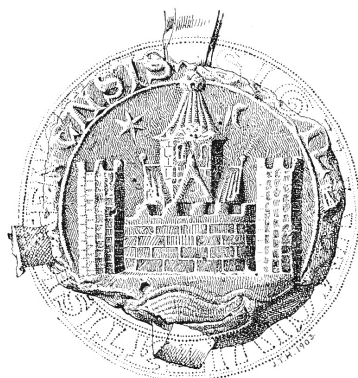
Historiske meddelelser om København 2021

Selskabet for Københavns Historie

rdanigste Forestilling angaaende
den 17. Decembris 1745 den 17. Decembris
1745

Historiske meddelelser om København

2021

Udgivet af

Selskabet for Københavns Historie

Historiske meddelelser om København 2021

© Selskabet for Københavns Historie og forfatterne

ISSN 2245-1293

ISBN 987-87-85099-10-4

Redaktion: Inger Wiene, Lasse Jonas Bendtsen, Peter Thorning Christensen, Birgitte Christensen og Bjørn Westerbeek Dahl (ansv.).

Korrektur: Forfatterne og Bjørn Westerbeek Dahl

Bogtilrettelægning og design: IC-Design, lykke@ic-design.dk

Tryk: Printfinder, Riga, Letland, www.printfinder.lv

Historiske meddelelser om København udgives af Selskabet for Københavns Historie og fungerer som årbog for Selskabets medlemmer.

Redaktionen har indhentet ophavshavernes tilladelse til gengivelse af illustrationer, der er underlagt ophavsrettigheder. I enkelte tilfælde har det dog ikke været muligt at få kontakt med rettighedshavere, der derfor vil blive honoreret i overensstemmelse med normal praksis ved henvendelse til Selskabet for Københavns Historie

I perioden fra 1907 til 2010 blev årbogen udgivet af Københavns Stadsarkiv, der dog benyttede titlen "København – kultur og historie" i perioden 2009-2010. 2009 var betegnet "Bind 1".

Abonnement på årbogen:

opnås ved skriftlig henvendelse til Selskabet for Københavns Historie,
c/o Bjørn Westerbeek Dahl

Mailadresse: bjoern.westerbeek.dahl@gmail.com

eller via kontaktformularen på Selskabets hjemmeside:

www.kobenhavnshistorie.dk

Ved indlevering af manuskripter og forslag til artikler benyttes ovenstående adresse. En skrivevejledning findes på www.kobenhavnshistorie.dk

Omslagsbillede: Kort over Københavns nærmeste forstæder, tegnet af Samuel Christoph Gedde 1754, se s. 19-21.

Tegningen på titelbladet: Omtegning af Københavns ældste segl fra 1296, som gengivet i H.U. Ramsings Københavns Historie og Topografi i Middelalderen, Bind 1, 1940, s. 129.

Indhold

- 5 “Forstæder så skønne som i Paris og London”
Tømmerpladsernes flytning og projekterne til
Københavns udvidelse 1754-1755
af Bjørn Westerbeek Dahl
- 52 **Walter Titley**
Den engelske ambassadør i Danmark 1729-1768
af Jørn Benderfeldt
- 194 “Af en mistænkelig, tyvagtig Familie”
Frederik Julius Dahl og hans kreds i 1800-tallets
København
af Birgit Meyer Andersen
- 221 **Colding, kolera og København**
af Dan Rosbjerg
- 239 **Småstykke**
En embedsbolig på Hovedvagten
af Bjørn Westerbeek Dahl
- 245 **Forfatterbiografier**
- 247 **Person- og stedregister**
ved Bjørn Westerbeek Dahl

“Forstæder så skønne som i Paris og London”

Tømmerpladsernes flytning og projekterne til Københavns udvidelse 1754-1755

■ af Bjørn Westerbeek Dahl

En af de mest spektakulære byudvidelser i Danmark er anlæggelsen af Frederiksstaden i årene efter 1749. Her blev ikke blot anlagt den enestående ottekantede Amalienborg Plads i krydsningen mellem de to akser i den ny bydel og påbegyndt en monumental kirke som bagvæg for det ny kvarter, men hele det område, der siden Sophie Amalienborgs brand i 1689 havde henligget som ekstensivt benyttet have og eksercerplads, blev udbudt til interesserede bygherrer med klausuler om bygningernes arkitektoniske niveau. Anlæggelsen har altid påkaldt sig stor interesse på grund af det byideal, man her søgte at skabe, så man helt har overset, at man få år senere forsøgte at udvide byen med nye forstæder efter samme principper om end i en mindre ambitiøs form. Ved fremkomsten af et mere vidtgående forslag undersøgte man desuden, om man kunne udvide selve byen mere grundlæggende ved at forlægge Vestervold og dele af Christianshavns Vold i en bue ud i Kalveboderne.

Frederiksstaden

Ved et gavebrev af 12. september 1749 til Københavns Magistrat overlod Staten det til byen København at udvikle det ca. 15 ha store areal, der lå mellem Sankt Annæ Gade (nu Sankt Annæ Plads) i syd og Toldboden i nord og mellem Bredgade i nordvest og Toldbodgade i sydøst.¹ I den sydlige del af arealet lå en kongelig have med en pavillon til kortvarige ophold og i den

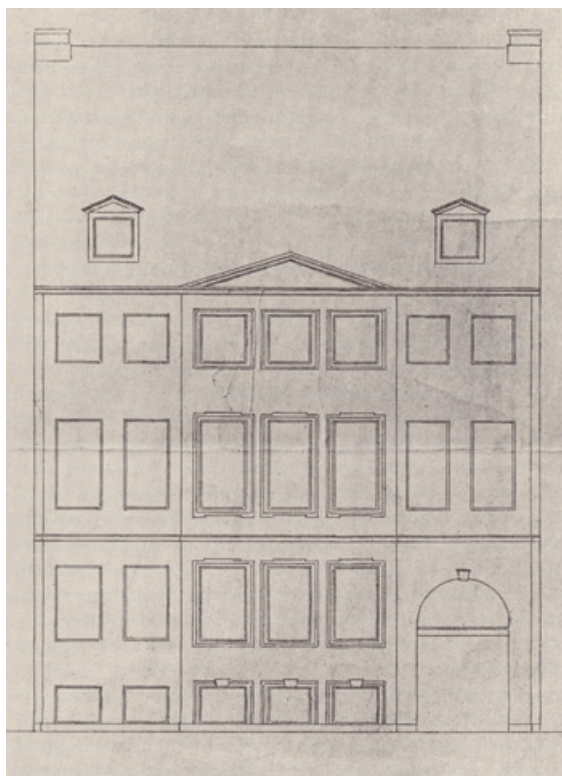
nordlige del en eksercerplads. Mod nordvest suppleredes arealet med et mindre areal i form af Prinsesse Charlottes Have, som var tiltænkt opførelsen af en kirke til bydelen.

Området havde ikke direkte adgang til havnen, for mellem Toldbodgade og havnen lå en række tømmerpladser, der i årene efter 1706 var blevet tilskødet byens tømmerhandlere. Det var en af disse, Christianshavneren Andreas Biørn, der synes at have været initiativtager til at bygge på de “ledige” grunde på den anden side af Toldbodgade. Biørn antages at have været ophavsmanden til den første byplan for området med sine to krydsende gader med en firkantet pladsdannelse, hvor gaderne skar hinanden. Byplanen blev imidlertid hurtigt løftet op på et mere professionelt niveau af arkitekten Nikolaj Eigtved, der ændrede den centrale plads til en oktagon. Han flyttede også den nord-sydgående gade (Amaliegade) en anelse længere væk fra Bredgade, for at man kunne få gode dybe grunde i de to karréer, der lå her. Af hensyn til brandfaren fra tømmerpladserne blev der efter henstilling fra Admiralitetet lagt en bebyggelsesklausul på grundene i de to karréer nærmest Toldbodgade, som hindrede fuld udnyttelse mod denne gade, og vestsiden af Toldbodgade blev derfor kun lettere bebygget.

Den endelige plan mangler således noget af den symmetri, man gik efter i den barokke byplanlægning, men det blev mere end opvejet ved den forfinede pladsdannelse og ikke mindst ved en række facaderestriktioner på bydelens nye bebyggelse, som det blev overladt Eigtved at styre.

Til palæerne på selve pladsen udfærdigede Eigtved specifikke tegninger, og flere palæer i området opførtes af andre under Eigtveds tilsyn. Men for resten af bebyggelsen fik han frie hænder til at iklæde hele kvarteret en dragt i barokt tilsnit. Kongehuset var ikke direkte repræsenteret som byggherre i området, og som bekendt blev Amalienborgpalæerne først kongebolig i 1794 efter branden på det første Christiansborg, men hurtigt blev byanlægget koblet til fejringen af 300-året for den Oldenborgske kongeslægts tiltræden på den danske trone. Det skete dog først officielt, da grundstenen til Frederikskirken blev lagt den 30. oktober 1749. Boede kongen ikke selv i kvarteret, så fik det hurtigt præg af boliger for landets førende mænd.

Eigtved udarbejdede nogle standardforslag for byggeriet i området – en slags typehuse – og et godt eksempel på dette er den fornemme facade på ejendommen Bredgade 30, der var opført af toldinspektør Cornelius Schumacher

Nikolaj Eigtved kom til at forme den bebyggelse, der i årene efter 1749 rejste sig i Frederiksstaden. Ejendommen Sankt Annæ Plads nr. 9 var i så henseende ingen undtagelse. Ganske som tvillinghuset i nr. 7 var det et syvfagshus i tre etager med kælder, bygget op omkring en midterrisalit med en trekantfronton for oven. Huset var opført efter tegninger af Eigtved. Som et kuriosum kan det nævnes, at lederen af Det Danske Fortifikationskorps og den sandsynligste bagmand for de projekter, som behandles i nærværende artikel, Samuel Christoph Gedde boede på 1. salen i 1762. Gengivet efter John Erichsen: Frederiksstaden 1976, s. 52. Original i Antikvarisk-Topografisk Arkiv.

i 1751. Det er et 6-fags hus på tre etager med gesimsbånd mellem stue og 1. sal, fremhævet midterparti og med frontispice over de midterste fire fag. De enkelte ejendomme skulle imidlertid også underordne sig hensynet til den samlede bebyggelse, og gesimsbåndene skulle være gennemgående fra hus

til hus, ligesom der skulle være vinduesflugt, dvs. vinduer i samme højde fra gadeplanet.

Kvarteret blev opdelt i grunde af varierende størrelse og med forskellig bredde til gadesiden, der af John Erichsen er beregnet til 27 alen (ca. 17 m) i gennemsnit for bydelens borgerhuse, altså palæer m.v. undtaget.² Antallet af grunde varierer lidt alt efter tidspunktet, som man regner fra, da der i de første år var flere grunde, der blev delt og andre, der blev sammenlagt. Ifølge Chr. Geddes kvarterkort fra 1757, da området allerede var pænt bebygget, rummede "Den nye Friederichs-Stad" 47 matrikelnumre. Det skal ses i sammenhæng med, at der i byens øvrige indenbys kvarterer var ca. 3.300 matrikler.

Selvom Frederiksstadens grundarealer var større end mangan en ældre matrikel, og dermed kunne rumme flere beboere i for-, side- og baghuse, varede det ikke længe, førend der igen dukkede planer om en udvidelse af byen op.

Magistratens byudvidelsesplan³

Under en samtale med Københavns overpræsident Volrad von der Lühe i efteråret 1754 kom Frederik den 5. ind på spørgsmålet om forstædernes bebyggelse. Monarken mente, at det skulle være muligt for folk at bygge store grundmurede huse på to etagers højde med kælder uden for byens porte, så forstæderne herude blev lige så "skønne som i Paris, London mv." Von der Lühe svarede hertil, at det ikke var muligt af hensyn til fæstningsværkerne. Kongen havde imidlertid repliceret, at der under en krig ville være tilstrækkelig tid til at nedrive forstadsbebyggelsen eller lade den brænde ned.⁴

Der er næppe tvivl om, at de københavnske forstæder har virket påfaldende beskedne, når man foretog sammenligninger med andre europæiske hovedstæder: I Paris havde man i 1670 fjernet den gamle bymur og særligt i begyndelsen af 1700-årene var en fornem bebyggelse blevet anlagt i flere af de tidligere forstæder, særligt i Faubourg Saint Germain og Faubourg Saint Honoré.⁵ I London var noget tilsvarende sket lidt tidligere. Det har ikke været muligt at konstatere, om man her ønskede at underlægge bygherrer særlige regler for udformningen af nybyggeriet. Der var dog en strømning i tiden, der understregede betydningen af repræsentative adgangsveje ind til

Volrad August von der Lühe (1705-78) var af mecklenburgsk adel, men kom tidligt i dansk tjeneste og krøb hurtigt op ad embedsstigen til han i 1754 blev udnævnt til overpræsident i København. Dette embede varetog han frem til 1771 på bedste vis, bl.a. støttede han udarbejdelsen af Chr. Geddes kvarterkort (1757) og dennes store eleverede kort over byen (1761). Han var samtidigt chef for Det Kongelige Teater. Von der Lühe var sandsynligvis den, der satte gang i udvidelsesplanerne for byen, men også den, der fik det hele til at skride, da konsekvenserne blev for uoverskuelige. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Fotografi: Kit Weiss.

de større byer, naturligvis særligt residensbyerne. Ordet “avenue” er således afledt af det franske ord “avenir”, latin “advenire”, der betyder at ankomme til et sted. I 1752 havde arkitekturteoretikeren Marc-Antoine Laugier i et skrift fra 1752 direkte formuleret ønsket om at omskabe Paris, hvori indgik ønsket om prægtige “triumfatoriske entrées” ind til byen”.⁶ Mindre kunne dog også gøre det.

Kongens svar til von der Lüche kan overraske, for svaret var i direkte modstrid med gældende regler for bebyggelse i de københavnske forstæder. De var reguleret efter en forordning fra 1682, der direkte forbød enhver bebyggelse i en afstand af 2.000 alen (ca. 1.250 m) fra ydersiden af fæstningens (projekterede) glacis.

Det var også imod tankerne i en få år gammel rapport, som kommandant Michael Numsen og chefen for Ingeniørkorpset Samuel Christoph Gedde havde udfærdiget i 1751 om fæstningens tilstand.⁷ De havde anbefalet at genoptage den for længst afdøde Jobst von Scholtens plan fra 1717 til en forstærkning af hovedvolden, der nu var 80-100 år gammel og kun i begrænset omfang var blevet moderniseret siden da. Den skulle derfor forstærkes ved anlæg af raveliner, glacis og andre udenværker. Væsentligst var dog en forstærkning af fæstningen ved opførelse af to retranchementer, altså lave voldlinjer, der skulle sikre Søerne ved et angreb. Det ene skulle udgå fra et punkt sydligt på Vestervold og løbe langs Kalveboderne i en bue op mod Ladegårdsskansen på nordvestsiden af Sankt Jørgens Sø. Det andet retranchement skulle gå fra et punkt ud for Kastellet, følge Øresundskysten på et kort stykke og derfra i en bue op mod nordvesthjørnet af Sortedamssøen, hvor der skulle lægges en større skanse.

Bag projektet spores kendskabet til de retranchementer, der i al hast blev anlagt under Torstenssonskrigen 1643-1645, og som ingeniørerne Georg Hoffmann og Peter Bysser benyttede som værn for de forstæder, som de i årene derefter projekterede uden for hovedvolden. Disse forsvarsanlæg fik imidlertid kun en kort levetid, da de blev totalt ødelagt ved indledningen til svenskernes belejring i 1658.

Det nye projekt var som omtalt udfærdiget af Jobst von Scholten, der i 1717 havde fået det godkendt af Frederik den 4. Det var midt under Store Nordiske Krig, og efter krigen gjorde man ikke noget ved sagen. Først i 1742 – godt 20 år efter Scholtens død i 1721 – vendte man tilbage til hans projekt: I 1744 besluttedes det således efter forslag fra Gedde at foretage en general-besparelse

over 10 år på udgifterne til samtlige danske fæstninger, inkl. København, for at samle midler til formålet. Allerede før de ti år var gået, havde man imidlertid brugt pengene på andre militære byggeprojekter, herunder en fornyelse af flere af fæstningsbroerne i København. Men her i 1754 var planerne dog endnu aktuelle, og man måtte regne med, at retranchementerne ville blive opført inden for en overskuelig fremtid.

I deres rapport fra 1751 havde Gedde og Numsen frarådet at anlægge nogen form for bebyggelse inden for de to retranchementer, da det ville gå ud over fæstningsforsvaret. Deres afvisning skyldtes sandsynligvis, at spørgsmålet om bebyggelse havde været rejst igen, og de forsøgte da også at finde en løsning ved at anvise plads til en forstadsbebyggelse på nordsiden af Blegdamsvej mellem Sankt Hans Torv og Trianglen og på begge sider af Nørre Landevej – “500 skridt” fra Blågård i retning af Lygten, altså fra et punkt ved den nuværende Assistens Kirkegård og udefter. Begge steder måtte der dog kun bygges 1-etages huse. Det var et brud med forordningen fra 1682, men disse bestemmelser var tidligt blevet gennemhullet ved hyppige dispensationer og manglende håndhævelse. I 1734 var kommandanten ligefrem blevet underkendt, da der på 1. Blegdam var blevet opført en bygning på en etage, som fik lov til blive stående trods hans forudgående indskriden. Tilladelsen synes ligefrem at være blevet præcedensskabende for andet byggeri i forstæderne.

I 1740 blev stadsbygmesterens tilsyn med byggearbejder endog udstrakt til også at omfatte forstæderne, idet bygherrer her blev forpligtet til at anmelde deres byggeri til ham.⁸ Det betød dog næppe, at han også udøvede egentlig facadeinspektion, som den kendes fra Eigtveds styring af Frederiksstaden.

I 1750'erne var der således en vis bebyggelse i forstæderne, og særligt langs landevejene lå husene tæt. Langs Vestre Landevej var der over et længere stræk ligefrem noget, der lignede en samlet facadebebyggelse, og det var også tilfældet på Østre Landevej ud for Sortedamssøen. Nørre Landevej var derimod præget af mere spredt bebyggelse, der tilmed oftest lå et stykke inde på grundene.⁹

Et godt indtryk af forstædernes bebyggelse netop i disse år får man af Johan Jacob Bruuns tegning fra 1756, stukket af H. Qvist til “Novus Atlas Daniæ”, der blev publiceret i 1761. Det viser indkørslen ad Vestre Landevej mellem nutidens Værnedamsvej og Vesterbro Torv. Her ses på begge sider en række stråttækte bindingsværkshuse i én etage, men af forskellig længde og

dybde, og alle forsynet med gavlkvist med et enkelt vindue. Husene ligger ikke mur til mur, men mellem dem strækker sig haver med plankeværker ud mod vejen.

Numsens og Geddes rapport fra 1751 var næppe kendt af bystyret, men den viser, at man allerede da havde eller havde haft overvejelser om en udvidelse af byen med anlæg af forstæder. Til praktisk brug var Numsens og Geddes forslag næppe egnet, da de områder, som de pegede på, efter datidens opfattelse lå langt væk fra byen.

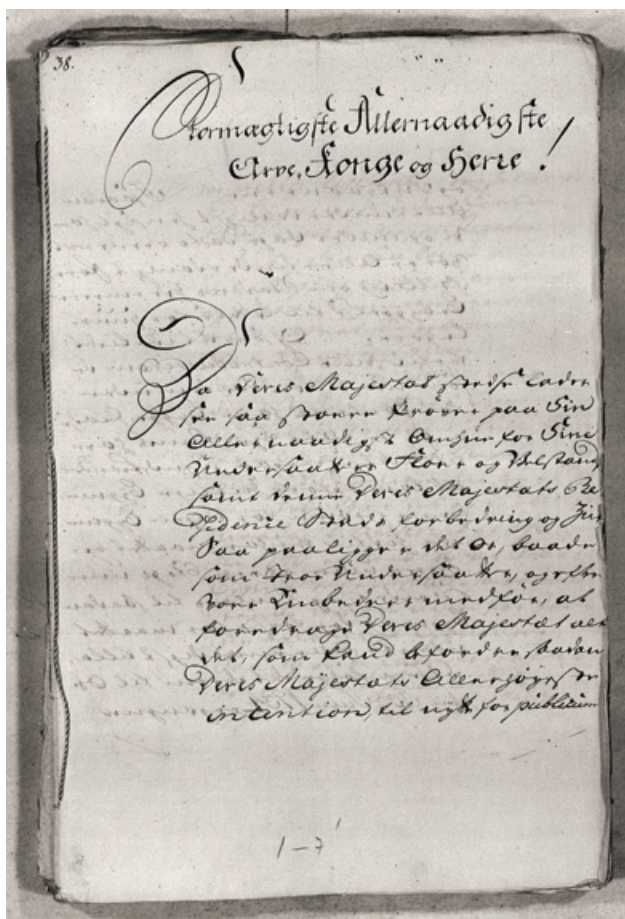
Deres advarsler om fæstningens forsvarsevne ved en bebyggelse inden for retranchementerne blev ikke hørt, og Frederik den 5.s spørgsmål til von der Lühe i efteråret 1754 viser, at kongen ønskede, at den tilfældige og spredte bebyggelse i forstæderne burde afløses af en reguleret bebyggelse. Det skulle være en forstadsbebyggelse præget af datidens idealer om ensartede, harmoniske

Det er lidt af en myte, at forstæderne var så godt som ubebygget. Særligt langt Østre Landevej og især Vestre Landevej lå husene tæt. Her ses Vestre Landevej fra hjørnet ved Væredamsvej i retning af det senere Vesterbro Torv. På begge sider lå der huse med bag- og sidehuse. Stik af H. Qvist efter tegning af J.J. Bruun fra 1755. Det Kongelige Biblioteks Billedsamling.

facader til gaden, vinduesflugt, eller med datidens ord “egalité” og “regularité” ganske som det ses i Frederiksstaden.

På den baggrund henvendte Magistraten sig en god måneds tid senere, den 25. november 1754, til kongen med et ønske om en udvidelse af staden ved anlæg af forstæder uden for portene.¹⁰ Som begrundelse anførte man behovet for at sikre rimelige huslejer for menigmand, idet indvandring til byen havde fået priserne på boliger til at stige. I forstæderne skulle der derfor udlægges et større antal byggegrunde for fæstere eller ejere, hvor man kunne tillade

Magistratens “aller-
underdanigste”
henvendelse til den
“Stormægtigste Arve
Konge og Herte” om
behovet for at lette
huslejestigningerne
for den almindelige
befolkning i København
indledte en proces, der
kunne have ændret
København markant.
Rigsarkivet.

opførelsen af “ziirlige” bygninger i stedet for de bygninger på en etage, som man tidligere havde tilladt efter byggesagen i 1734. Men reglerne betød, at man ikke kunne opnå en passende “regularitet” og “ziirlighed”, selvom både kongen selv og tidligere Christian den 6. havde ønsket at der skulle tages hensyn til disse bygningsidealer. Magistraten forestillede sig desuden, at man i de mere rummelige forstæder kunne få plads til “industrier” i form af pladskrævende produktionsanlæg for dugmagere, vævere, farvere og andre, der krævede mere plads, end der var til rådighed indenfor voldene,

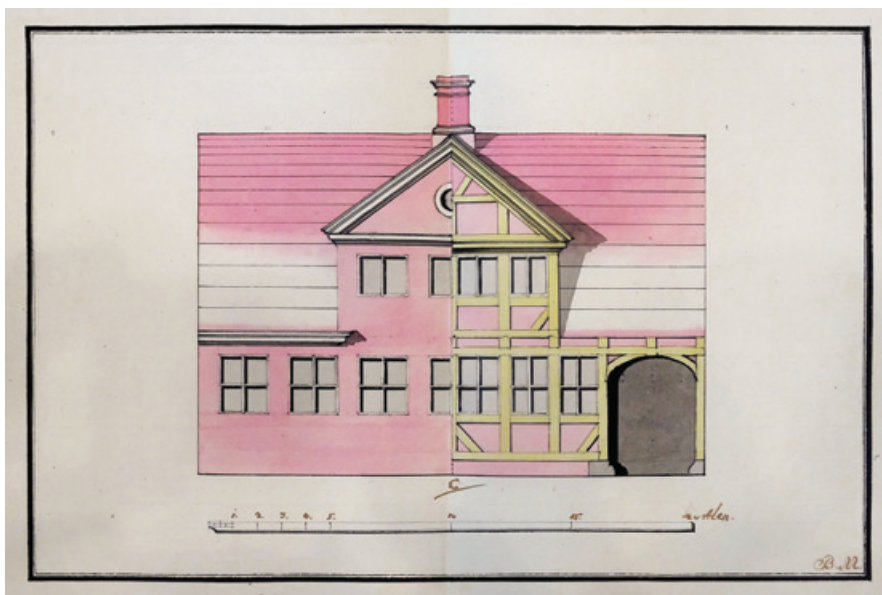

Stadsbygmesterens forslag A og B til et hus i to etager skulle være grundelementet i de nye forstæder inden for Vestre og Østre Retranchement. Husene var forsynet med kældre, så bygningsmassen kunne falde derned, hvis en fjendtlig belejring skulle gøre dette nødvendigt. Huset er som type en let forenkelt udgave af datidens typiske borgerhus, som de blev opført inden for voldene. Rigsarkivet.

Magistraten ønskede ikke at tage stilling til, hvor mange huse, der kunne opføres mellem retranchementerne og hovedvolden, fordi man ikke præcist vidste, hvor tæt på fæstningen man måtte bygge. Derfor ønskede man, at kongen indhentede betænkning fra “vedkommende fortifikationsbetjente”, altså fra kommandant Numsen og chefen for fortifikationskorpset Samuel Christoph Gedde.

Magistraten underbyggede sit forslag med at fremsende tre tegninger, udført af stadsbygmester Banner Mathiesen, der viste, hvorledes man forestillede sig, at der kunne bygges.

Tegning A viser et grundmuret hus i to etager og syv fag med udnyttet

Stadsbygmester Banner Mathiesens forslag til et forstadshus på en enkelt etage, forslag C, var tænkt som et typehus, der skulle bygges i de dele af forstæderne, hvor bebyggelsen af hensyn til ildgivningen fra voldene måtte være mere begrænset end i de egentlige forstæder, der var beskyttet af planlagte retranchementer. Rigsarkivet.

kælder og loftsetage med portåbning over to fag og nedgang til kælderen over et enkelt fag. Husets midterste tre fag er fremhævet i en midterrisalit med trekantgavl med et cirkelrundt vindue over murkronen, og de to sidefag er leddelt med ørelisener. Omkring porten er der profilerede søjlefødder og kapitæler samt en tilsvarende slutsten. De to buede tagvinduer er udsmykket med en buet og profileret overligger.

Tegning B er bindingsværksudgaven af samme hustype. Byggemetoden betyder, at det er et 10-fagshus med vinduer i hvert fag. Over de fire midterste fag rejser sig en gavlkvist på fire fag med en trekantfronton over. To loftvinduer krones på samme måde af hver sin lille trekantfronton.

Tegning C viser de to muligheder for et hus i en etage, opført alternativt af grundmur eller bindingsværk. Det grundmurede hus skulle være på syv fag,

bindingsværkshuset på ti fag med port over to fag og en muret overetage over de fire, henholdsvis fem, fag og med trekantgavl ovenover. Huset er tegnet ganske prunkløst bortset fra de smukke profilerede gesimser.¹¹

Som hustyper afviger Banner Mathiesens tegninger ikke fra, hvad man kunne opleve indenvolds, og særligt det grundmurede hus i to etager ville ikke have været påfaldende selv i Frederiksstaden, om end det i facadeudsmykningen er mere spartansk end Eigveds typehus. I forstæderne ville både det og bindingsværksudgaven derimod have vakt opsigt.

Magistratens henvendelse blev som ønsket via Krigskancelliet sendt videre til Michael Numsen og Samuel Christoph Gedde, der modtog den og bygningstegningerne i midten af november 1754.¹² De havde forstået situationen: Henvendelsen var godt nok fra Magistraten, men de kendte forhistorien: Kongen havde udtalt sig, og de militære hensyn måtte vige for "egalité" og "regularité".

I de følgende uger udarbejdede Gedde et kort over alle forstadsbygninger" med deres fælles forslag til placering af huse i grundmur og bindingsværk efter Stadsbygmesterens rids A og B, ligesom de også foreslog placeringer af de 1-etages bygninger af typen C.

Kortet er heldigvis bevaret i Ingeniørkorpsets tegningsarkiv i Rigsarkivet og dermed også Numsens og Geddes udredning, der efter tidens sædvane er skrevet direkte på kortet.¹³ Efter at have aftegnet de nyprojekterede fæstningsværker efter von Scholtens plan og lagt en demarkationszone på 1.500 skridt fra dem, som så angav en bebyggelsesgrænse, havde de med punktering indtegnet mulighederne for bebyggelse:

Inden for retranchementet uden for Østerport, "Østre Forstad", skulle der indrettes to karréer, der til alle sider kunne bebygges med huse i grundmur eller bindingsværk i to etager med en facadebredde på 21 alen (ca. 13 m) efter bygningsrids A og B. De havde regnet ud, at der kunne lægges 100 bygninger i området, idet man beholdt to industrier, Frederik Holmstedts kattuntrykkeri og klædefabrikant Pierre Gandils gård, og af de 100 nye bygninger, ville mindst 20 efter deres mening være velegnede til klædefabrikanter tøjmagere. Der var således taget hensyn til den begyndende industridrift, som det fugtige område mellem Sortedamssøen og Øresund lagde op til.

Tilsvarende ville man i Vestre Forstad kunne lægge to karréer, og idet man bibeholdt to eksisterende bygninger, Kapunstopperens hus og Vestre Accisebod, ville der kunne bygges 90 huse, hvoraf de huse, der vendte mod

Chefen for Fortifikationskorpset Samuel Christoph Gedde og kommandant Michael Numsen udarbejdede i fællesskab et forslag til anlæg af forstæder uden for Københavns Hovedvold, dateret 4. april 1755. Som et led i projekteringen lod de forstæderne opmåle og alle huse og

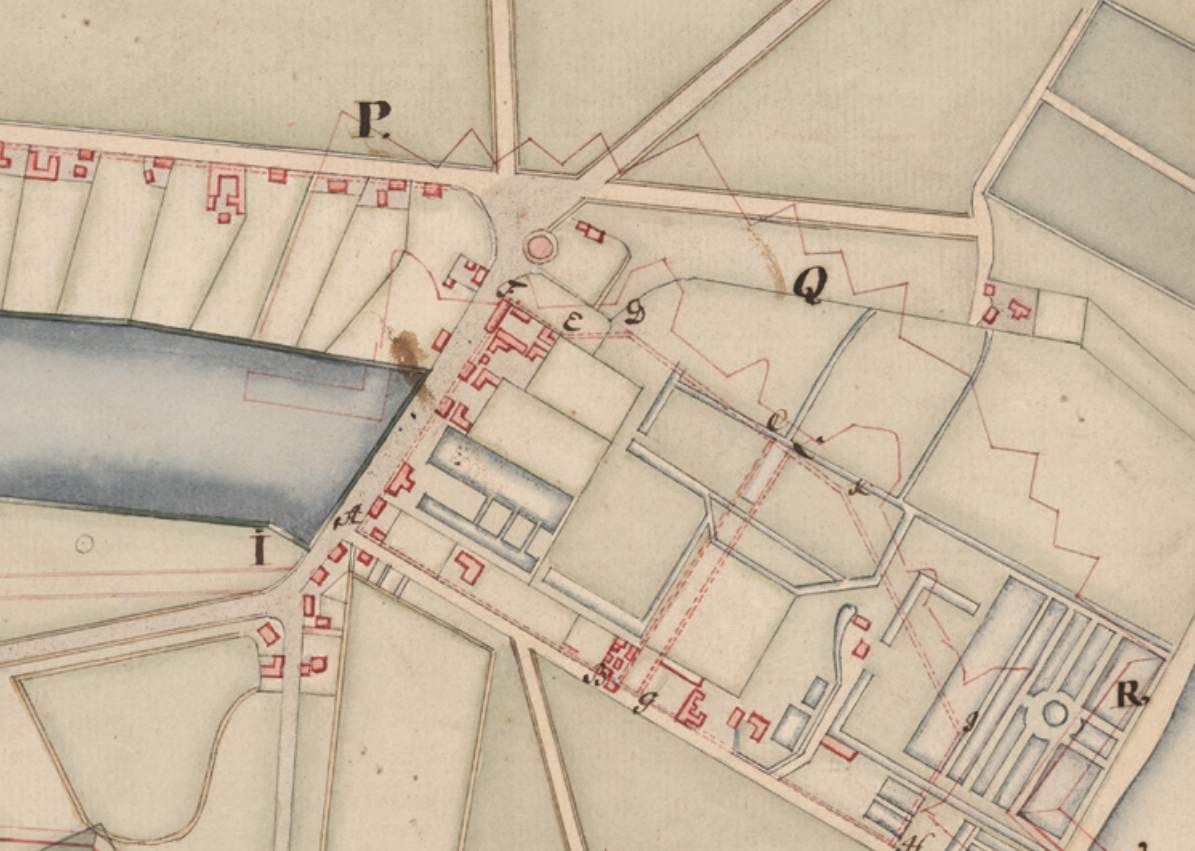
bygninger indtegne i et stort kort, der skulle danne udgangspunkt for den efterfølgende planlægning. Bebyggelsen i Østre og Vestre Forstad er markeret med stiplede linjer, se detaljerne på kortudsnitene s. 20-21. Farveholdningen er typisk for Geddes mange kort. Rigsarkivet.

Vestre Forstad efter Geddes og Numsens forslag af 4. april 1755 ville forøge bebyggelsen med i alt 90 huse. De svage stiplede linjer på originalkortet er her trukket kraftigt op. Mellem karréerne løber Vesterbro og øverst ses Gammel Kongevej og den sydlige ende af Sankt Jørgens Sø. I modsætning til forslaget for en forstad uden for Østerport ville forstaden her række ind over dele af Vestre Retranchement fra 1640'erne. Udsnit af kortet s. 18.

Sankt Jørgens Sø, ville egne sig til kattuntrykkeri. Igen en indrømmelse til industridrift i forstaden.

Numsen og Gedde glemte ikke hensynet til fæstningen, selvom de havde havde måtte gå på kompromis med deres generelle holdning til byggeri inden for retranchementerne: De skrev på kortet, at de nye forstæder i en krigssituation ville kunne stå, indtil en fjende havde opnået herredømmet over forterrænet frem til retranchementsvolden. Derefter kunne bygningerne nedbrydes af garnisonen, således at kældrene opfyldes med mursten og grus og "gøres lige med jorden", som det hed i senere byggetilladelser i området. Det turde ikke ligefrem være en ønskesituation for kommende bygherrer!

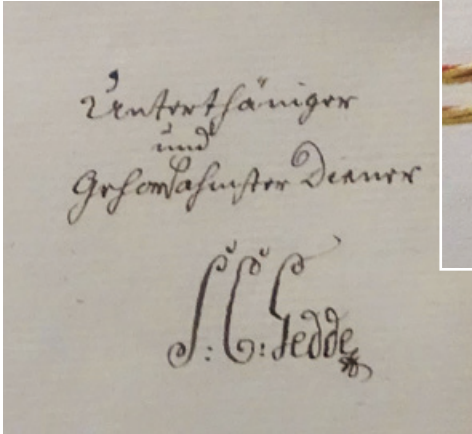
Østre Forstad som foreslået af Gedde og Numsen 4. april 1755 omfattede 100 huse, der skulle ligge inden for stiplede linjer, der her er trukket kraftigt op, så omfanget og udformningen af byplanen tydeligt kan ses. Som sydlig afgrænsning ses Classensvejen og en ny stikvej mod nord, svarende til nuværende Lipkesgade. Karréerne følger mod nord den gamle grænse for Østre Retranchement fra 1640'erne. Sortedamssøens nordlige ende ses til venstre og øverst ses Trianglen med vejudfletningen til Blegdamsvej, Øster Allé, Strandvejen (nuværende Østerbrogade) og Kalkbrænderivej (nuværende Nordre Frihavsgade). Udsnit af kortet s. 19.

Numsen og Gedde foreslog også en bebyggelse ved Blegdamsvej, hvor de endog ønskede at bygge tættere og mere regulært, men kun med 1-etages huse med gennemgående kvist efter tegning C. Både bindingsværk og grundmur burde være tilladt, idet sidstnævnte ikke måtte bygges med mere end 1½ stens murtykkelse. Ingen af bygningerne herude måtte have kældre.

Som om det ikke var nok antydede de, at man langs Strandvejen fra Lille Vibenshus (Jagtvej/Østerbrogade/Strandboulevardkrydset) op til Kildendalsgård ved Gammel Vartov kunne opføre huse i to etager i grundmur. Det

Michael Numsen havde tjent sig op som kavalerist og som generalmajor blev han i 1740 udpeget til krigssekretær, dvs. Landetatens øverste forvaltningschef. Posten beholdt han til 1746. I 1750 blev han udnævnt til kommandant i København. I den egenskab samarbejdede han med chefen for Fortifikationskorpset Samuel Christoph Gedde om planerne for byens udvidelse. Som kommandant var det hans opgave at sikre fæstningens interesser. Placeringen af Tømmerpladserne ved Dronningens Enghave, altså uden for byen, var en fejldisposition, som mere vidner om hans ønsker for at sikre byens civile liv. Maribo Museum.

Samuel Christoph Gedde har efterladt sig en mængde breve, rapporter og promemoriaer fra sin lange tid som fortifikationsofficer fra 1739 til sin afgang i 1763. Hans hånd er let genkendelig i form af hans myggebensstore skriftbillede og hans brug af hele papirarket. Desværre findes der ikke noget portræt af ham, og da man end ikke ved, hvor han er begravet, står kun hans underskrift og hans segl som vidnesbyrd om hans person. Han var en meget dygtig korttegner og er givetvis den, der har tegnede de kendte kort til udvidelsesprojekterne i 1754-1755. Senere støttede han sønnen Christian i dennes opgave med at kortlægge og aftegne København (1757 og 1761). Familiens våbenskjold viser ikke overraskende tre gedder. Rigsarkivet.

var en strækning på godt 1.500 m og med 21 alen i bredden ville der således kunne opføres en 125-150 huse.

På begge sider af Vestre Landevej skulle der lægges en tilsvarende bebyggelse. Den skulle strække sig fra et punkt omtrent hvor Platanvej i vore dage støder til Vesterbrogade, men hvor landevejen dengang sigtede i lige linje mod Valby Langgade, og frem til Pile Allé. Bebyggelse her skulle dog kun anlægges med det sigende forbehold, at udsigten til og fra Frederiksberg Slot ikke måtte hindres.¹⁴

Geddes og Numsen har dateret deres kort 4. april 1755, og samme dag blev det sendt til Krigskancelliet. Herfra gik det videre til Danske Kancelli,

der herefter udarbejdede en forestilling til kongen, som godkendte den og det tilhørende kort allerede 2. maj.¹⁵

Det fremgår desuden, at man ved kongens godkendelse regnede med 220 2-etages huse à 21 alen i bredden, svarende til facadelængder på i alt 2.900 m. Desuden kom der et antal bygninger på nordsiden af Blegdamsvejen på en etage til.

Det var en principgodkendelse, for ifølge resolutionen skulle der udarbejdes en ny forestilling og et nyt kort til godkendelse. Det skyldtes sandsynligvis, at det andetsteds i administrationen nu var blevet afklaret, at tømmerpladserne langs Toldbodgade skulle flyttes til et sted på Kalvebodernes kyst uden for Vestervold.

Tømmerpladserne

Frederiksstaden var afgrænset mod havnen af Toldbodgade og havde dermed byens tømmerpladser som nærmeste nabo i denne retning. De strakte sig fra Sankt Annæ Gade (nuværende Sankt Annæ Plads) i syd til lidt syd for Toldboden, hvor den lille havn, kaldet ”Det Røde Hav”, afgrænsede pladserne i nord. Det var et areal på ca. 3,2 ha.

Man havde i årene efter 1706 henvist byens tømmerhandlere hertil for ikke at have deres lagre af stort og småt tømmer mere eller mindre tilfældigt placeret langs byens kanal- og havnekajer. Det var således et forsøg på at samle og regulere denne virksomhed.¹⁶ Opfyldningerne ved Toldbodgade synes først at være tilendebragt i 1720'ernes begyndelse, og siden da havde området udviklet sig til ikke blot at være et sammensurium af mere eller mindre tilfældig bebyggelse, men enkelte af pladserne var forsynet med grundmurede huse i flere etager med boliger for enten tømmerhandlerne selv eller deres lejere.

Tømmerhandlerne havde monopol på salg af alle slags tømmer, selvom nogle få tømmermestre og købmænd, bl.a. Andreas Biørn, ved dispensation havde fået tildelt oplagspladser andetsteds i byen, og pladserne var dermed et vigtigt element i byens liv. De var overladt tømmerhandlerne til fri ejendom, og her skete det, der så ofte sker, at ejerforhold ikke alene begrænsedes til den primære brugergruppe. Også enkelte tømmermestre, således senere brandmajor og arkitekt Boye Junge og bygmester Philip de Lange, havde pladser her.

Grev Danneskiold-Laurvig havde også en tømmerplads, ligesom kaptajn Jan van der Osten, selvom de strengt taget ikke var berettiget til det. Som udøvere af tømmerhandelen skal særligt nævnes Niels Aagesen, der i 1750 erhvervede en grund i Frederiksstaden og her byggede sin gård i Amaliegade (nr. 22-24, ud for den senere anlagte Fredericiagade).¹⁷

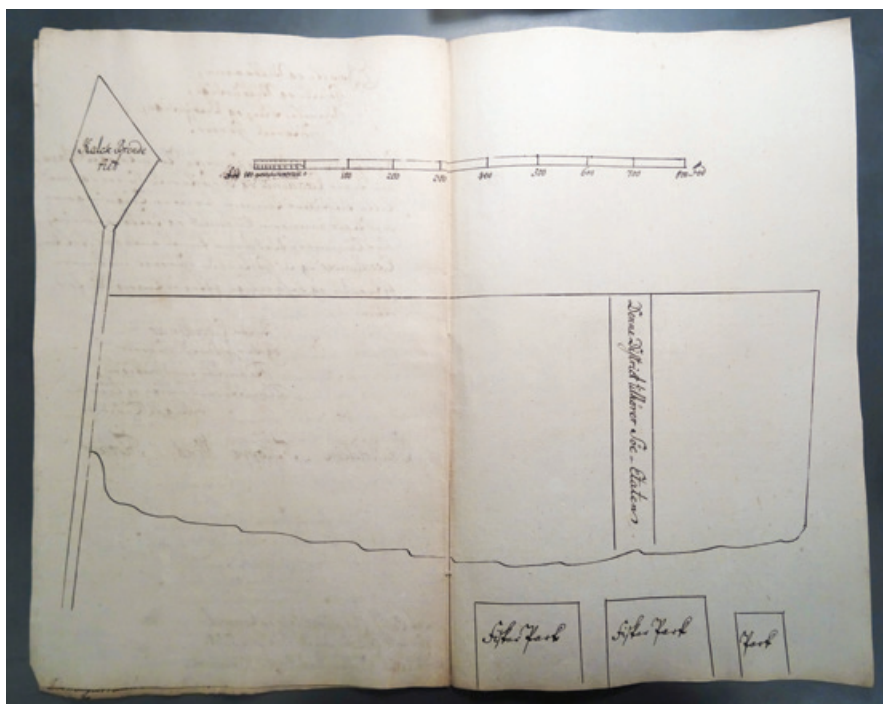
Desuden lagde Havnevæsenet beslag på flere pladser til oplag af diverse materialer. Byen selv havde et brændeoplag på en af de andre pladser, og endelig lå "Kongelig Majestæts" savmølle i nordligt i området.¹⁸

Ved anlægget af Frederiksstaden i 1749 havde admiral Ulrik Frederik Suhm gjort ophævelser og henvist til brandfaren for flåden, men det eneste, han havde opnået, var en mindre indskrænkning i byggemulighederne langs Toldbodgades nordlige side.¹⁹

Anlæggelsen af Frederiksstaden påvirkede ikke aktiviteterne på tømmerpladserne på anden måde, end at byggeriet må have øget aktiviteterne. Den 3. oktober 1753 udbrød der imidlertid brand i Levetzaus Palæ (senere Christian den 8.s og Christian den 10.s) palæ på Amalienborg Plads.²⁰ Det var ikke nogen voldsom brand, men "ildklumper" føg dog over købmand Aagesens gård henimod tømmerpladserne og savmøllen. En af tømmerhandlerne havde af frygt for sin plads meldt sig hos Holmens chef for at få hjælp fra flådens matroser, da gløder faldt tæt ved hans ejendom, som det fortælles i et brev fra Admiralitetet til Magistraten. Derfor erkendte man nu, at de nærmest liggende palæer og huse i Frederiksstaden kunne være til fare for tømmerpladserne – og dermed for orlogsflåden, ligesom en brand på tømmerpladserne naturligvis kunne brede sig ind over Frederiksstaden.²¹

Admiralitetet havde derfor nedsat "Kommissionen angående Tømmerpladserne flytning", der enstemmigt frygtede, at en brand på tømmerpladserne ville sætte Flåden i "yderste fare", hvis man ikke forinden havde nået at fjerne brædder og smålast samt brændestabler og desuden havde fået fjernet al bebyggelse inkl. savmøllen. Desuden burde man holde brandordningens paragraf om opbevaring af let antændelige varer på sådanne pladser efterrettelig.²²

End ikke med disse forholdsregler ville flåden dog være i sikkerhed, og kommissionen foreslog derfor at flytte tømmerpladserne til et andet og mere bekvemt sted. Holmens chef ønskede selv at få dem flyttet til en plads uden for byen, nærmere betegnet til Øresundskysten mellem Kastellet og Kalkbrænderiet, hvor der efter en indpæling kunne indrettes egnede pladser til tømmeroplag.

Nord for Kastellet var der i 1730'erne bygget et kalkbrænderi på en kunstig ø med en lille havn ud for vore dages Gammel Kalkbrænderivej. Dermed var der nogle hundrede meter kystlinje sydpå til Kastellet, der kunne blive genstand for det ene og det andet. Søetaten havde længe kik på området, der kunne bruges til dumpning af mudder fra Københavns Havn og indsejlingen hertil. I 1755 var der overvejelser om at lægge tømmerpladserne herud. Rigsarkivet.

Beretningen blev sendt til Københavns Magistrat til udtalelse den 22. januar 1754 med en klar anbefaling, selvom planen endnu ikke var forelagt kongen. Man tilbød at hjælpe med det praktiske i forbindelse med en flytning, levere tegninger til bolværkerne og senere sørge for opfyld og sendte fire dage senere en tegning "over situationen".²³

Magistraten lod herefter foretage en høring blandt ejere og lejere af tømmerpladserne. De var mildest talt ikke begejstrede for at flytte uden for byen. I sit svar til Admiralitetet opsummerede Magistraten de indvendinger, der var indkommet. Idet man fulgte tømmerhandlernes synspunkter, erklærede

man, at det ville skade tømmerhandelen, hvis pladserne blev lagt uden for byen. Ikke alene ville det fordyre brugen af tømmer i byen, men der ville også løbe udgifter på til vagtfolk og arbejdere. Tømmerhandlerne brugte tilsyneladende soldater på deres pladser, og de måtte ikke gå uden for byens porte uden forudgående tilladelse fra deres foresatte, så i stedet måtte de ansætte civile arbejder til en højere dagløn, hvis pladserne blev flyttet til kysten syd for Kalkbrænderiet. Omsætningen ville også falde, da der på dispensation var et par privilegerede tømmerhandlere på Christianshavn, som folk ville søge til, og også skippere, der kom til byen havde ret til i tre uger fra ankomstdagen at sælge tømmer. I krigstilfælde vil man kunne risikere, at en fjende bemægtigede sig tømmerlagrene og brugte dem i en belejring af byen, og endelig ville transporten af tømmer slide på fæstningens ravelin- og hovedbroer foran Nørreport og Østerport.

Indvendingerne var mange, men Magistraten foreslog konstruktivt, at man opgav de nordligste 13 af de bestående tømmerpladser, inkl. savmøllen og koncentrerede tømmerhandlen i den sydlige del af området. Her skulle man dog sikre, at reglerne for opbevaring af særligt brandfarlige stoffer som beg, tjære, stenkul, olie, harpiks, hør og hamp blev nøje overholdt.

Som alternativer hertil pegede man på to steder på Christianshavn, hvor der mellem von Ostens plads og Langebro og ved Børnehuskanalen ud for agent Biørns plads ville være muligheder for at anlægge tømmerpladser. Det ville blive dyrt, men ifølge Magistraten ville det være prisen for en langt bedre placering inden for voldene.²⁴

Admiralitetet var i sit svar den 27. juli 1754 ikke ganske afvisende over for Magistratens forslag om at indskrænke de eksisterende tømmerpladser, men man opstillede en række betingelser for, hvilke materialer, der i givet fald måtte lægges på dem. Således ønskede man ikke, at der blev opbevaret andet end stort tømmer på pladserne, ligesom alle bygninger og plankeværker skulle fjernes.²⁵

Det var tømmerhandlerne på ingen måde interesseret i. De skulle i så fald opretholde to pladser, en til stort tømmer, og en til småtømmer, og det var i sidste ende også umuligt at separere de to typer tømmer fra hinanden, da det svære tømmer oftest blev skåret op til småtømmer. Man var naturligvis også bekymret for, om tømmeret skulle ligge uindhegnet og henviste til tidligere begåede tyverier fra de indhegnede pladser.²⁶

Magistraten forsøgte nu at indhente gode idéer hos tømmerhandlerne,

der nu kun kunne pege på den sydlige spids af Frederiksholmskvarteret mellem Vestervold og Frederiksholms Kanal med kaj til såvel kanal som havn.²⁷ Her lå ganske vist fæstningens og civiletatens materialgårde, men de kunne, foreslog man, flyttes til henholdsvis Sankt Annæ Kirkegård og Vest-indisk Kompagnis Plads på Christianshavn, svarende til nuværende hjørne af Sølvgade og Øster Voldgade (nuværende Sølvgades Kaserne), eller til havnefronten mellem Knippels- og Langebro.

Også grunden bag Opfostringshuset, nu Søkvæsthusets store bygning, på Christianshavn blev bragt i forslag, men en indretning af tømmerpladser her ville kræve betydelige omkostninger til opfyld, som tømmerhandlerne derfor ønskede at få kompensation for. Og de var ikke sene til at pege på, at de ønskede en stramning af monopolet for tømmerhandlen i København, og at staten skulle betalte for opmudring af indsejlingen og opsætning af bolværker osv.

Den 11. september 1754 svarede Magistraten Admiralitetet og anbefalede placeringen ved Opfostringshuset, der dog ikke lige med det samme kunne bruges til tømmerhandel. Let opgivende afsluttede man sit svar med, at de øvrige grunde, som tømmerhandlerne havde peget på, enten ikke kunne undværes af staten (de to materialgårde) eller var for dyre at erhverve (Vestindisk Kompagnis Plads).²⁸

Situationen syntes uløselig, da oversekretær Holstein i Danske Kancelli den 2. november 1754 meddelte Magistraten, at kongen havde taget principbeslutningen om at flytte tømmerpladserne, og at Magistraten derfor skulle finde et sted, der skulle tage hensyn tømmerhandlernes næring! Der skulle indrettes to midlertidige tømmerpladser til småtømmeret, der snarest muligt skulle adskilles fra det svære tømmer, der indtil videre måtte blive liggende langs Toldbodgade. Det ene sted var på det store åbne areal mellem Nyboder og Kastellet, kaldet "Grønland", og det andet var grunden på hjørnet af Sølvgade og Østervold, hvor "enkedronningens køer gik på græs", altså hvor Sølvgades Kaserne senere blev opført og hvor Sankt Annæ Kirkegård havde ligget.²⁹

Inden Magistraten nåede at reagere på denne ordre, udbrød der igen brand i et af Amalienborg Palæerne, denne gang enkegrevinde Schacks Palæ. Branden var langt mere omfattende end branden i Levetzaus Palæ året forinden.³⁰ Bygningen blev stærkt beskadiget, og følgerne kunne have været langt mere alvorlige for tømmerpladser og flåde end branden året før.

Den alvorlige hændelse skabte det pres, der skulle til for at finde en løsning for den fremtidige placering af tømmerpladserne.

Kommissionen af 20. december 1754

Der gik ikke tre uger fra branden, førend der den 20. december blev nedsat en ny kommission med det ene formål at finde en endelig plads for tømmerhandlerne.³¹

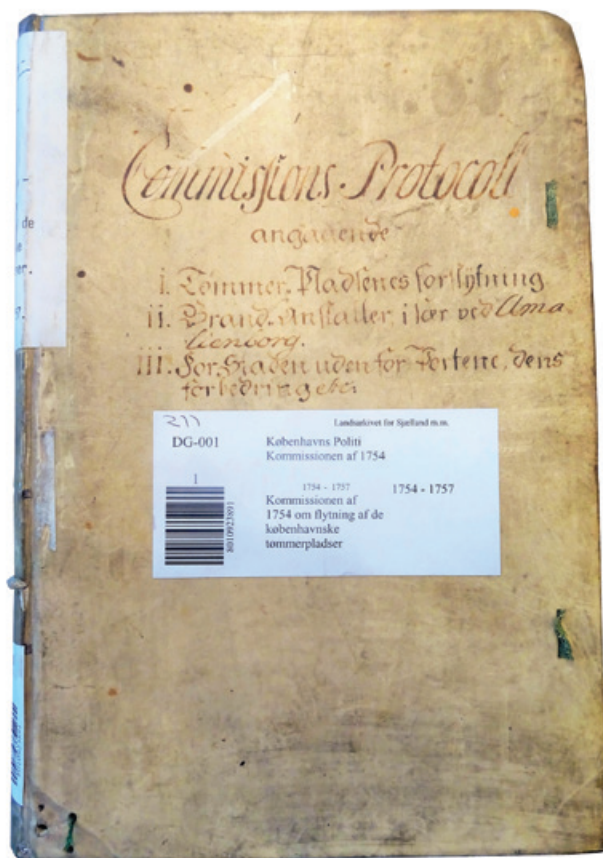
Medlemmerne var nøje udvalgt: Som repræsentant for Admiralitetet kom admiral Ulrik Frederik Suhm, der som omtalt i flere år havde peget på faren ved tømmerpladsernes beliggenhed, samt viceadmiral Caspar Friderich von Fontenay. Landetaten var repræsenteret ved kommandant Michael Numsen og chefen for Ingeniørkorpset Samuel Christoph Gedde.

Fra Staden deltog overpræsident Volrad von der Lühe, borgmester Enevold Falsen og Hans Munch, der var formand for datidens borgerrepræsentation, "De 32 Mænd", samt politimester Erik Torm og stadskonduktør Michael Basballe. Desuden var borgmester Frederik Holmsted, der tillige var kommitteret i Kommercekollegiet, medlem.

Man må sige, at udvalget ikke blot var fornemt, men også velvalgt med centrale figurer, der i et tæt samarbejde vitterligt formåede at finde en holdbar løsning, der tilfredsstillede alle parter.

Kommissionens protokol er bevaret i Københavns Politis arkiv, idet Erik Torm fungerede som sekretær.³² Andre aktstykker vedr. sagen findes spredt i diverse arkiver.

Kommissionen var arbejdsom: Af protokollen ses det, at der mellem 8. januar og 13. juni afholdtes 14 møder, alle i Rådstuen på Københavns Rådhus. De mange møder skyldtes ikke uenighed om placeringen af tømmerpladserne, for allerede på det første møde, ja, endog som første punkt, blev det bragt i forslag at placere dem på opfyldt terræn i Kalveboderne ud for Dronningens Enghave lige uden for Rysensteens Bastion, og derved blev det.³³ Her var der let adgang til sejlrenden, og man kunne transportere tømmeret ind til byen på den dæmning foran Rysensteens Bastion, der adskilte voldgraven fra Kalveboderne. Dermed kunne man spare vejen gennem byporte og undgå sliddet på de foranliggende fæstningsbroer. Alle var enige om at dette sted var det bedste. Kun Ulrik Frederik Suhm havde indvendinger. Han foretrak sit gamle forslag om en placering i Kalkbrænderibugten nord for Kastellet, hvor det var let at sejle til. Han antydede, at placeringen i Kalveboderne kunne være risikabel i forhold til toldsvig og for byen, hvis der opstod brand, og vinden bar uheldigt. Han mente heller ikke, at strømmen på stedet

Enhver tid har sin måde at markere sig på i forhold til fortidens efterladenskaber. Her ses omslaget til Erik Torms protokol fra Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser Den pergamentsindbundne bog er blevet forsynet med etiket med diverse oplysninger, stregkoder osv. på så vel forside som ryg, Rigsarkivet.

var så ideel som i Kalkbrænderibugten. Men da det kom til stykket, bøjede han sig for de øvrige synspunkt, og indstillingen blev dermed enstemmig.

Det er givetvis Samuel Christoph Gedde, der skal tilskrives forslaget til placeringen i Kalveboderne: Fra hans hånd er bevaret et stort, smukt kort over København “forfærdiged Aar 1754”, altså før Kommissionen havde taget stilling til forslaget, og måske før den var nedsat i december samme år. Det viser tømmerpladserne smukt aftegnet i tynd streg langs kystlinjen ud for Vestervold, og vel at mærke på en sådan måde, at det er tydeligt, at de ikke er en senere tilføjelse.³⁴ Gedde var jo netop på dette tidspunkt i gang med at forberede indretningen af en forstadsbebyggelse uden for Vesterport,

På et udateret kort har Gedde lagt tømmerpladserne så tæt på Rysensteens Bastion i Vestervold som muligt, og det har skabt en uregelmæssig plads nærmest byen. Med svagere streg ses hans forslag til udformning af Vestre Retrenchement. Rigsarkivet.

beskyttet af retranchementet, som tømmerpladserne så behændigt kunne lægges lige udenfor.

Gedde indleverede senere endnu et kort med tømmerpladserne indtegnet. Det er dateret 23. januar 1755.³⁵

På det første møde i Kommissionen bifaldtes de tidligere beslutninger om at flytte småtømmeret fra pladserne ved Toldbodgade midlertidigt til "Grønland" og Sankt Annæ Kirkegård, idet det store tømmer indtil videre kunne blive liggende, når alle brandbare materialer i øvrigt var flyttet fra stedet.

De følgende møder blev brugt til en nøje vurdering af de gamle tømmer-

pladser; der blev forhandlet med de enkelte tømmerhandlere om bygninger og plankeværker og fastsat en ekspropriationspris for deres grunde og bolværker osv. Den vidtløftige sag skal ikke nærmere omtales her, men det ses, at Staten betragtede sagen som hastende, så tømmerhandlerne fik, hvad de bad om og enkelte endog lidt til. Staten var generøs, og selv de midlertidige tømmerpladser blev indrettet på kongens bekostning.

Kommissionsprotokollen er til gengæld ganske tavs om planlægningen af de nye tømmerpladser frem til begyndelsen af april måned 1755: Da kunne Samuel Christoph Gedde aflevere en tegning af, hvorledes man kunne indrette 16 bekvemme tømmerpladser på hver 50 alens bredde og 80 alens længde i Kalveboderne (ca. 31 x 50 m).³⁶ Området skulle først inddæmmes, hvorefter man kunne anlægge bolværker og foretage de fornødne opfyldninger med renovation fra byen samt med fyld fra uddybningen af vandarealet udenfor pladserne.

Gedde havde også udarbejdet et overslag over prisen for flytningen: Det ville koste 67.757 rdlr. 1 mk. 2 sk. at indrette de nye pladser og tage fire år. Rydningen af de gamle pladser ville koste 49.535 rdlr. 1 mk. 6½ sk. og interimspfadserne koste 3.476 rdlr. 2 mk. Den samlede pris ville dermed løbe op til den uhyrlige sum af 120.768 rdlr. 4 mk. 8½ sk. Til sammenligning skal anføres, at det svarer til 30 års vedligeholdelsesudgifter til Københavns befæstning, inkl. fæstningsbroer og vagtbygninger m.v. eller til 3 procent af de årlige statsindtægter.³⁷

I overslaget indgik også en udgiftspost på 300 rdlr. årligt til Samuel Christoph Gedde, som kommissionen ikke overraskende pegede på skulle have "direktionen" over de kommende ingeniøropgaver. Til at udføre arbejdet blev det foreslået, at man benyttede en arbejdsstyrke på 300 mand af garnisonen, hvis frifolk skulle udkommanderes til denne opgave mod en daglig ydelse af 18 sk.³⁸

Geddes tegning og overslag blev bilagt kommissionens forestilling, der blev videresendt til Kancelliet den 11. april 1755. Når kongens godkendelse forelå, skulle der dermed ikke være nogen hindring for, at arbejdet hurtigt kunne gå i gang med indretning af interimspfadserne, rømning af de gamle pladser samt anlæggelse af dæmninger og nedramning af bolværker m.v., så problemerne en gang for alle blev løst.³⁹

Den 2. maj godkendte kongen som omtalt Numsens og Geddes forslag til anlæg af regulerede forstæder, men i resolutionen blev det samtidigt

Tømmerpladserne fik deres endelige udformning den 23. januar 1755, da Gedde kunne præsentere dette kort. Pladserne er nu trukket lidt længere mod vest end i det foregående projekt (s. 31). De er nu lige store og ligger smukt på rad og række. Over kortet har Gedde vist områdets profiler efter opfyldningsarbejderne, et vagthus m.v. Det Kongelige Biblioteks Kortsamling.

bestemt, at der skulle tegnes et nyt kort og gøres en ny forestilling, før alt i denne henseende var på plads.⁴⁰ Det skyldtes givetvis, at tømmerpladserne skulle indtegnes på kortet, idet man jo havde afventet den kongelige godkendelse heraf. De var godt nok foreslået internt i kommissionen allerede den 8. januar, men kommissionens forestilling var først fremsendt den 11. april, så de var ikke indtegnet på Geddes kort fra 27. februar, der derfor skulle revideres.

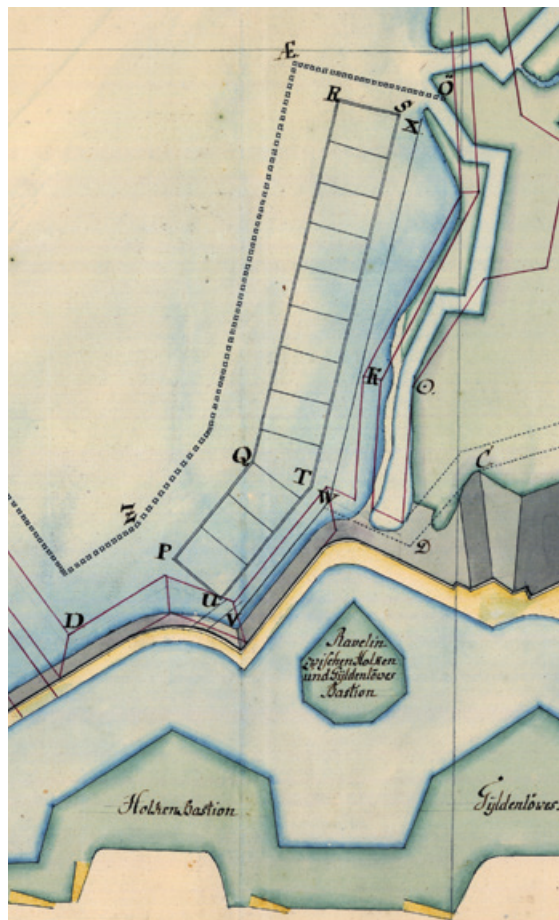
Alt syntes således at skride fint fremad, men alligevel dukkede et nyt projekt op, der forsinkede den endelige beslutning.

Det store udvidelsesprojekt

Den 10. maj 1755 modtog medlemmerne af kommissionen for flytningen af tømmerpladserne besked om, at kongen havde godkendt forestillingen af 11. april om tømmerpladserne, men de fik samtidigt en kongelig ordre, der rakte langt ud over det oprindelige kommissorium, da kommissionen samtidigt fik tilsendt endnu en tegning af Samuel Christoph Gedde til udtalelse og besked om, at byen skulle udvides, så det, der blev bygget, kom inden for voldene.⁴¹

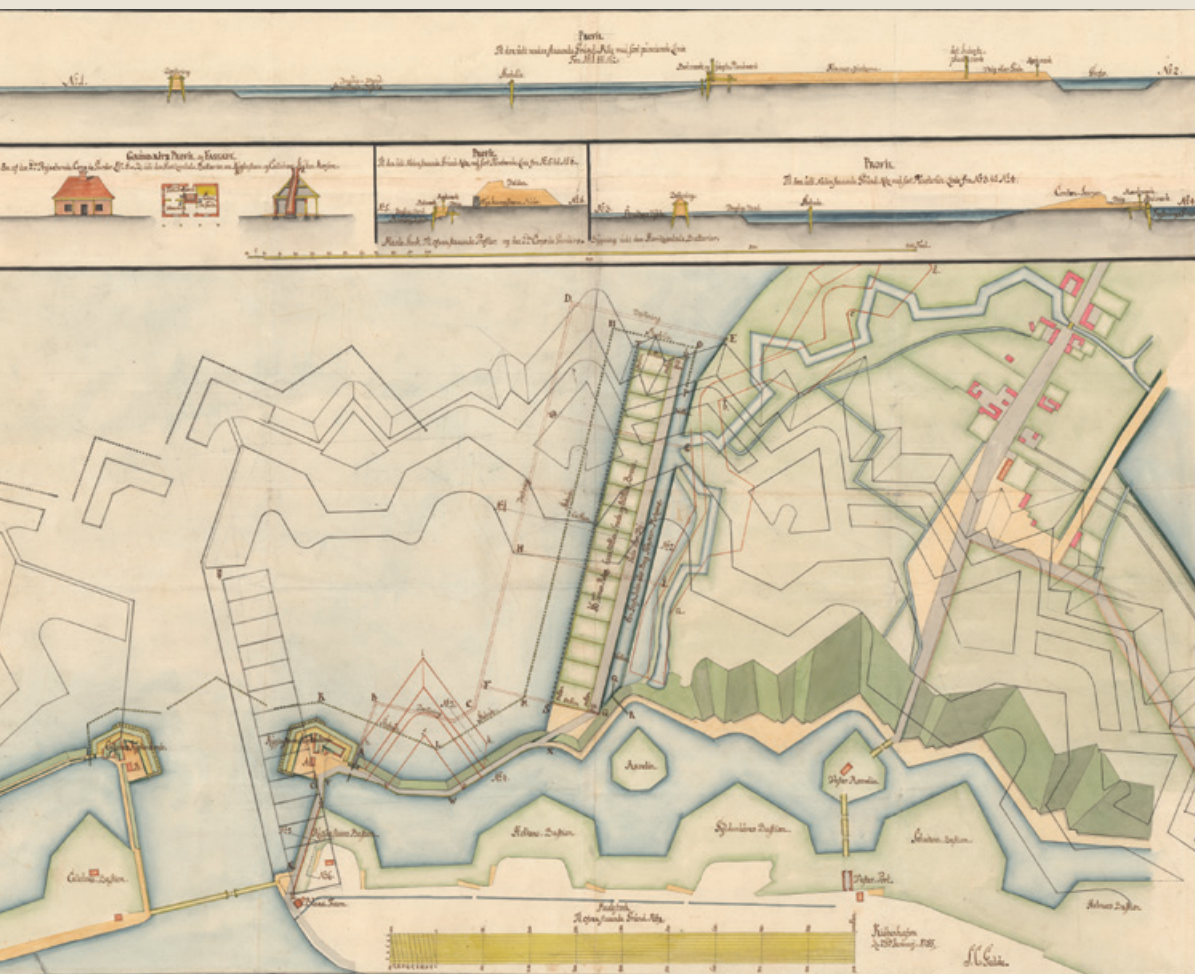
Først på dette tidspunkt flød planerne om en udvidelse af byen sammen med planerne om flytningen af tømmerpladserne. I den henseende havde Gedde den 17. februar fået den overraskende ordre til at tegne et kort med en udvidelse af byen til den "Vestere Siide", så tømmerpladserne kom til at ligge inden for voldene. Dette kort eksisterer tilsyneladende ikke mere i original og eventuelle skriftlige bilag hertil er også gået tabt. Men et promemoria af 28. april gennemgik han et kort, der til al held er bevaret i Danske Kancellis arkiv, og som mere end antyder størrelsen af visionerne. Kortet viser både kommissionens forslag til placeringen af tømmerpladserne langs kysten af Dronningens Enghave ud for det projekterede Vestre Retranchement, og en placering lige vest for Langebro, dvs. forskudt 500-600 m mod sydøst. Placeringen var naturligvis ikke tilfældig. Tømmerpladserne skulle fungere som havnefront for en ny bydel, der skulle lægges inden for en gevaldig forlægning af Vestervold ud i Kalveboderne. Projektet er indtegnet på en genpart af kortet fra 23. januar, og er også dateret denne dag. Men da Gedde i sin beskrivelse af kortet selv direkte anfører, at han med "Sorte Delineations-Linier, hafver teignet den Største Deel, udaf det dn: 27. februar a.c. [anno currante, indeværende år, altså

Et udateret kort viser Geddes forsøg på at lægge tømmerpladserne nærmere Vestervold og byen. Det giver et uregelmæssigt forløb, og forslaget må anses for at ligge tidligt i processen med placeringen af tømmerpladserne ud for Dronningens Enghave. Rigsarkivet.

1755] efter ordre, af mig allerunderdanigst forfattede Dessein til Stadens Udviid og befæstning paa den Westere Siide”, er januar-kortet åbenbart genbrugt til at vise det ny projekt. Det passer også med, at de nye tømmerpladser fra Langebro ud i Kalveboderne er tegnet henover dele af Rysensteens Bastion og dennes lille forværk, Rysensteens Lunette eller Køkkenkurv.⁴²

I sin skrivelse gennemgår Gedde grundkortets bogstavsnumre, der viser, at han havde tilrettelagt tømmerpladsernes flytning ganske nøje, men han henviser også til, hvorledes de ville kunne indrettes nærmere Langebro.

På en genpart af det kort, som Gedde havde tegnet den 23. januar 1755 (se s. 33), har han senere lagt et forslag til en flytning af Vestervold fra Helmers Bastion i nord (til højre på gengivelsen) frem til Christianshavn Vold, tværs over havneindløbet sydfra. Tømmerpladserne er lagt ind mellem den eksisterende Vestervold og den ny Vestervold, idet førstnævnte jo skulle sløjfes. Volden er skitseret i sort tusch med angivelse af den nye hovedvold, voldgraven, raveliner og kontregarder samt dækket vej og glacis på ydersiden af voldgraven. Gedde lod sig ikke skræmme af projektets omfattende karakter. Rigsarkivet.

Her var der kun plads til 12 tømmerpladser og 1 dobbeltplads med en længde på 440 m., i forhold til placeringen ved det planlagte retranchement, der ville tillade en længde på ca. 495 m mod vandet med 50 alen (ca. 31 m) til hver tømmerhandler. For at tilfredsstille alle 16 tømmerhandlerne fra Toldbodgade, foreslog Gedde at inddеле området i smallere grunde, hvis det blev placeret i byudvidelsen ved Langebro.

Undervejs i processen havde Gedde desuden udarbejdet et alternativ til placeringen af tømmerpladserne, idet han har trukket de tre nærmeste pladser så langt mod øst, at de ville komme til at ligge ud for den del af voldgraven, der lå vis-à-vis Holcks Ravelin.⁴³ Derved ville der opstå et mindre knæk i rækken af pladser med en tilhørende uregelmæssig tømmerplads som nr. 4 fra byen. Dette projekt stred mod al "regularité" og turde hurtigt være forladt. Uheldigvis er kortet ikke dateret, men det ligger rimeligvis tidligt i processen.

Tømmerhandlerne havde stadig tømmer ved Toldbodgade, og sagen hastede derfor, så Gedde bad i sit promemoria om, at man hurtigt fandt ud af, hvilket af de to projekter, man skulle fremme, da det var meningsløst at spille midler på at påbegynde det ene projekt, hvis man i stedet valgte det andet. Og denne evigtgyldige påstand kunne han jo kun have ret i.

Andet udvidelsesprojekt

Geddes nye projekt må have overrasket de kommissionsmedlemmer, der ikke kendte til det, og det har måske været dem alle på nær Numsen og Gedde selv. Det var så omfattende, at man ville have svært ved at tro omfanget, hvis ikke Gedde havde tegnet fæstningslinjerne ind på et af sine kort fra januar 1755. Det er også overraskende i forhold til de planer for indretning af forstadsbebyggelsen inden for retranchementerne, som Gedde samtidigt arbejdede på, som han rentegnede 27. februar og fremsendtes til godkendelse den 11. april.

Geddes store projekt indebar som omtalt ikke mindre end en forlægning af hele Vestervold og dele af Christianshavns Vold, således, at den samlede voldlinje, der var ca. 1.000 m lang, flyttedes et godt stykke ud i Kalveboderne, hvor der skulle foretages store opfyldninger. Den ny voldlinje indebar et nyanlæg af Helters Bastion og opførelse af tre nye mægtige bastioner i en bu tværs gennem Vesterbro, fortsættende i en hel og en halvbastion lagt i vandet

og korresponderende med en mindre forlængning af Kalvebod Bastion på Christianshavn. Blot for Vestervold drejede det sig om en ny vold på samlet set 1.400 m længde. Foran de nye bastioner skulle der desuden anlægges en vandfyldt voldgrav med fem raveliner, tre kontregarder, en lunette og en dækket vej med glacis på voldgravens yderside. Indsejlingen fra Kalveboderne skulle beskyttes ved en lunette midt i havneløbet og af en kraftig spærring med pæle.

De eksisterende anlæg i Vestervold med voldgrav og udenværker m.v. skulle samtidigt sløjfes, således at der skabtes et stort areal mellem bebyggelsen i den gamle bydel (ved Vester Voldgade) og indersiden af de nye anlæg. Det var et uregelmæssigt, nærmest trekantet område på ca. 500 ha. Forslaget var radikalt, og Gedde forestillede sig, at her kunne udlægges 1.064 grunde til bebyggelse med huse i gadebredden som på Banner Mathiesens typehus. Det ville kræve en samlet facadelængde på 14 km, eller gadelængder på 7 km, for så vidt gaderne havde bebyggelse på begge sider.

Gerne havde man set, at kortet havde haft indtegnet en gadeplan, der kunne vise karréstrukturen, men det tilhørende kort er gået tabt. Et indtryk af disse civile dele af det ny kvarter kan man dog få gennem et beslægtet kort i privateje.⁴⁴ Det er for en gangs skyld ikke tegnet af Gedde, men dets indhold og tekst peger tilbage entydigt til ham. Det er noget grovere i udførelsen end Geddes egne, elegante kort, men dets tekst viser samme besynderlige sprogejl på tysk, som man kan støde på i Geddes tekster, og kortet er sandsynligvis en kopi efter et kort af ham.

Kortet er i privateje, erhvervet som gave til den nuværende ejer af grev von Waldersee til det holstenske gods Walterneverstorff. Godset tilhørte i årene 1776 til 1897 en gren af slægten Holstein-Holsteinsborg, og måske kortet er kommet dertil i den periode, men intet bestemt vides herom.

Det, der vises på kortet, er ikke helt samme projekt som det, der kendes fra Danske Kancellis kort. De fire bastioner i den nye Vestervold er ganske smalle og strækker sig slanke ud mod forterrænet. De er dermed i slægt med de bastioner, som Gedde f.eks. brugte i et forslag til en befæstning af Knudsodde ved Nyborg fra ca. 1760.⁴⁵ Voldstrækningen skulle kun gå fra Helmers Bastion frem til Kalveboderne uden den forlængelse hen over havneindløbet, der findes på det andet kort. Ud mod vandet er dog antydnet en hjørnebastion, der ligger halvt ude i vandet, og det er måske et fragment af en fortsættelse af befæstningen hen over Kalveboderne til Christianshavn og Amager. I sin bue udgør voldlinjen en næsten komplet kvartcirkel med kystlinjen som radius,

Et kort i privateje synes at illustrere tankerne fra maj 1755 om at forlægge Vestervold og få etableret en egentlig byudvidelse: De inderste del af Kalveboderne skulle efter denne plan opfyldes og bebygges efter barokkens idealer. Terrænet var ikke helt regelmæssigt, men en ny hovedgade skulle strække sig 1.200 m øst-vest gennem området fra en ny Vesterport i vest til det kongelige slot i øst. Ud mod havnen kunne man forestille sig præsentable bygninger, og særligt hjørnegrundene er markeret med henblik på særligt prægante bygninger. Langs gaderne i øvrigt skulle Bander Mathiesens typehuse vel ligge på rad og række. Aftegning efter kopi af original i privateje ved Ingeborg Lykke Mitchell, 2021.

idet projektet ellers følger den eksisterende kyst med et karakteristisk knæk på næste 90 grader ud for spidsen af Holcks Bastion i den gamle Vestervold.

Det der gør denne plan særlig interessant er den byplan, der udfylder hele det indvundne område mellem den ny vold og den gamle del af byen. Her

er lagt fem nord-sydgående gader og elleve øst-vestgående (idet voldgaderne ikke er talt med). Gaderne skærer hinanden i rette vinkler, så der opstår et regelmæssigt rudeformet gadenet, kun forstyrret af indrykninger i karréerne som følge af den buede vold og en aftrapning af karréerne langs Vester Voldgade i retning fra havnen op mod Vestergade. Det er svært at indskrive rektangler i cirkeslag, også selvom det kun er et kvart!

Der er i alt 48 karreer mellem gaderne. Teksten på kortet fortæller, at de var opdelt i to zoner med karré nr. 1-28 nærmest byen, beregnet til 492 huse opført på den gamle Vestervold og på opfyldninger i den foranliggende voldgrav. De øvrige 20 karréer (nr. 29-48) var beregnet til 301 huse, og der ville således være plads til i alt 793 huse i den ny bydel. Teksten fortæller endvidere, at man ønskede at fremhæve hjørnebebyggelserne ved at afsætte særligt store byggegrunde her, så der kunne bygges større huse, idet de skulle være på 24 gange 60 alen (ca. 15 x 38 m) til begge gader, mens alle andre huse blot skulle være på 24 alen ud til gaden (og 60 eller 72 alen mod karréens indre, svarende til 38 eller 45 m). Der ville således skulle bygges huse i en længde af næsten 12 km, og gader i en samlet længde af knapt det halve, da en del huse jo ikke skulle have genboer.

De øst-vestgående gadeforløb var lagt i omhyggelig forlængelse af de eksisterende gader i Frederiksholmskvarteret, altså Stormgade, Ny Vestergade og Ny Kongensgade. Ny Vestergade skulle fungere som hovedgade og udlægges i bredere end de andre gader. Den skulle strække sig ca. 1.200 m fra den nye Vesterport, der var lagt i den ny befæstning, frem mod byen, hvor den ville have det nyopførte Christiansborgs slotstårn som point-de-vue. Til sammenligning kan nævnes at Bredgade er 800 m lang fra Kongens Nytorv til Kastellet.

Undervejs mod Rigets midtpunkt ville "Ny-Ny Vestergade" passere en stor plads på 360 alen i længden og 216 alen i bredden, svarende til ca. 225 x 133 m og altså med et areal på 2,9 ha. Pladsen skulle have en åben side ud mod Kalveboderne. I sig selv fyldte pladsen to karréer i rudenetmøsteret, om end det kun "gik ud over" to af de nord-sydgående, der hørte til de mindste.

"Ny-Ny Vestergade" giver associationer til Avenue de Champs Elysees i Paris, der førte ind mod symmetriaksen i Tuillierne og Louvre, og pladsdannelsen minder om avenuens krydsning med nuværende Place de la Concorde, datidens Place Royale. Om det er tilsigtet, kan dog ikke bevises. Torvets åbning mod Kalveboderne kendes fra Praça do Comércio i Lissabon, der dog

først blev til efter jordskælvet i 1755, men det arkitektoniske virkemiddel er det samme, selvom den portugisiske plads vender ud mod verdenshavet og ikke Kalveboderne.

Ny Vestergade optræder allerede som gadenavn i de ældste skøder i Frederiksholmskvarteret fra 1668, og var enerådende frem til 1712. Herefter fik gaden midlertidigt det supplerende navn Wigantsgade efter købmand Wigant Michelbecker, der havde sit fornemme hus på det nordlige hjørne af gaden ud mod Frederiksholms Kanal (senere ombygget som en del af Prinsens Palais).⁴⁶ Ny Vestergade er et ganske uopfindsomt navn og ikke umiddelbart forklarligt, hvis gaden ikke skulle fungere som ny udfaldsvej. 1660'ernes Vestervold var imidlertid netop på dette sted ikke lagt sådan, at gaden mundede ud i en kurtine mellem to bastioner, hvor porte efter datidens lærebøger skulle lægges, så helt ideelt var det ikke tænkt. I den anden ende, dvs. på Slotsholmen, var der i 1668 heller ikke et klart sigtepunkt, selvom flere af det sene 1600-tals slotsprojekter ville have kunnet opfange denne funktion. Allerede efter tronskiftet i 1670 fremkom planer om et slotsprojekt, og måske har der allerede været tanker herom i 1660'erne. Det er dog tanke-spind: Hvorom alt er, så ville dette problem jo blive løst ved den foreslåede forlægning af volden her i 1750'erne, og gaden sigter da også direkte mod midten af den sydligste kurtine i den ny Vestervold, og i retning mod byen ville man fra 1730'erne som omtalt have haft Slotstårnet på Christiansborg som point-de-vue.

Mellem "Ny-Ny Vestergade" og Kalveboderne har korttegneren markeret fire karréer med en særlig farve. Det er næppe tømmerpladserne, selvom tre af pladserne skulle have adgang direkte ud til vandet, hvor den fjerde – og østligste – ligger ud til en kajgade. Det er snarere markering af et særligt område til opførelse af mere elegante og herskabelige huse på dette attraktive sted med udsigt over vandet.

Præcis hvornår dette projekt har foreligget fremgår ikke. Men man kan gætte på, at det er fra sensommeren eller efteråret 1754, dvs. efter von der Lühes samtale med kongen om udvidelsen af byen. Omvendt må det være før det i januar 1755 kom på tale at flytte tømmerpladserne herud. Hvis det er fra den tid, så er det et forprojekt til Geddes plan fra de første måneder af 1755 i Danske Kancelli, hvor der introduceres et alternativ til den viste voldlinje, og hvis tilhørende gadeplan må have været justeret i forhold hertil.

Ved forlægningen af Vestervold opnåede byens fæstningsforsvar, at den

svage Helmers Bastion, der lå klemmt inde mellem Nørrevold og Vestervold i en vinkel på næsten 90°, blev foldet ud til en ideal form. Stedet havde været opfattet som problematisk allerede før svenskernes belejring 1658-1660, og faren var ikke blevet mindre i takt med den bastionære udbygning i årene omkring 1670. Fra 1650'erne findes et projekt, der viser, at man ønskede, at forlægge Vestervold ud i Kalveboderne, så bastionen fik den ønskede form, og selvom formålet ikke dengang var en egentlig byudvidelse, ville dele af Kalveboderne dog blive inddraget til bebyggelse. Geddes planer her 100 år senere kan være blevet inspireret herfra.⁴⁷

Geddes kort fra februar 1755 (i Danske Kancelli) må som omtalt have overrasket de fleste af kommissionens medlemmer, da de fik det forelagt. Ledsageskrivelsen bestemte tillige, at alt hvad der var blevet besluttet om byens udvidelse nu var suspenderet på nær principbeslutningen om, at tømmerpladserne skulle placeres ved Kalveboderne. Den nærmere præcisering heraf afventede stadig godkendelse.

Tømmerpladserne, som Kommissionen den 11. april havde foreslået lagt langs med kysten mod Kalveboderne, skulle som omtalt efter dette forslag placeres mellem Langebro og den sydligste bastion i den ny voldlinje og dække hele havnefronten i den ny bydel. Man må formode, at udvidelsesplanen var bygget op omkring dette formål, og at man dermed forsøgte at komme ønsket om at lægge pladserne inden for byens skærmende volde imøde.

Da kommissionen behandlede forslaget den 15. maj førte admiral Suhm og viceadmiral de Fontenay ordet og behandlede det nådesløst. "Inconvenien-serne", som et voldanlæg hen over Kalveboderne ville medføre, var flere:⁴⁸ Man frygtede, at den stærke strøm, der løb gennem havnen fra såvel nord som syd, ville blive hæmmet, og at mere stillestående vand ville betyde, at Flådens skibe ville blive udsat for råd. Ved nordenstrøm ville havnen mudre til, og når strømmen gik i den anden retning, ville udløb fra byens kloakker og rendesten bevirke, at havnevandet ville blive mere fersk. Det ville så betyde, at træskibe, duc d'Alber, bolværker og andet træværk i vandet ville rådne, og man henviste til, at et nybygget skib kort tid forinden hurtigt var blevet ødelagt af samme årsag. Uden en passende strøm ville havnen desuden blive invaderet af pæleorme, der ville ødelægge alt træværk.

De øvrige kommissærer var enige i disse synspunkter og føjede til, at placeringen af tømmerpladserne umiddelbart vest for Langebro ville udgøre en stor fare for de brandfarlige bygninger, der lå i området, og de nævnte

specifikt (Christian den 4.s) Bryghus, Staldmestergården, Tøjhuset, Proviantgården, Kongens Hømagasin og Materialgården.

Heller ikke tømmerhandlerne kunne være tjent med denne placering, da al urenligheden fra pladserne i så fald blev inde i havnen i stedet for at blive udenfor.

Kommissionen henviste derfor til de aktuelle planer om en udvidelse af byen inden for retranchementerne. Her kunne der stå en mængde bygninger, og de kunne opføres på kortere tid og med langt mindre bekostning, end hvis man først skulle afvente en opfyldning af Kalveboderne. Man ønskede derfor enstemmigt, at kongen ville godkende indstillingen af 11. april 1755, så man kunne få påbegyndt flytning af tømmerpladserne, så flåden endeligt kunne sikres. Et vidtløftigt udvidelsesprojekt skulle ikke skygge for den egentlige hensigt: At sikre den dansk-norske flåde mod at blive ødelagt i en civil brand.

Det kan overraske, at hverken Numsen eller Gedde er citeret for indlæg på dette møde. Var planen alvorligt ment, forsøgte de altså end ikke at begrunde dens landmilitære fordele. Heller ikke den markante forøgelse af byens areal med en fjerdedel fik byens repræsentanter til at kommentere sagen. Måske var Suhms autoritet eller måske blot hans indvendinger så indlysende, at der ikke var grund til at forsøge at argumentere for projektet. Men der er i hvert fald en gåde, at projektets ophavsmænd ikke søgte at forklare sig.

Tværtimod støttede både Gedde og Numsen og også Stadens repræsentanter uden indvendinger den afvisningen, der blev sendt videre 21. maj 1755. Heri fremkom flere andre argumenter mod en realisering, idet kommissionen pegede på, at det ville tage lang tid af foretage de fornødne opfyldninger, jorden skulle derefter sætte sig, og når man så kunne gå i gang med at bygge, måtte man bekoste svære fundamenter i det bløde terræn. Kommissionen sluttede sin afvisning ved at pege på, at man burde udvide byen ved at anlægge de projekterede forstæder inden for retranchementerne, hvor man nu mente, at der kunne være plads til 400-500 huse.

Kongen beordrede allerede den 30. maj, at man skulle vende tilbage til de oprindelige forslag til såvel placeringen af tømmerpladserne, som kommissionen havde fremsendt den 11. april, samt til udvidelsen af byen inden for retranchementerne, som Gedde havde foreslået i februar.⁴⁹

Kommissionen til indretning af tømmerpladserne afholdt sit første møde efter denne ordre den 14. juni. Det var også det sidste møde, da opgaven nu var løst og et sted til tømmerpladserne fundet og endeligt godkendt.

Arbejdet med opfyldning, opsætning af bolværker m.v. blev herefter påbegyndt under Samuel Christoph Geddes ledelse. Det var som antydet bekosteligt og tilmed langvarigt, og først i 1761 kunne tømmerhandlerne endelig indrette sig på deres nye pladser ved Kalveboderne.⁵⁰

Tømmerpladserne kom til at ligge ud for de to bastioner i det projekterede Vestre Retranchement, der lå nærmest Langebro, og kun en ganske smal strimmel land ville komme til at adskilte kanalen nord for pladserne fra den projekterede voldgrav.

Kommissionen om Stadens Udvidelse

Endnu før de sidste brikker var faldet på plads omkring tømmerpladserne, blev der nedsat en kommission til drøftelse af stadens udvidelse, bestående af kommandant Numsen, ingeniør Gedde og overpræsident von der Lühe. Sidstnævnte fik trukket politi- og borgmester Torm, samt de to borgmestre Enevold Falsen og Frederik Holmsted ind i kommissionen, der blev nedsat for anden gang den 20. juni 1755.⁵¹

Torm fungerede også her som sekretær og i samme protokol, hvori han førte den forrige kommissionsforretning, refererede han forhandlingerne i den nye. Det var ganske let: Den holdt kun tre møder: Den 26. juni og 14. november 1755 og den 8. januar 1757.⁵²

På det første møde oplæstes de to kongebreve, og Gedde foreviste et kort, som skulle vise, hvorledes han forestillede sig, at forstæderne nu kunne bygges. Han supplerede med et promemoria om, at antallet af huse inden for retranchementerne kunne komme op på 333 huse, hvert med 21 alen til gadelinjen.

Ved novembermødet fremviste Gedde så endnu et nyt kort. Det er tilsyneladende gået tabt, da der ikke findes nogen kort, som viser den nummerering, der henvises til i den skriftlige omtale, men det ses af referatet, at han havde fundet plads til fire karréer i Vestre Forstad, syv i Østre Forstad, samt et kvarter uden for Blegdammene og et ved Nørre Landevej. Han understregede, at det var en forudsætning, at retranchementerne blev forfærdiget på samme tid, som man begyndte på det civile byggeri. Retranchementerne ville det efter hans mening koste ca. 40.000 rdlr. at opføre, men det var ikke den eneste udgift: Før man gik i gang skulle der erhverves adskillige grundmurede bygninger

og møller, og såvel eksisterende vandledninger som vejbelæggninger skulle forlægges. Med til beregningerne hørte også, at Staden skulle indkalkulere et årligt tab af lejeindtægter af jorder inden for retranchementerne.

Efter Geddes forelæggelse tog von der Lühe kortet med sig for at vise det til kongen, og han foreslog, at man udvidede kommissionen med et par repræsentanter for Rentekammeret, der kendte til procedurerne ved grundafståelser. Von der Lühe var dog begyndt at blive betænkelig og understregede, at kongen ikke burde tage nogen beslutning i sagen, så længe man ikke vidste, hvad omkostningerne ville løbe op i. Kommissionen var desuden blevet bekymret for, om det ville være muligt at finde liebhavere til kvarternerne uden for Østerport, der jo lå langt uden for byen.

På trods heraf fortsatte Gedde arbejdet med planerne og så sent som på det sidste møde 8. januar 1757 præsenterede han endnu et kort.⁵³

Kommissionen forfattede en forestilling til kongen, som blev skrevet ind på kortet, der i modsætning til flere af de foregående er bevaret. Projektet opererede nu med 276 huse i de to forstæder inden for retranchementerne, alle i to etager med kælder og med 21 alen til gaden, samt 144 1-etages huse uden kælder ved Blegdammene og langs Nørre Landevej. Von der Lühes bemærkninger fra det foregående møde, om ikke at gøre noget, førend man havde overblik over omkostningerne, blev gentaget næsten ordret, og med den formulering afsluttede kommissionens sit arbejde. Siden hørtes ikke mere til forslaget om en ny forstadsbebyggelse inden for retranchementerne. Det tilhørende kort blev sandsynligvis afleveret til kongen og er senere endt i Det Kongelige Biblioteks Kortsamling.

Vejen til dette resultat var lang og kringlet, men måske ikke overraskende: Få dage før kommissionen havde afholdt sit første møde, havde von der Lühe indsendt et brev til Danske Kancelli med et indhold, der synes ude af trit med hans arbejde i kommissionen.⁵⁴ På den ene side anbefalede han borgmester Falsens deltagelse i Kommissionen, og meddelte samtidigt, at Gedde var i gang med sin tegning til forstæderne, nu da tømmerpladsernes placering endeligt var afklaret, men på den anden side forelagde han samtidigt et praktisk problem: Ved dæmningen ud for Sankt Jørgens Sø var der ved at blive opført nogle huse "i den gamle stil" i en etage i bindingsværk uden kælder. Det var byggeri nær fæstningsværkerne, så man kunne ikke tillade andet efter de gældende regler, skrev han, men det gav ham anledning til at anmode om, at man generelt lettede byggerestriktionerne i forstæderne,

Efter de foregående års mange planer endte Kommissionen til Stadens Udvidelse med at foreslå et løsning, der stort set svarer til forslagene fra sommeren og efteråret 1754. Inden for Vestre Retranchement skulle der lægges fire og inden for Østre Retranchement otte karréer. Planen var suppleret af forslag til bebyggelse på Fælleden langs med Blegdamsvej og et stykke ude af Nørre Landevej. Kortet, der som vanligt er tegnet af Samuel Christoph Gedde, blev vedtaget af kommissionen og videresendt til kongen, hvorefter forslagene arkiveret. Det Kongelige Biblioteks Kortsamling.

så man kunne få gang i byggeriet.

Brevet står i kontrast til alt, hvad man i den henseende havde stræbt imod siden von der Lühes eget brev fra november året forinden, hvor man havde villet styre byggeriet ved at kræve, at Bander Mathiesens typehus skulle benyttes. Endnu mere overraskende er det kongelige svar på henvendelsen, der forelå blot ti dage senere: Man fulgte indstillingen fra overpræsidenten og gav bygherrerne tilladelse til at bygge “som de ville”, når der blot blev iagttaget “nogen egalité” i bebyggelsen.⁵⁵

Von der Lühe og Magistraten forfulgte sagen, selvom der tydeligvis var lempet på restriktionerne. Den 24. marts 1755 erklærede man direkte i et brev til Kancelliet, at det var “umuligt at bygge med lige vindues-

flugt og kældre i samme niveau”, og det kan der jo være noget om, når terrænet skrånede, som det jo gør flere steder i forstæderne.⁵⁶

Svaret er lige så overraskende som det forrige: Det kom forbilledligt hurtigt den 17. april, og da præciseredes “egaliteten” på en måde, så det derefter ville være tilstrækkeligt, at bygningerne kom til at ligge i flugt med vejen. Vinduesflugten og kælderflugten var opgivet sammen med “egalité” og “regularité”.⁵⁷

De to kongelige beslutninger om disse forhold ophævede formelt byggeforbuddet uden for voldene som de var formuleret i forordningen af 1682. Det var dog ingen omvæltning, for bestemmelserne heri var som omtalt blevet håndhævet yderst lempeligt, og både i 1734 og 1740 havde man endog fremmet byggeri i området. Resolutionerne i 1754 og 1755 bekræftede kun disse lempelser og følgen var, at alt således fortsatte som hidtil.

Om det så også havde været tilfældet, hvis retranchementerne var blevet opført, får stå hen. Forstæderne og dermed byens udvidelse uden for hovedvolden omtales sidste gang i 1757, men endnu i december måned 1762 arbejdede Gedde og Numsen på at få sikret byen ved opførelse af retranchement til sikring af Søerne, så måske var der endnu nogle, der forestillede sig, at der siden kunne anlægges “regulære og zirlige” forstæder herude.

Ved Samuel Christoph Geddés afskedigelse som fortifikationschef i december 1763 blev planerne endegyldigt opgivet.

Bystyret pressede heller ikke på. Man havde fået åbnet for, at bygherrerne kunne bygge som “de lystede” med en vis kontrol fra stadsbygmesterens side. Men der var ikke tale om, at man skulle følge hans tegninger.

Det eneste, der ændrede sig, var arbejdet med tømmerpladserne. I løbet af sommeren 1761 kunne tømmerhandlerne samle deres virksomhed på de nyindrettede pladser og overgive de gamle pladser i Toldbodgade og de midlertidige pladser på henholdsvis “Grønland” og Sankt Annæ Kirkegård til Staten.

Samuel Christoph Gedde afsluttede sit regnskab for byggeriet den 12. oktober samme år. Det viste et mindre overskud i forhold til budgettet fra 1755, men havde trods alt kostet statskassen 64.168 rdlr. 46½ sk., svarende til halvdelen af de stipulerede udgifter til retranchementerne.

Paradoksalt nok var forudsætningen for deres placering her netop opførelsen af Vestre Retranchement, subsidiært den omfattende forlægning af Vestervold, og ingen af disse fæstningsarbejder blev påbegyndt. Tømmerpladserne kom dermed til at ligge isoleret uden for hovedvolden.

Allerede i 1769, altså blot otte år efter at tømmerhandlerne havde samlet deres aktiviteter på de nye tømmerpladser, klagede en ny kommandant, Conrad Wilhelm von Ahlefeldt, over, at de lå herude: De lå efter hans mening på det mest uheldige sted i forhold til byens forsvar, ligesom de lå upraktisk for folk, der ønskede at købe tømmer. Transporten til og fra pladserne fordyrede også tømmeret, og – som om det ikke var nok – var det vanskeligt at holde Kalveboderne ud for pladserne fri for mudder. Han foreslog direkte at få dem flyttet inden for byens volde igen.⁵⁸

Med de store midler, der få år tidligere var investeret i flytningen af pladserne, kan det ikke undre, at de blev liggende. Ved englændernes belejring af København i august-september 1807 blev de kun forsvaret af et lille batteri vest for tømmerpladserne, der ikke kunne udrette stort. Ved bombardementet af København blev antændelsen af tømmerpladserne til en af de mest dramatiske episoder. Da englænderne var væk, blev pladserne dog genetableret, og de opretholdtes frem til 1880, hvor området ændredes markant ved anlæggelsen af Gasværkshavnen. Senere indgik området i Godsbaneterrænet, og ethvert spor af 1700-tallets planlægning forsvandt fra området.

-
1. John Erichsen: *Frederiksstaden*. 1972, passim.
 2. John Erichsen: *Frederiksstaden*. 1972, 53.
 3. Planerne for en byudvidelse er kortfattet omtalt af Carl Bruun i *Kjøbenhavn*, 3. del, 1901, 106, men synes ikke fanget op af senere historikere.
 4. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets danske arkiv, pakke 1, Kongelige ordrer og Generalkommissariatsbreve 1743-1764, 11, promemoria af S.C. Gedde, 16.10.1754.
 5. *Paris*. 1948 (Les Guides Bleus), 247 og 267.
 6. Ragnar Josephson: *Kungarnas Paris*. Stockholm 1943, 147.
 7. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets danske arkiv, pakke 1, tilføjelse til budgettet for 1751 4.4.1751 [!], jf. budgettets punkt 17 i budgettet for 1751, dateret 19.12.1750.
 8. Rigsarkivet, Danske Kancelli D20, Sjællandske tegnelser 1740, nr. 439, fol. 739, 19.8.1740. Hertil er der ingen koncepter eller indlæg.
 9. Se f.eks. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets historiske tegnearkiv, I-8-12, 4.4.1755.
 10. Rigsarkivet, Danske Kancelli D21, Koncepter og Indlæg til Sjællandske tegnelser 1755, opslag 415-418, Brev fra Magistraten 25.11.1754.
 11. Rigsarkivet, Danske Kancelli D21, Koncepter og Indlæg til Sjællandske tegnelser 1755, opslag 424-426.
 12. Michael Numsens og Samuel Christoph

- Geddes kort over forstæderne, dateret 4.4.1755, Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets Historiske Tegnesamling I-8-12.
13. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets historiske tegnearkiv, I-8-12, attesteret af Numsen og Gedde 4.4.1755.
 14. Måleangivelser i artiklen, der alene er udtrykt i det metriske system, er opmålt af forfatteren.
 15. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Koncepter og indlæg til Sjællandske tegnelser 1755, opslag 418-419, forestilling af 26.4.1755; Sjællandske tegnelser 1755, nr. 208, 2.5.1755.
 16. *København fra Bispetid til Borgertid. Byplanmæssig Udvikling til 1840.* 1947, 117-118.
 17. John Erichsen: *Frederiksstaden.* 1972, 178.
 18. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets danske arkiv, pakke 1, Kongelige ordrer og Generalkommissariatsbreve 1743-1764, 61-63, Brev til Magistraten, 30.5.1755.
 19. John Erichsen: *Frederiksstaden.* 1972, 24-25.
 20. Sv. Cedergreen Bech: *Storhandelens by* (Københavns historie, bind 3: 1728-1830). 1981, 137.
 21. Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser, 1754-57, 4-5, brev til Magistraten fra Admiralitetet, 22.1.1754.
 22. Brandordningen af 9.5.1749, artikel 6: Om købmandsvarers bevaring, Rigsarkivet, Sjællandske Registre 1749, fol. 134a-b, jf. arkivalier-online opslag 137-138.
 23. Københavns Stadsarkiv, TKOM 42: Kommissionen angående Tømmerpladsernes flytning, korrespondance, nr. 1, 22.1.1754 og tilhørende kort 26.1.1754.
 24. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, 11-13, Magistratens svar på Admiralitetets forespørgsel, 11.3.1754.
 25. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, 13-15, Admiralitetets svar til Magistraten, 23.7.1754.
 26. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, 15-16, erklæring fra en række tømmerhandlere, 3.8.1754.
 27. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, 17-19, erklæringer fra forskellige tømmerhandlere, 7.9.1754.
 28. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, 19-21, Magistraten til Admiralitetet, 11.9.1754.
 29. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, 21-22, J.L. Holstein til Magistraten, 2.11.1754.
 30. Arthur G. Hassø: *Københavns Brandvæsens Historie.* 1931, 164.
 31. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets danske arkiv, pakke 1, Kongelige ordrer og Generalkommissariatsbreve 1743-1764, 13-14.
 32. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57.
 33. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, 22-24.
 34. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets historiske tegnesamling, I-8-9.
 35. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets historiske tegnesamling, I-8-5b. En kladde (eller muligvis en kopi) af kortet i pen, tegnet med anden hånd end Geddes findes sammesteds, I-2-6.
 36. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, 34, møde 11, 3. marts 1755.
 37. L. Koch: *Christian den Sjettes Historie.* 1886, 309.
 38. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets danske arkiv,

- Pakke 1, Kongelige ordrer og Generalkommissariatsbreve 1743-1764, 17-43, overslag af 23.1. og 9.4.1755 (ikke egenhændige, men signeret S.C. Gedde).
39. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, 34 møde 12, 11.4.1755.
 40. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Sjællandske tegnelser 1755, nr. 208, 2.5.1755.
 41. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets danske arkiv, pakke 1, Kongelige ordrer og Generalkommissariatsbreve 1743-1764, 53-54.
 42. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Koncepter og indlæg til Sjællandske tegnelser 1755, nr. (250)-253, opslag 586, Geddes promemorie af 28.4.1755, og opslag 592, Kort af Gedde, tegnet på grundkort af 23.1.1755.
 43. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets historiske tegnesamling, I-8-5a.
 44. Fhv. seniorforsker ved Rigsarkivet, arkivar Karl Peder Pedersen takkes for omkring 1995 at have forevist mig denne plan. Kortet tilhører (2021) Ditlev Tamm, der takkes for sin tilladelse til at gengive en fotokopi af kortet, som det ikke har været praktisk muligt at fotografere til denne artikel.
 45. Bjørn Westerbeek Dahl: *Vor kongelige fæstning Nyborg*. 1995, 86-88.
 46. H.U. Ramsing: *Københavnske Ejendomme 1377-1728*. Oversigt over Skøder og Adkomster. 4. Vester Kvarter. 1945, 16.
 47. Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftafdelingen, Ny Kongelig Samling 372d-fol., nr. 4, jf. Bjørn Westerbeek Dahl: *Til Rigets forsvær og Byens gavn*, bind 1, 2017, 171.
 48. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, 34 møde 13, 15.5.1755, jf. Kommissionens betænkning i Rigsarkivet, Danske Kancelli, Koncepter og indlæg til Sjællandske tegnelser 1755, opslag 539-542, 21.5.1755.
 49. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Sjællandske tegnelser 1755, nr. 250-253, alle 30.5.1755.
 50. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets danske arkiv, pakke 55, Generalkommissariatskollegiets ordrer, Ingeniørkorpsets korrespondance og Indkomne breve vedr. danske, norske og holstenske fæstninger 1768-1772, 2, hertil bilag af 6.6.1761, da Gedde afleverede pladserne.
 51. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, der også indeholder referater fra Kommissionen om Stadens Udvidelse, 53-58, kommissorium af 2.5.1755 og 20.6.1755.
 52. Rigsarkivet, Københavns Politi, Kommissionen af 1754 om flytning af de københavnske tømmerpladser 1754-57, der også indeholder referater fra Kommissionen om Stadens Udvidelse, 59-62.
 53. Det Kongelige Bibliotek, Kortsamlingen, K-20-1757/1.
 54. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Koncepter og indlæg til Sjællandske tegnelser 1755, nr. 309, opslag 666-667, brev fra von der Lühe til J.L. Holstein, 17.6.1755.
 55. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Sjællandske tegnelser 1755, nr. 309, 27.6.1755.
 56. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Koncepter og indlæg til Sjællandske tegnelser 1756, nr. 203, opslag 147-149, brev fra Rådstuen til Danske Kancelli, 24.3.1755.
 57. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Sjællandske tegnelser 1756, nr. 203, 27.4.1756.
 58. Rigsarkivet, Ingeniørkorpsets arkiv, Diverse chefarkiver, H.W. Huth, pakke 3, læg 3: Dokumenter om København 1755-1770, underlæg 5, brev af 5.5.1769.

Walter Titley

Den engelske ambassadør i Danmark 1729-1768

■ Af Jørn Benderfeldt

Havnebyer er ofte lidt mere internationale end andre byer, og da København også er hovedstad, har der i flere hundrede år været en særlig gruppe udlændinge i byen, de udenlandske diplomater. Fra slutningen af 1600-årene blev det tradition i Europa, at staterne sendte repræsentanter til hinanden. Diplomaterne boede i byen i en kortere eller længere periode, og ofte var de her kun nogle få år. Herefter blev de sendt videre til andre steder, eller de vendte tilbage til hjemlandet. Selv om disse diplomater var vigtige i udenrigspolitikken, så var de normalt ukendte for de fleste. De var udsendinge fra den ene konge til den anden og havde en række opgaver at løse ifølge deres instrukser. De var deres staters "fremskudte lytteposter og budbringere". De kunne godt blive en smule glemt i hjemlandet, og i udlandet var de fremmede fugle. I historieskrivningen nævnes de ofte anonymiserede som for eksempel "den engelske gesandt".

En af de mest usædvanlige diplomater fra 1700-årenes København er den engelske ambassadør Walter Titley. Ikke blot var han udstationeret her i små 40 år, han valgte også at blive begravet her i det land, han efter sigende betragtede som sit andet fædreland. Hans grav befinder sig i Petri Kirke.

Titleys lange ophold i Danmark har ikke efterladt mange kilder til hans liv som privatmand eller til "hans private sorger" som der står på gravmonumentet. Derimod er der efterladt meget, der har med hans arbejde at gøre. Han repræsenterede to engelske konger, Georg 2. og Georg 3., og arbejdede sammen med fire danske konger fra Frederik 4. til Christian 7. Vigtigst var Christian 6.s og Frederik 5.s regeringsår (1730-1766).

Portrætmedaljon af Walter Titley, udført 1769 af Johannes Wiedewelt til Titleys gravmæle i Sankt Petri Kirke, hvortil der formentlig er brugt hvidt italiensk marmor og gråt norsk marmor. I 1700-tallet brugte mænd i reglen parykker, der blev pudret. Wiedewelt har forsynet Titley med krøller og svøbt ham i antikke gevanter. Det er det eneste kendte billede af Titley, og billedhuggerens forlæg er ukendt. Foto af Jonathan Sievers, 2020.

Den europæiske mangfoldighed

Europæisk politik i 1700-årene var præget af stor ustabilitet og uforudsigelighed. Stormagterne indgik ofte alliancer med de mindre magter for en kortere årrække, hvorefter spillet om alliancepartnere fortsatte. Alliancerne var afhængige af, hvem der betalte hvem og hvor meget, og hvem der støttede hvem i hvilke sager. De var afhængige af kongelige ægteskaber, kongelige dødsfald, kongelige sympatier og antipatier, paladsrevolutioner, hvem der kunne tænkes at falde hvem i ryggen i den næste krig, hvem der mente at have arvekrav på hvad og så videre.

De største magter var Frankrig, England, Østrig og Spanien samt to på vej op: Rusland og Preussen. De små og mellemstore stater havde interesse i at indgå aftaler for at sikre statens overlevelse, og stormagterne havde interesse i at samle på alliancer for at sikre sig i konflikter med andre magter. De fleste stater var monarkier, i nogle af dem var kongen enevældig, i andre var kongen afhængig af en form for repræsentation: Stænderforsamling, parlament eller lignende. Andre stater var republikker, f.eks. Nederlandene eller Schweiz. Hvis kongen var enevældig, var politikken præget af hans personlighed. Var han ung eller gammel, fredelig eller aggressiv, begavet eller noget andet. Eksempelvis de samtidige Frederik 2. af Preussen og Christian 7. af Danmark. Christian var ganske ung, da han blev konge, og ude af stand til at regere på grund af sindssygdом. Frederik var en aggressiv politiker, som satsede på territoriale erobringer.

Havde man tabt land i en krig, handlede de næste mange års politik om at få revanche. Man kunne arve lande, og man kunne blive konge i et andet land, hvis forholdene var til det. Var det et kongedømme, var det vigtigt, at der var en kronprins, ellers kunne der blive åbnet for udenlandsk indblanding i form af arvekrav og den slags. Hvilket hang sammen med, at arrangerede fyrsteægteskaber blev brugt som politisk redskab. Religionen var forskellig, og det kunne også spille ind. Det sydlige Europa var katolsk, og Nordeuropa var protestantisk af forskellig observans. Dertil kom så den russiske kirke. Religion spillede dog ikke den store rolle i tiden. Når Danmark skulle vælge alliance med England eller med Frankrig, var det ikke religion, der gjorde udslaget, snarere hvem der ville betale mest. Heller ikke ved valg mellem Sverige eller Rusland var religion afgørende. Religionen spillede en større rolle ved ægteskaberne. Hvordan kunne man få en prinsesse til at gifte sig med en konge med en anden religion, hvis hun gennem hele sin opvækst havde fået at vide, at hendes religion var den eneste rigtige? Undertiden oversteg den sociale ambition dog denne fromhed. Hun kunne så vælge at beholde sin religion for sig selv. Man kunne også skifte religion for at blive konge. De sachsiske kurfyrster August 2. og August 3. var blevet katolikker for at kunne blive valgt til konger af Polen. Omvendt var kurfyrst Georg af Hannover blevet valgt til konge af Storbritannien, fordi parlamentet i London foretrak en protestant frem for de katolske Stuarter.

Et ejendommeligt træk i tiden var netop disse nævnte eksempler. Kongeriget Polen og Litauen var regeret til 1763 af den sachsiske kurfyrste, som en

stor del af året boede i Dresden. England, Skotland, Wales og Irland, havde som konge fra 1714 til 1727 kurfyrst Georg af Hannover, som ikke talte engelsk og som helst opholdt sig i Hannover. Hans søn Georg 2. opholdt sig skiftevis i London og i Hannover og havde lært sig engelsk. Men dagligsproget var også ved hoffet i London fransk. Den svenske konge Fredrik 1. var også regerende landgreve af Hessen-Kassel til han døde i 1751. Vigtigt for Danmark var det, at fra 1762 var Rusland og hertugdømmet Gottorp-Holsten i personalunion, idet den gottorpske hertug blev kejser under navnet Peter 3.

Midt i Europa befandt sig Det hellige romerske Rige af den tyske Nation. Det var kejseren i Wien, den tysk-romerske kejser, der stod i spidsen for den konstruktion. Det bestod af stater som Hannover, Preussen og Bayern og mange flere, samt "1600-1700 småterritorier, der regeredes af henvend 3500 rigsgrever og rigsriddere, der ligesom de 51 frie og uafhængige rigsstæder stod umiddelbart under kejseren i Wien".

Kejseren var således ikke enevældig. Han delte magten med den permanente rigsdag i Regensburg, hvor alle de mange stater kunne stille en repræsentant, hvis de havde lyst og råd. Altså var den danske konge også repræsenteret i Regensburg i sin egenskab af hertug af Holsten, som var en del af kejserriget. Den engelske konge var også repræsenteret i Regensburg, efter at kurfyrst Georg af Hannover i 1714 var blevet konge i Storbritannien. En titel, der angav, at han var med til at vælge kejseren, når det var aktuelt.

Personalunionen mellem Hannover og England varede helt til 1837, så den danske stat var ganske tæt på, ja nærmest nabo til den engelske konges lande. Tæt på var også Hamborg, som hørte under kejserriget. Byen blev regeret af et handelsaristokrati og havde ikke noget med kejseren i Wien at gøre til daglig. Den polske konge var som kurfyrste af Sachsen også repræsenteret i Regensburg.

Kurfyrsten af Brandenburg blev 1701 konge af Preussen, som ikke var en del af kejserriget, hvilket Brandenburg var, og mellem Preussen og kejseren var der konstant rivalisering, som også førte til krig mellem dem. Der var også interessenmodsatninger mellem England og Frankrig. Det førte fra begyndelsen af 1730'erne til en konstant og intensiveret militær rivalisering.¹ Det skulle også ende med krig.

Dansk udenrigspolitik havde længe været præget af den gamle rivalisering mellem Danmark og Sverige, og konflikterne var ikke helt glemt. Siden

1600-tallet havde Sverige provinser i Tyskland og var derfor også repræsenteret i Regensburg, men disse besiddelser førte til modsætninger med Preussen. Svenske interesser i den østlige del af Østersøområdet førte til konflikter med Rusland, som derfor havde interesse i at svække Sverige, hvilket Danmark også havde.

Fyrsterne kunne bytte stater ud med nogle andre, hvis det passede. Den fordrevne polske konge Stanislav fik hertugdømmet Lorraine som erstatning for Polen, til gengæld fik Lorraines hertug Frans hertugdømmet Toscana, hvis hertug man regnede med snart ville dø. En spansk prins blev hertug af Parma. Der blev byttet rundt på forholdene ved fredsafslutningerne efter krigene, og krig var der i hvert årti.

Den tyske kejser havde et særligt problem: han havde ingen søn, men en datter, Maria Theresia, som han gerne så som sin efterfølger. Hun kunne blive dronning af Böhmen og af Ungarn, men en kvinde som kejser var ikke så lige til. Hun giftede sig så med nævnte hertug Frans, og ham ville hun så søge at få udnævnt til kejser. Frankrig havde i århundreder ligget i strid med kejserriget og øjnede en mulighed for, at dette helt kunne gå i opløsning, hvorfor Frankrig var imod en anerkendelse af Maria Theresia. Kejseren måtte derfor søge at sikre sin datter ved hjælp af en række aftaler. Den slags koster, så han måtte gøre en række indrømmelser for at få hende anerkendt.

En faktor i international politik var økonomien. Alle staterne var landbrugslande, men nogle havde derudover også minedrift og varefremstilling. Store handelslande var Nederlandene og England, hvilket var interessant for Danmark, idet en del af deres handel gik gennem Øresund, hvor den danske konge opkrævede sundtold, som var en vigtig del af kongens økonomi. Toldsatserne kunne han hæve og dermed være sikker på at lægge sig ud med de berørte stater. Staternes gæld var en sag for sig. Statsgælden steg og steg i Frankrig, mens man i England holdt gælden nede. Parlamentet var domineret af jordejere, som krævede orden i pengesagerne. I Frankrig betød gælden mange år senere, at kongen indkaldte stænderforsamlingen i Versailles i 1789 og dermed antændte revolutionen.

Det var et broget billede. Man kunne hurtigt miste overblikket. Derfor var diplomaterne vigtige, så man i det mindste kendte til nogle af brikkerne i puslespillet. Behovet for information, betød oprettelsen af stadig flere permanente ambassader.

Det blev Titleys arbejde.

Titleys baggrund og uddannelse

Walter Titley var født i Staffordshire i 1700 i landsbyen Hopton. Hans far hed Abraham Titley, om hvem der ikke foreligger oplysninger. Men vi er på landet, så man må formode, at han var en lokal jordejer eller forpagter. Walter måtte rejse langt væk for at tage sin uddannelse. Han fik 1714 et stipendium, "The King's Scholar", til at gå på kostskolen Westminster School i London, en gammel traditionsrig institution. Stipendiet betød at skolepengene blev reduceret, en ordning der gjorde det muligt for talentfulde drenge at modtage undervisning uden at være af formuende familie. Westminster School havde formentlig en forbindelse med Westminster Abbey, og måske havde eleverne deltaget i kroningen af Georg 1. den 31. oktober 1714 og forinden været vidne til hans ankomst til England fra Hannover efter dronning Annes død. Samtidig den sommer kom også den nye konges søn, Georg (2.) som skulle blive Titleys chef i omtrent 30 år. På Westminster School fik Titley til opgave at hjælpe den lidt yngre Osborne Attenbury, søn af skolens leder, biskoppen af Rochester Francis Attenbury. Herefter fortsatte Titley til universitetet i Cambridge 20 år gammel, immatrikuleret 1720. Også her fik han et stipendium, Craven Scholarship, i 1722, og her sluttede han med at tage sin master of art i 1726, efter at han året forinden var blevet "fellow", lærer ved universitetet. Han var tilknyttet Trinity College, og også her blev han tutor for Osborne. Det bragte Titley i forbindelse med politisk farlige kredse. Selv om Osbornes far havde deltaget i kroningen af Georg 1., blev han anklaget for at deltage i en sammensværgelse for at sætte Stuart på tronen. Han blev arresteret, sendt i fæstningen Tower og blev i 1723 dømt til landsforvisning. Ni år efter døde han i Paris. Osborne klarede ikke studierne på Cambridge, han stod til søs og drev handel på Barbados, Indien og Kina.

En anden søn af en biskop var Titleys medstuderende på Cambridge, Edward Weston, hvis far var biskop af Exeter. De to gik på Cambridge omtrent syv år og blev venner for livet.

Akademikeren som diplomat

1726 blev Titley sendt et par år til Turino som diplomat. Måske var det svært at få posten besat, for det var usædvanligt at bruge en af de lærde til den slags

opgaver. Titley havde ikke fået stillingen, fordi han havde en høj social position, men nogen må have ment, at han var velegnet. Det ser ud til at hans ven Weston havde gode forbindelser til mænd med politisk indflydelse. Der er ikke noget der tyder på, at Titley sigtede på en diplomatisk karriere i sin tid på universitetet med klassiske sprog og litteratur. Mange velhavende engelske unge mænd blev sendt på "grand tour" til kontinentet, og måske var det fordi han også gerne ville opleve Europa, at han sagde ja til at blive ansat ved den britiske ambassade hos kongen af Sardinien i hovedstaden i Turino kort efter, at han havde taget sin master of art. Nu skulle han begå sig ved et hof, varetage engelske interesser og sende indberetninger. Han måtte sætte sig ind i den brogede europæiske situation. Han havde formentlig aldrig skænket udenrigspolitik en tanke, men arbejdet havde ikke afskrækket ham, for da han kom tilbage til London, accepterede han i 1729 at blive sendt som chargé d'affaires til København med titel af ministerresident. Udenrigsministeriet kunne godt bruge ham.²

21. juni 1727 døde Georg 1. og Georg 2. blev kronet i Westminster Abbey den 11. oktober 1727. Kongernes historie og de dynastiske forbindelser var vigtige at kende. Georg 1. var blevet engelsk konge i 1714, fordi han var den nærmeste protestantiske slægtning. Den ellers mest oplagte mulighed var en Stuart, som var katolik, og dermed uønsket for flertallet. Som ældre mand var kurfyrsten nu konge i et land, hvis sprog han ikke talte. "Han havde en ufuldstændig forståelse af talt engelsk, hvorfor de papirer, der blev forelagt ham, normalt blev oversat til fransk".³ Det var fransk man talte ved hoffet som ved andre hoffer i Europa. Georg var vokset op med det hjemme i Hannover, og han skrev sine breve på fransk. Men han talte også tysk og nederlandsk. Da det i begyndelsen af århundredet stod klart, at kurfyrsten kunne blive konge af England, begyndte nogle af familiens yngre medlemmer at tage undervisning i engelsk. Det betød, at Georgs søn og efterfølger, Georg 2., talte engelsk, hvilket hans hustru også gjorde.

Georg 1. døde i Osnabrück og blev begravet i Hannover. Ucharmerende og ufestlig havde han været. Sin hustru havde han ladet sig skille fra for uendelig mange år siden, og ladet hende spærre inde. Hendes elsker var forsvundet sporløst. Der var meget, man ikke talte om i familien. Men musikken havde i det mindste været god. Georg Friedrich Händel havde skrevet fin musik, når kongen af og til iscenesatte sig som statsoverhoved.

Nu var det Georg 2., som Titley skulle repræsentere.

Hvilke kvalifikationer burde en diplomat være i besiddelse af? Der fandtes ingen diplomatuddannelse. De udsendte havde ikke nødvendigvis de rigtige evner, og det var i øvrigt ikke attraktivt at blive diplomat. Hvad skulle få mænd til at påtage sig jobbet? Det var “unfashionable and on the whole unprofitable”. Der var en række forhold, der gjorde det uinteressant. En del havde som unge været på den europæiske dannelsesrejse, “the grand tour”, og var glade for at komme hjem. Maden udenlands ansås ofte for uspiselig, der blev drukket for meget, klimaet var usundt. J.F. Fox mente, at han hellere ville være “toldkontrollør i London end konge af Polen”. Om det så var Warszawa, Madrid eller Konstantinobel, så var de upopulære. Nordeuropa og de små tyske hovedstæder ansås for kedsommelige, men Italien kunne gå an. Der kunne der endda være konkurrence om posterne.

Man kunne også anse det for en slags landsforvisning at blive udsendt som diplomat. Det kunne ses som en mulighed for at slippe af med besværlige folk i London. Der var masser af undskyldninger for ikke at påtage sig jobbet: Ens helbred, at man ikke havde råd til det, at man ville miste sine venner og forbindelser, at man let kunne blive glemt i karrieremæssig sammenhæng. Hvis man havde rang og formue og tog jobbet, var det i reglen kun for en kort tid, hvorefter man regnede med en belønning af en slags. Det kunne være en titel eller en finere stilling hjemme. Med denne uengagerede tilgang er det ikke underligt, at mange af de engelske diplomater var mindre duelige, hvad de formentlig ikke var alene om. Udenrigsminister Chesterfield skrev, at “de fleste af vores ministre i udlandet har påtaget sig arbejdet lidt tilfældigt, uden nogensinde tidligere at have tænkt over udenrigspolitik; mange af dem uden at tale noget som helst fremmedsprog; og alle uden de manerer som er absolut nødvendige for at blive godt modtaget og begå sig ved udenlandske hoffer. De udfører deres arbejde i overensstemmelse hermed, og det er meget dårligt”.⁴

Titley i København var ikke omfattet af denne kritik.

At være uvidende om udlandet var englænderne ikke ene om. Skal man tro den danske gesandt og senere udenrigsminister J.H.E. Bernstorff, der fra 1744 var udstationeret i Paris, var kendskabet til udlandet blandt franskmænd begrænset. Bernstorff konstaterede, at man traf adskillige franskmænd, “hvis lathed og ubekendtskab med udlandets forhold var større, end man gjorde sig nogen forestilling om”.⁵

Rekrutteringen af diplomater var vist overalt vanskelig. Af de ti chefdiplomater, som Danmark havde udsendt, da Bernstorff overtog udenrigsstyrelsen

i 1751, var de seks fødte indenfor den danske stats område. Tre var født i Danmark og tre var holstenere. De fire andre var tyskere. De tre danske var Frederik Berregaard, Niels Krabbe Vind og Frederik Christian Rosenkrantz.

Fransk var det fælles europæiske sprog, hvilket betød, at mange titler var på fransk, og at diplomaternes arbejdssprog var fransk. De danske diplomater skrev deres indberetninger på fransk til København, mens de engelske diplomater skrev deres indberetninger til London på engelsk. Diplomaternes titler var et kapitel for sig. Som fællesbetegnelse brugtes betegnelsen minister. Betegnelsen *chargé d'affaires* betød nærmest, at man varetog forretningerne. Standardstillingen var *envoyé extraordinaire*, eller på tysk *gesandt*, en betegnelse, der langt op i tiden blev brugt i den danske udenrigstjeneste. Det betyder udsendt, hvilket ordet *envoyé* også betyder. Da Titley blev forflyttet til København, fik han titel af "secretary in charge of affairs", og da den engelske diplomat Lord Glenorchy forlod København, blev Titley udnævnt til ministerresident, som ikke var så højt rangeret som *envoyé extraordinaire*, hvilket han først blev udnævnt til senere.⁶ På engelsk kaldte han sig herefter *envoy*. I dag ville man kalde ham ambassadør. Sprogbrugen var endnu ikke helt fastlagt. Betegnelsen ambassadør blev dengang ofte brugt om en udsending med et særligt ærinde, f.eks. for at indgå en traktat eller en ægteskabskontrakt. Det var derfor ofte en kort periode, til gengæld var den slags pengekrævende, fordi ambassadøren måtte ledsages af et følge og ofte bruge mange penge på bolig, kareter, fester og gaver. Men ambassadør blev også brugt i stedet for *gesandt*. Endnu en titel i den øvre ende af skalaen var *minister plénipotentiaire*. Op til 1947 kaldte englænderne deres repræsentant i København for minister og danskerne kaldte den danske repræsentant i London for *gesandt*. I dag bruges stillingsbetegnelsen *Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary*, som det lyder i den engelske version.

På trods af besværet med at få posterne besat, så var *gesandter* i reglen mænd med høj rang i deres hjemlande, hvilket kunne sikre, at de levede op til de sociale forventninger. Det var vigtigt, at de kunne begå sig ved hofferne og naturligt omgås konger, dronninger, prinser og prinsesser, ministre og alle de andre honoratiores. De skulle kunne tale fransk, danske, fægte, jage og være inde i geografi, historie, politik og kende fyrstehusene og deres særpræg. Man burde derfor tilhøre aristokratiet. Gagen rakte ikke altid til den selskabelighed, som man forventede af dem, så ofte var de europæiske

gesandter velhavende godsejere, der brugte noget af deres formue på arbejdet. Derfor var det usædvanligt at avancere indenfor diplomatiet.

Titleys rang hjemme var ikke høj. Lord var han ikke, og kunne han andet end være lærd? Lærdom var der ikke megen prestige ved blandt politikerne. Hans privatøkonomi kendes ikke i starten af karrieren. Det har uden tvivl været hans talent for arbejdet, der blev afgørende. Desuden var København ikke blandt de vigtigste poster i den britiske udenrigstjeneste. Titley ville ikke være blevet sendt som envoyé til stormagterne, hverken de vigtigste, Frankrig og kejseren i Wien, eller Rusland, Preussen og heller ikke til lande som Spanien og Portugal. Det var noget andet med staterne af anden rang så som: Danmark-Norge, Sverige, Bayern, Sachsen-Polen, Nederlandene eller Sardinien.

De historiske forbindelser mellem England og Danmark er nok blevet repeteret af den nye ministerresident. Vikingerne var så længe siden, men senere var der den danske prinsesse, der blev dronning af Skotland og havde medbragt Orkneyøerne som medgift. Så var der Christian 4.s søster Anne, der blev dronning af Skotland og senere også blev dronning af England. Sidst var det Christian 5.s bror Jørgen, der under navnet Georg blev prinsgemal for den britiske dronning Anne. Deres børn døde alle som mindreårige, og det var den direkte årsag til, at kurfyrsten af Hannover blev konge som Georg 1.

Havde Titleys ophold i Italien været kort, så blev opholdet i København til gengæld for resten af livet. Titley endte med at være en af de diplomater, der forblev længst i tjenesten. Efter Titleys død sendte englænderne i årene op til år 1800 elleve gesandter til København. Det var slut med kontinuiteten. Hvad den lange ansættelse angår, blev Titley dog slået af Horace Mann, som var engelsk diplomat i Firenze fra 1738 til han døde i 1786.⁷ Historikeren Edward Gibbon sagde om Mann, at han brugte sin tid på at beværte englændere, der passerede byen. Den slags opgaver fik Titley ikke i København. Her var der ikke mange englændere på dannelsesrejse. En af dem, der kom hertil, bemærkede om danskerne "de er yderst forfaldne til drikfældighed og lystige fornøjelser; men deres adel, som nu begynder at besøge andre hoffer i Europa, er gradvist ved at forfine deres forfædres vulgære vaner".⁸

Titleys arbejde tillod ham at bruge tid på andet end diplomatiet. Han havde ikke helt sluppet sin fortid, og skrev latinske vers, oversatte den romerske digter Horats og fik anerkendelse for det i den lærde verden. Måske var det uventet, at han avancerede fra ministerresident til envoyé. Den engelske politiker Horace Walpole udtalte i 1736 om Titley: "Han er en meget nydelig mand

og begavet med de rigtige egenskaber for en dygtig minister; og intet mindre end at gøre ham til envoyé vil gøre ham i stand til overvåge de franskes bevægelser og give ham indflydelse hos de damer, som regerer dette hof”.⁹ Envoyé blev han i 1739. Den højere rang ville give en finere placering i hoffets hierarki og dermed bedre forbindelser.

Titleys udnævnelse i 1739 blev underskrevet af Georg 2., og forfremmelsen skete ikke, fordi kongen satte pris på Titleys lærde baggrund. Georg er citeret for at sige, at han hadede “alle digtere og malere”. Lærdom var ikke bare ligegyldig, men foragtelig. Han havde altid siden sin barndom syntes, at skolegang var afskyelig og forbundet det med noget “småligt og under hans værdighed”.¹⁰ Titley har uden tvivl kendt til kongens holdning, og formentlig også anet, at premierminister Walpole delte kongens opfattelse. Titley skulle blot passe sit arbejde, som altså var det med franskmændene og de regerende damer.

En ambassadørs arbejde

Men hvori bestod en diplomats arbejde? Der var de almindelige rutineopgaver så som at hjælpe landsmænd, holde sig orienteret og sende indberetninger hjem. Dernæst var der de politiske opgaver at være med til at afslutte traktater, arrangere ægteskaber og lignende, og ikke mindst var der de repræsentative opgaver.

Diplomaterne holdt fester i løbet af vinteren, som det f.eks. ses af en notits i “Post Tidende” den 15. marts 1751: “De mange fester, som de inden- og udenlandske ministre har holdt, er ved at være slut. De sluttede i onsdags med et prægtigt traktement hos den spanske envoyé hr. marquis de Puente-Fuerte”.

Man måtte have bred viden om omtrent alt. I Titleys bibliotek befandt sig standardværket for diplomater, lærebogen i diplomatiets kunst. Det var den franske diplomat Francois de Callières, der havde skrevet et værk om kravene. Værket hed “De la manière de négocier avec les Souverains”. Det var fra 1716, men udkom i de følgende årtier i flere oplag. Titley havde uvist af hvilken grund to udgaver af værket i sin bogsamling. Det blev aldrig oversat til dansk, for det var der ingen grund til. Det var på fransk, og diplomater skulle tale fransk. På dansk ville det måske hedde: Hvordan man forhandler med fyrster.

Callières var søn af en general under Ludvig 14.¹¹ Selv havde han været envoyé i Nederlandene, Tyskland og Polen, senere medlem af regeringen samt

Dette interiør fra førstesalen i Magstræde 6 viser hvordan en fornem stue kunne se ud i midten af 1700-årene. Huset blev bygget 1733-34 af Philip de Lange for hofsnedker Diderich Schäffer, født i Thüringen og indvandret til København kort efter branden i 1728. Han arbejdede ved opførelsen af Christiansborg, Prinsens Palæ og ved andre fornemme bygninger. Han har lagt navn til Schäffergården i Jægersborg, et landpalæ, som han byggede 1756, angiveligt i håbet om at sælge det til Frederik 5. Man må antage, at han har været tilfreds med dette interiør. Måske har hofsnedkeren boet i stueetagen og så lejet den fornemme første sal ud til betalingsdygtige lejere, som for eksempel en diplomat. Arealet er dog beskedent og gav ikke mulighed for større selskabelighed. Tre rum i lejligheden blev overført til Nationalmuseet i 1915 og kan ses i Prinsens Palæ. Nationalmuseet

medlem af Académie Française og tæt på Ludvig 14. Han var født i 1645, og han var en erfaren mand, da han udgav sine tanker om at være diplomat. Hans diplomatiske højdepunkt nåede han i 1697, da han var med til at forhandle freden i Rijksviik mellem Frankrig, og alliancen af England, Østrig, Spanien og Nederlandene. Callières mener, at åbenhed er forudsætningen for tillid. En diplomat skal derfor kun være hemmelig omkring det, han nødvendigvis må skjule. Snyd i forhandlinger går slet ikke. Man skal opnå sine resultater ved fornuftige og retfærdige midler. Ærlighed er afgørende. At lyve vil ikke virke, måske på kort sigt, men ikke i længden. Fortrolighed kan ikke opnås uden ærlighed. Ved forhandlinger bør begge parter have tilgodeset deres interesser. Diplomaten skal kunne iagttage, holde sig fra udskejelser og have en sund dømmekraft, så han ser tingene som de er. Det er vigtigt at holde hovedet koldt, være en god lytter, være høflig og behagelig og have så meget selvkontrol, at han tænker, før han taler. Han skal yde kvinder passende opmærksomhed, men aldrig tabe sit hjerte. Han skal være i besiddelse af værdighed og mod, for ingen frygtsom mand kan føre forhandlinger til succes. Han skal være tålmodig og rolig og holde sig fra spil, kvinder og druk. Diplomaten skal studere historie og erindringer, være fortrolig med fremmede landes institutioner og skikke og kunne gennemskue, hvor magten ligger. Tysk, italiensk, spansk og latin bør han have kendskab til, samt et vist kendskab til litteratur, videnskab, matematik og jura. Endelig bør han være en god vært, hvortil hører en god kok. Megen viden får man af folk, der har drukket vin. Et eksempel på hans formuleringer, "En ambassadør minder på en måde om en skuespiller, udsat for alles øjne på teatret for at spille store roller, ...".

Callières foreskrev flere af opgaverne for diplomater: Han skal finde ud af, hvilke passioner og tilbøjeligheder fyrsten er i besiddelse af. Finde ud af, hvad der er hans ambitioner, om han er for eller imod krig, om han mere er til nydelse og afslapning, om han regerer selv eller lader sig regere af andre, om hvilke interesser de har, som regerer. Han skal interessere sig for de militære styrker, hvor mange og hvor de er, deres udrustning, havnenes tilstand og alle mulige militære forhold. Vigtig er også økonomien: Har kongen kredit på børsen. Listen er lang: Statsindtægter og udgifter, intrigerne ved hoffet, forholdene mellem ministrene, religiøse forhold, alliancer, offensive og defensive.

En diplomats kvalifikationer var også relateret til hans alder. Callières mente, at unge diplomater kan være forfængelige og indiskrete. Gamle diplomater beklager sig og er vanskelige. De bedste diplomater er dem i midten af

livet. De har erfaring, diskretion og mådehold, som de unge mangler, og de har livlighed, aktivitet og behagelighed, som de ældre mangler. Det kunne Titley tænke lidt over. Han var i tyverne, da han blev udsendt.

Callières reflekterer over betydningen af diplomatens sociale status i sit hjemland. Højadelige er gode at sende ud, idet deres status smigrer modtagerlandet. Det var formentlig et ømt punkt for Titley. Når han læste Callières kunne han ikke finde personer som sig selv omtalt. Titley var først og fremmest den lærde fra Cambridge. Det lå ganske uden for Callières forestillinger, at lærde mænd kunne bruges som diplomater, hvis de ikke også var adelige.

Gejstlige diplomater kan man bruge i visse tilfælde og ligeledes militærfolk.¹² De kan være gode til et land i krig, da de er i stand til at vurdere militære forhold. Men militærfolk kan være brutale og ubehøvlede. Hoffolk kan man ligeledes sende ud, især til fyrster som interesserer sig for afslapning og fornøjelser. Men nogle hoffolk kan være ignoranter og frivole. Det gælder naturligvis ikke alle, pointerer Callières. Et sted bemærker han, at ingen regel er uden undtagelse. Ved hofferne i Nordeuropa opnår en drikkebroder ofte mere end en sober mand, hvis man altså kan drikke uden at miste fornuften. Her har Titley nok spidset øre. Hvor meget drak man ved hoffet i København sammenlignet med hoffet i Torino? Han kunne nok være ganske rolig, ved Frederik 4.s hof var det vist ikke slemt, og ved Christian 6.s hof var alt kontrolleret.

Det var en lang huskeliste. Bogen var ikke hemmelig, alle implicerede parter kendte til disse overvejelser, hvis de ville kende dem. Ved hofferne vidste man, at de fremmede diplomater registrerede alt, at de var en slags spioner.

Også i Titleys hjemland gjorde man sig overvejelser om arbejdet som diplomat. Lord Chesterfield skrev senere til sin søn om emnet, også han havde åbenbart læst Callières eller gjort sig lignende erfaringer. En advokat skal være inde i lovene for at få succes, en præst skal kunne sin teologi og en bankmand sine beregninger. Men en diplomat skal kunne meget mere for at få succes. Der skal elegante manerer til, man skal kende til intriger, fornøjelser og sindets kroge. Han skal kunne behage. Danselæreren er den vigtigste i uddannelsen, mente Chesterfield. "In order to sit, stand and walk well; and you must do all these well in order to please". Derudover skal man kunne tale fransk utvunget, kende til hoffets etikette, international lov, landenes økonomiske og territoriale interesser, tidligere traktater og de nuværende. Geografi og historie, samt kendskab til de herskende fyrster og deres mest betydningsfulde ministre.

791. L'Esprit de la France &c. Colog. 688.
 792. Les Elemens de l'Education &c. Amst. 745.
 793. Callieres Science du Monde, Brux. 719.
 794. - - maniere de negocier avec les Souverains, Amst. 716.
 795. The Royal Charter granted unto Kings, 649.
 796-799. Les mille & une Faveurs, Lond. 740. Tom. Vol. 4.
 800. Memoires de Montgon, 731.
 801-812. ou oeconomies Royales de Henry le Grand par le Duc de Sully Amst. 725. Vol. 12.
 813. Candorins Gefandte, 679.
 814-816. Li segreti di Stato, Colon. 673 Vol. 3.
 817. Memoires de Grammont, Colog. 714.
 818. - - d'Abancourt, Amst. 701.
 819. - - de Joli, Rot. 718.
 820-828. - de Brantome, Leid. 692 Vol. 9.
 829. - - de la Porte, Genev. 756.
 830. - - de Gué-Trouin, Amst. 732.
 831-833. - de Brienne, ibid. 719 Vol. 3.
 834-837. - du Card. de Retz ibid. 719. Vol. 4.
 838-839. - de Bellievre &c. Haye 696 Vol. 2.
 840-841. - de Montresor, Colog. 663 Vol. 2.
 842. - - de la Cour de Vienne, ibid. 705.
 843-847. - & negociations secretes par Mr. de la Torre, Haye 721 Vol. 5.
 848. - - concernant les Droits de France, Amst. 665.
 849. Panegyrici veteres 12 c. n. Cellarii, 703.
 850-855. I. A. Fabricii Bibliotheca latina medicæ artis. Hamb. 734 Vol. 6.

Titleys bogsamling blev solgt ved auktion i 1768. Her ses fra det trykte katalog den side, der viser nummer 794, Callieres' vejledning for diplomater, udgivet i Amsterdam i 1716. Det var ikke været muligt via stikprøver af finde ekslibris tilhørende Titley i de bøger på Det Kongelige Bibliotek, der med stor sandsynlighed har tilhørt ham. Det Kongelige Bibliotek, København.

Chesterfield går videre og omtaler, hvordan man bør opnå fyrstens velvillighed, og ikke mindst bør diplomaten komme tæt på hans hustru, hans elskerinde, ministre og favoritter. Han skal blive en del af hoffet, kende til tilbøjeligheder og svagheder. Alt sammen for at kunne give de bedste informationer til sin regering hjemme. Diplomaten skal derefter ikke selv føre udenrigspolitik, han skal udføre ordrer fra sin regering. Titley har ikke læst Chesterfields overvejelser, men de svarer til tidens tankegang.¹³

Tyskeren J.B. von Rohr skrev også om, hvordan man skulle begå sig ved et hof og i livet i almindelighed. Hans værk blev i 1741 oversat til dansk og hed da "Indledning til Klogskaben at leve".¹⁴ Man skulle have rede på hoffets folk: Deres formueforhold og familieforhold, hvilke fraktioner der fandtes, og hvem fyrsten favoriserede.

Der var åbenbart enighed om hvordan en diplomat skulle opføre sig. Mon ikke Titley har fulgt disse råd.

Chesterfield blev i øvrigt udenrigsminister og var dermed Titleys chef fra 1746 til 1748, idet han efterfulgte jarlen af Harrington. Han selv blev efterfulgt af hertugen af Newcastle. Det var til disse herrer, at Titley sendte sine indberetninger.

Den engelske alliance

Titleys viden om Danmark har formentlig været beskednen. Der var ikke skrevet meget om landet, men i hans bibliotek befandt sig en beskrivelse, forfattet af en af hans forgængere som gesandt, Robert Lord Viscount Molesworth. "An Account of Denmark as it was in the year 1692", udgivet i London 1694. Den havde han måske anskaffet sig som forberedelse til udstationeringen. Molesworth havde været gesandt i København fra 1689 til 1692. Beretningen indeholdt en oversigt over statens geografi, historie, økonomi og politik. Der tegnes et dystert billede af en tilbagestående og enevældig stat, og gives et væld af konkrete oplysninger. Folk lever af rugbrød, flæsk, tørret fisk og meget dårlig ost. Mortensaften spiser alle gås, og om sommeren er fluer en plage. Men der er også få gode ting at sige. Således "the hares are good and the bacon is excellent".¹⁵ Molesworths kritik af forholdene i Danmark var kras, og som den gode latiner Titley var, har han naturligvis haft citatet af Seneca på læben: Auditor et altera pars. (også den anden part bør høres). Han anskaffede sig modsvaret

til Molesworth, William King et al. *Amimadversions on a pretended Account of Denmark*, London 1694. Begge bøger blev solgt ved auktionen efter hans død.

København var tydeligvis ikke det mest attraktive sted at blive stationeret. Titley har nok haft landkortet fremme. København var hovedstad i et stort sammensat rige: Danmark, Norge, Island, Slesvig-Holsten for at nævne det vigtigste, men det var tyndt befolket. Nøjagtige tal findes ikke, men i slutningen af 1600-årene menes det, at Europas befolkning var på omtrent 110 millioner. Størst var Frankrig med 19 millioner, Rusland og Tyskland med 15 millioner, Spanien og Portugal havde måske 10 millioner indbyggere hver, og tallene for den italienske halvø var måske 13 millioner, mens Storbritannien og Østrig hver havde 7 millioner. Polen og Nederlandene var på henholdsvis 5 og 3 millioner. I Skandinavien var tallene mere beskedne: København var hovedstad for 1,5 millioner og det samme var Stockholm.¹⁶ Det var ikke kendte tal i datiden, men måske var der alligevel nogle få, der havde forestillinger om den slags. Titley skulle til udkanteuropa.

Selv om den danske hovedstad lå langt fra magtens centre, så var geografien interessant. Øresund var adgangsvejen til Østersøen. De store søfartsnationer var England og Nederlandene, og de og alle andre havde i århundreder måttet betale Øresundstold ved Kronborg for at få lov til at passere. I Helsingør var der derfor en engelsk konsul til at varetage engelske interesser, og det havde der været siden 1600-årene. Titley havde i sit bibliotek Shakespeares værker, han kendte historien om "Hamlet, prince of Denmark". Gesandten og konsulen kendte naturligvis hinanden, og et dødsfald mange år senere giver et glimt af Titley. Konsulen var død, og Titley anbefalede i 1752 London at udnævne enken til embedet, idet hun var "a very notable woman". Så længe hun forblev ugift. Det blev dog en af hendes sønner der fik embedet.¹⁷

Østersøhandelen fik med tiden stadig større betydning. Flåderne i Vesteuropa krævede tilførsel af egetømmer, mastetræ, jern, sejldug, tovværk, tjære og beg. Dertil kom et voksende behov for tilførsel af korn. England blev fra midten af 1700-årene kornimporterende. Korn fra Østersøområdet blev en nødvendighed. Danmark var selv handelsmæssigt ubetydelig. Den danske udenrigshandel var beskednen og let at få overblik over. Landet havde ikke meget at handle med. Tømmer fra Norge og kvæg fra Jylland var vel noget af det vigtigste. En smule samhandel var der dog. I England blev der købt stenkul, tin, bly og klæde. Det var den strategiske betydning, der gjorde den dansk-norske stat interessant.

Sankt Petri Kirke på hjørnet af Nørregade og Sankt Peders Stræde. Nørregade var en hovedfærdselsåre i byen, så her var der trafik. Kirken brændte i 1728, hvorefter gudstjenesten foregik i gravkapellerne. Først 2. september 1731 kunne kirken genindvies. Stikket er fra før kirken i 1757 fik sit ny spir, som det endnu har. Kirken havde været tysksproget siden 1585, da Frederik 2. overlod kirken til den tyske menighed. Med den voksende tyske indflydelse ved hoffet i 16- og 1700-tallet blev kirken et centrum for førende personer indenfor administration, handel, kultur og militær. Her blev mange af tidens kendte personer begravet, ikke blot folk med tysktalende baggrund, f.eks. udenrigsminister Schulin, men også med dansktalende baggrund, som arkitekten Nikolaj Eigtved, og altså også andre, så som ambassadørerne Korff og Titley, som boede sine sidste år et par huse til venstre i Nørregade 3. Kirken overlevede det engelske bombardement i 1807, og dens gravkapeller er fulde af historiske monumenter, som f.eks. Titleys sarkofag. På Titleys tid hed patronen Bernstorff, i dag hedder han Kjeld Hillingsø. Sankt Petri Kirke og Skole er endnu i dag en levende del af den fælles dansk-tyske fortid og nutid. Stik af schweizeren Barthélemy de La Rocque, 1746. Statens Museum for Kunst.

Politisk indgik Danmark i en alliance med England og Frankrig, indgået i Hannover den 16. april 1727. De to stormagter garanterede i en periode på fire år det danske riges territoriale integritet, herunder Frederik 4.s besiddelse af hele Slesvig. Aftalen indbefattede årlige subsidier til Danmark på 350.000 rigsdaler. En fransk indrømmelse blev tilføjet, anerkendelse af den danske konges majestættitel.¹⁸

Det ser ud til Titley ankom til København den 2. marts 1729, og at forgængeren lord Glenorchy forlod København 30. marts 1729. Der har vel lige været nogle uger til at klare en overtagelse af ambassaden og dens arkiv, hvis der var et. Straks efter ankomsten har Titley søgt audiens hos Frederik 4. for at aflevere sine akkreditiver. Det var sådan man blev accepteret som diplomat ved kongens hof. Han blev chargé d'affaires med rang af resident.

Det var en brandtomt Titley kom til. En stor del af København var brændt i 1728, og inden da havde byen været ramt af pesten i 1711, hvor mere end en tredjedel af byens indbyggere, ca. 23.000, var døde. Nu var indbyggertallet vel igen oppe på de 70.000, og der blev arbejdet på genopbygningen. Mange af de brændte huse havde været lave og af bindingsværk, men nu blev standarden lidt højere. Overlandbygmester Johan Cornelius Krieger lavede udkast til hvordan de nye huse kunne bygges. Titley kunne se hans såkaldte ildebrandshuse blive bygget, da han kom til byen. På Gråbrødretorv og i Magstræde ses de stadig.

Med Titleys baggrund måtte Universitetet interessere ham. Alt var brændt i 1728, og det varede et par år før det kom til at fungere igen. Regensen var omtrent genopbygget i 1731. Her boede måske 100 studenter. De sov sammen to og to, en ældre og en yngre student, som blev kaldt "grisen". Ja, hvordan havde han selv boet i Cambridge? Universitetet var nærmest en præsteskoie, men fra 1736 indførtes en juridisk eksamen. Enevælden havde brug for jurister til sin administration. Hvis Titley ønskede at tale med universitetsfolkene, kunne han tale latin med dem. Det kunne være historikeren Hans Gram eller Ludvig Holberg.

Kaptajn Brame

En af de første opgaver Titley måtte tage sig af, var en klage fra en skibskaptajn John Brame fra skibet "The John and Margaret of Yarmouth". Skibet havde

Resident Titleys residens var i 1730-erne huset til højre i Østergade fra slutningen af 1600-tallet. Ejer var fra 1720-40 justitsråd Hans Justesen, som foruden Titley også havde lejere som hofpræst Bartholomæus Bluhme, viceadmiral W. von Schindel og den kursachsiske ambassadør von Plessen. I 1740 købte Christian 6.s søster, Charlotte Amalie, gården og solgte den i 1745 til officereren Michael Numsen (se portræt s. 22), som boede her til sin død. Fra 1750 til 1757 var han Københavns kommandant og modtog titlen feltmarskal. Skilderhus og skildvagt antyder hans stilling som højere embedsmand. Maleriet er udført af Johannes Rach og Hans Heinrich Eegberg, som 1747-1750 malede en række byprospekter af København for hoffet. De modtog 5 rigsdaler for hvert billede. De fleste er nu endt på Nationalmuseet. Huset eksisterer endnu, men er ombygget til ukendelighed. Facaden blev fornyet i 1800-tallet, og porten i midten af huset er i dag indgangen til Pistolstræde. Nationalmuseet.

den 19. maj 1730 passeret Kronborg og efter reglerne strøget sejlet i respekt. Men skibet var alligevel blevet beskydt fra Kronborg med tre kanonkugler og derefter invaderet af soldater fra en chalup. På brutal vis blev kaptajnen

Indtægterne fra Sundtolden var vigtig for den danske konge, men indsejlingen til Øresund var også et symbol på herredømmet over farvandet, og fra Kronborg blev der holdt godt øje med skibstrafikken. Alle regler skulle overholdes, herunder strygning af topsejlet. Kaptajnerne måtte erfare, at kanonerne på voldene ikke kun var til pynt, og kuglerne blev skrevet på regningen. Gouache af J.J. Bruun. 1739. M/S Museet for Søfart, Helsingør.

overfaldet, og soldaterne rev flænger i hans tøj. De krævede 15 rigsdaler for kanonkuglerne og 32 mark for kongens chalup. Sådan lød klagen fra kaptajn Brame, som havde sendt den til Titley, underskrevet af flere besætningsmedlemmer.

Titley formulerede 24. maj klagen på fransk til den danske regering med påstand om, at hændelsen var imod artikel 5 i reglementet udstedt af kongen af Danmark, og at kaptajnen derfor skulle have pengene tilbage, og at denne i øvrigt var blevet dårligt behandlet. Han skitserer forløbet. Da skibet passerede Kronborg, sænkede skibet “la voile du perroquet”, bramsejlet, men de blev ramt af tre kanonskud fra Kronborg, hvorefter nogle soldater entrede skibet på en meget rå måde.

Wee under written, Mute, and Ship Company belonging to the
 John, and Margarett of Garmouth Scho. Brown, Master
 do hereby declare, on oath and Satisfaction, that when
 we passed the Forts, of Cronenberg our Top Gallant Sails,
 was lowered and kept down, till we were past the Castle
 the Spire, an English Mile, and with Standing our Sails
 was lowered they fired three Guns at the Ship from
 the Forts, the Capt. ordered us to bring to for to know
 what the Reason was they fired at us. Then came
 the Guards, Ships boats, 15th Soldiers, on the Forts
 on board, and not with standing that the Master offered
 to pay their demands, they would not be satisfied, but with
 force bore the Capt. down in to the boats, not forgetting
 in this Perillous Usage, to take his Cathed Chair
 and brought him on board, tho' the Wind was fair,
 and made him pay Fifteen Rix dollars and 12 Shivers
 in the four hands Eleven on the 19th of May 1739
 George Myster Sargt. Simon Sargt. James Pacy
 The Brame
 At the Capt. Request was under written, in witness to have
 seen the above mentioned, and this instrument
 Henry Arthur

Her ses kaptajn Brames klage over behandlingen ud for Kronborg. Titley sendte den med som bilag til udenrigsministeren. Dengang var der ikke mange der havde kendskab til engelsk, heller ikke i kancellierne. Rigsarkivet.

Klagen tages alvorligt, og der bliver afholdt søforhør for at klarlægge hændelsesforløbet. De implicerede danskere blev forhørt og det kom frem, at bramsejlet på den bageste mast ikke var strøget, at kaptajnen ikke ville følge med i land, og at "brændevinen stod ud af halsen på kaptajnen". Det ser ud til at klagen bliver afvist.¹⁹

Frederik 4.s død

Frederik 4. døde den 12. oktober 1730. I tiden frem til begravelsen i Roskilde Domkirke ringede kirkeklokkerne to timer om formiddagen og to timer om eftermiddagen. Der blev erklæret landesorg, hvilket betød at “vores kjære og tro Undersaatte, som dertil Formue haver og det uden deres altfor store Besværlighed kan afstedkomme” skulle bære sørgeklæder i et år.²⁰ Den engelske konge Georg 2. sendte et kondolencebrev på fransk fra St. James’s Palace den 3. november til dronning Anna Sophie med besked om, at kongens resident Walter Titley havde fået til opgave at overbringe kondolencen til hende og lykønskningen til den nye konge Christian 6. sammen med Titleys nye akkreditiv. Det var helt efter etiketten. Audiensen hos enkedronningen blev dog ikke til noget. Kongeparret befandt sig på Odense Slot, da kongen døde, og Anne Sophie vidste, at hun fra nu af var en uønsket person ved hoffet og måtte af vejen. Hun rejste umiddelbart efter kongens død til herregården Bramstrup syd for Odense, hvor Johan Frederik Brockenhuus tog imod hende. Det fik hun lov til.²¹ Hun kom aldrig mere til København. Hun blev forvist til herregården Clausholm på grund af Christian 6.s vrede mod hende. Frederik 4. lå på castrum doloris i Odense til han 16. december blev ført til Roskilde. Her blev hans kiste modtaget af Christian 6., og måske var de fremmede diplomater også til stede. Titley indberettede til London, at den offentlige stemning var imod dronning Anna Sophie, og at man havde fundet et opslag på porten til hendes palæ i Slotsholmsgade (nuværende nr. 8) i København. Det var et citat fra Esajas Bog kapitel 47 med hadefulde formuleringer. Den franske gesandt Plélo skrev det samme til Paris. Georg 2.s brev til Anna Sophie havnede i Rigsarkivet. Titley har vel måttet aflevere det til den nye konge i stedet. Magtskiftet var besynderligt, men Titley indberettede, at begivenhederne havde været præget af retfærdighed og mådehold.

Christian 6.s hof

Titleys skulle nu forholde sig til den nye konges hof. Christian 6. var en reserveret mand, men han var enevældig, og det gik han højt op i. Han satte pris på undersåtternes underdanighed, som gerne måtte være lidt krybende. Da Johan Ludvig Holstein blev leder af Danske Kancelli, havde han ikke helt fattet dette.

Historien går, at han en dag viste kongen et portræt af sin mor, hvor hun stod under et draperi med en lang kåbe om sig og en lænestol bag sig. Portrættet var stukket i kobber. Kongen fandt denne opstilling upassende. Den form for iscenesættelse var kun tilladelig for en fyrstelig person. "Holstein måtte da også skynde sig med at få kobberstikket og kobberpladen tilintetgjort. Kongen var vistnok venlig nok til at betale, hvad pladen havde kostet –".²²

Anderledes var det i England. Her var der et parlament og en opposition, der tillod sig at ytre sig i undertiden ubehøvede vendinger. Da Georg 2.s dronning døde, og nogle mente, at det var Guds straf, fordi kongeparret havde behandlet prinsen af Wales forfærdeligt, skrev en anonym: Oh Death, where is thy sting? to take the Queen, and leave the King.²³ Den slags vid var ikke stilen i København, selv om mange kunne have grund til utilfredshed, f.eks. over at Christian 6. indførte stavnsbåndet i 1733, og at skattetrykket var stort for at finansiere militæret og slotsbyggerierne. Titley kunne også berette fra 1730'erne om indførelsen af konfirmationen i 1736 og om skolelovgivningen i 1739, der så desværre blev for dyr at udføre i praksis. Der var 1739 misvækst i landet, kvægstygge i 1745 og hungersnød i Norge. Ulykker var der nok af.

Efter at have mødt Christian 6. indberetter Titley til London den 16. december 1730, at kongen er præget af underlig frygtsomhed, der gjorde ham utilbøjelig til at sige noget offentligt. Men han fremhævede også hans ypperlige forstand.²⁴

Stemningen ved det ny hof, som Titley skulle arbejde ved de næste 16 år, får man også et indtryk af i indberetningen fra den franske gesandt, grev Camillys.²⁵ Christian 6. er endnu ikke blevet konge og gesandts opfattelse af kronprinsen er, at han lever klosteragtigt tilbagetrukket og som eneste fornøjelse går på jagt. Han er forlegen og rødmer, når han skal tale med nye mennesker. Og selv om han såmænd er kvik nok, så har han svært ved at udtrykke sig. Hans uddannelse har drejet sig om fromhed mere end noget andet, og han har ikke været på dannelsesrejse. Han aner intet om krigskunst eller kender til skikkene ved andre hoffer. Først sent har han fået sæde i statsrådet. "Da han er hen ved 30 år, er det at formode, at når han en gang kommer til regeringen, ville hans ministre beherske ham endnu mere uindskrænket, end de gør ved kongen, hans fader". Den franske vurdering slutter med at inddrage kronprinsessen. "Han synes for nærværende tid kun at sysselsætte sig med prinsessen, hans gemalinde, som er stor og velskabt, men kun lidet behagelig af ansigt. Hun er overordentlig bleg og sminker sig aldrig; hun taler

kun lidt og synes at have fattet afsky for det menneskelige køn; hun har ved sit hof en hædersdame, som man kalder overhofmesterinden, og som har rang over alle grevinder. Hun har også fire hofdamer, som alle er mindre skikkede til at indgyde kærlighed end til at give afsmag derpå. Hun bruger denne fremgangsmåde for ikke at give prinsen sin gemal nogen anledning til at falde i fristelse”.

Salvingen på Frederiksborg af Christian 6. og Sophie Magdalene

Tronskiftet blev markeret med salvingen af det nye kongepar. Før enevælden kaldte man begivenheden for kroningen, og det blev man ved med, også ved hoffet, selv om de gejstlige ikke satte kronen på kongens hoved, men salvede ham. De fremmede monarkers repræsentanter måtte deltage. Begivenheden fandt sted den 6. juni i 1731 på Frederiksborg Slot, så Titley måtte have sit fine tøj på og ud at køre. Titley kunne læse hos Molesworth om Frederiksborg, at her residerede hoffet 5-6 uger om sommeren, og at det var kongernes vigtigste landslot ca. 20 engelske mil fra København. Danskerne praler af hvor mange penge det har kostet at bygge. På trods af det er det langt fra at være fornemt, og det er ikke velplanlagt. Rummene er lave, lejlighederne dårligt disponerede, og det fine kapel er alt for langt i forhold til dets bredde, og det har et galleri ovenpå med den dårligst tænkelige indgang, man kan forestille sig. Det kommer til kort i forhold til mange af vores adelsmænds landhuse i England, mente Molesworth, som tydeligvis ikke var imponeret.²⁶ Nu kunne Titley se det selv. I hvert fald lavede Niels Jonsen en trone af sølv til dronningen, og hofjuveler Frederik Fabritius en ny guldkrone til hende. Man mente, at hun ikke ville have den gamle krone på sit hoved. Den havde været brugt af den tidligere dronning Anne Sophie og var dermed gjort uanvendelig.

Den religiøse Sophie Magdalene omtalte forgængerens som “die Hure”.²⁷

At være eller ikke at være diplomat

Repræsentation, indberetninger og klager fra berusede skibskaptajner. Det var et alsidigt arbejde. Var det diplomat, Titley ville fortsætte med at være? I 1733

fik han et tilbud fra universitet i Cambridge. Master of Trinity College, Richard Bentley, tilbød Titley en stilling. Det ser ud til at han nåede at sige ja, hvorefter han fortrød. Han var i tvivl, men valgte at blive i København. Der var interessante storpolitiske forhandlinger på vej. Ville det lykkes at få sluttet en ny traktat mellem Danmark og England?

Traktaten 1734

Ved sin ankomst kunne Titley konstatere, at England og Frankrig var centrale for dansk udenrigspolitik. En afgørende faktor i den danske udenrigspolitik var Hannover-alliancen fra 1727. Subsidierne var vigtige, men også anerkendelsen af Danmarks besiddelse af hele Slesvig. Frederik 4. havde efter Den Store Nordiske Krig inkorporeret de gottorpske dele af Slesvig i de kongelige dele af hertugdømmet. Alliancer var vigtige og "alliancevilkårene afhang af de internationale politiske konjunkturer. Under optrækkende kriser og krige kunne den mindre stat sælge sig dyrt i form af garantier og subsidier. I fredelige perioder var der til gengæld snævre grænser for, hvad stormagten ville – og kunne – tilbyde". Titley overværede, at denne alliance udløb den 15. april 1731. Nu var situationen ganske anderledes.

Forholdet mellem England og Frankrig havde været fint, men det ændrede sig her i 1731, da England underskrev en traktat i Wien, som markerede starten på den engelsk-østrigske forståelse.

Regeringen i Danmark ville helst stå sig godt med både Frankrig og England, så nu blev det svært. Frankrig tilbød for lidt i subsidier, og England mente ikke, at Parlamentet ville bevilge penge i fredstid. Det var en vanskelig situation, men udenrigsminister Iver Rosenkrantz mente, at vi ikke kunne stå uden venner og allierede, som han formulerede det i et brev i 1731 til gesandten i Wien.

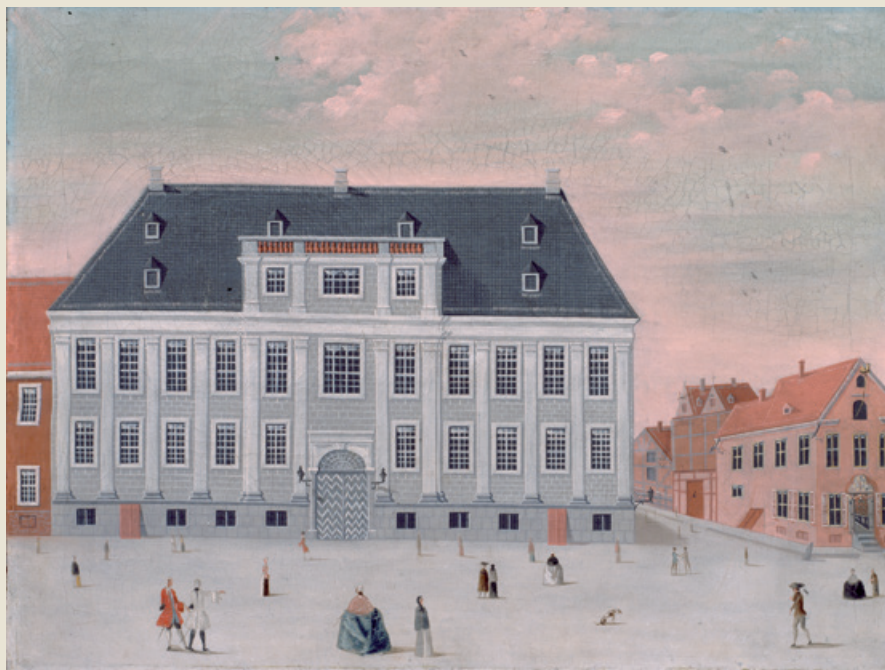
Den polske konge August 2. døde i 1733, og det ændrede situationen. Da Polen var et valgkonedømme, var spørgsmålet nu, hvem der skulle være konge, altså hvilke stormagter, der skulle have indflydelse. Der var to kandidater: Frankrigs kandidat, polakken Stanislav Leszczyński, Ludvig 15.s svigerfar, og Augusts søn August, kurfyrsten af Sachsen, som blev støttet af blandt andre russerne og østrigerne. Stanislav fik støtte fra Frankrig, Spanien og Titleys gamle arbejdsplads Sardinien. Magtkampen betød starten på Den

Polske Arvefølgekrig. Danmark forblev neutral, selv om Frederik 4. og August 2. havde været fætre, men familieskabet fik ikke indflydelse på Christian 6.s politik.

Hvis Frankrig skulle gøre sig militært gældende, måtte man kunne sende en flådestyrke frem. På trods af den danske neutralitet, tillod Christian 6. en fransk flåde at passere Øresund. "Som resultat af den danske velvilje solgte Ludvig 15. den 15. juni 1733 den værdifulde franske ø St. Croix til det af regeringskredsen stærkt støttede Vestindisk-Guineisk Kompagni".²⁸ Men billigt var det tydeligvis ikke. Der blev ført forhandlinger mellem den franske gesandt de Bréhan, greve af Plélo og borgmester Frederik Holmsted på kompagniets vegne. Kompagniet måtte betale 750.000 francs eller 160.000 rigsdaler for overtagelse af øen den 15. juni 1733.²⁹ Christian 6. lånte selskabet 40.000 rigsdaler til købet, selv om han syntes prisen var i overkanten. Den 5. februar 1734 blev selskabet forsynet med nye store privilegier.³⁰ Kompagniet ejede i forvejen naboerne St. Jan og St. Thomas. Titley brød sig ikke om dette køb. Betød det en dansk-fransk forståelse? Det tjente i hvert fald ikke engelske interesser.

Senere ankom den franske flåde. Den 23. september 1733 ankrede de franske skibe op på Københavns red, 12 linjeskibe og 6 fregatter. 200 franske officerer blev kørt i 64 karosser ud til Frederiksberg slot, hvor kongen boede, efter at Københavns Slot var revet ned. "Derimod afholdt ministrene sig fra at deltage i en prægtig fest, som grev Plelo i disse dage gav i anledning af efterretningen om Stanislaws valg, en fest, ved hvilken for øvrigt en stor del danske "af stand" var med".³¹ Den danske regering skulle ikke se alt for franskvenlig ud af hensyn til Rusland og England. Franskmændene førte sig massivt frem i København på denne tid under ledelse af den franske gesandt.

Da Titley i 1729 ankom til København, ankom omtrent samtidigt, den 30. april 1729, den franske gesandt, greven af Plélo (1699-1734). Hans fulde navn var Louis Robert Hippolyte de Bréhan og kom fra en gammel adelig familie. Sjovt nok kom Plélo fra Bretagne, mens Titley kom fra Grande Bretagne, Storbritannien. Måske var ordspillet ikke sjovt for Plélo. Men statsdannelsen England, Wales og Skotland var fra 1707 blevet til Storbritannien. De to gesandter var omtrent lige gamle, men franskmanden blev kun 35 år gammel, og det var hans egen skyld. Først var han officer, og derefter blev han diplomat. I en alder af 25 havde han fået sit eget regiment, Le régiment de dragons de Plélo. Men han havde også litterære interesser, og beskæftigede sig med alt muligt: digte, matematik, astronomi, historie og diplomatiske traktater. 1729 udnævnte

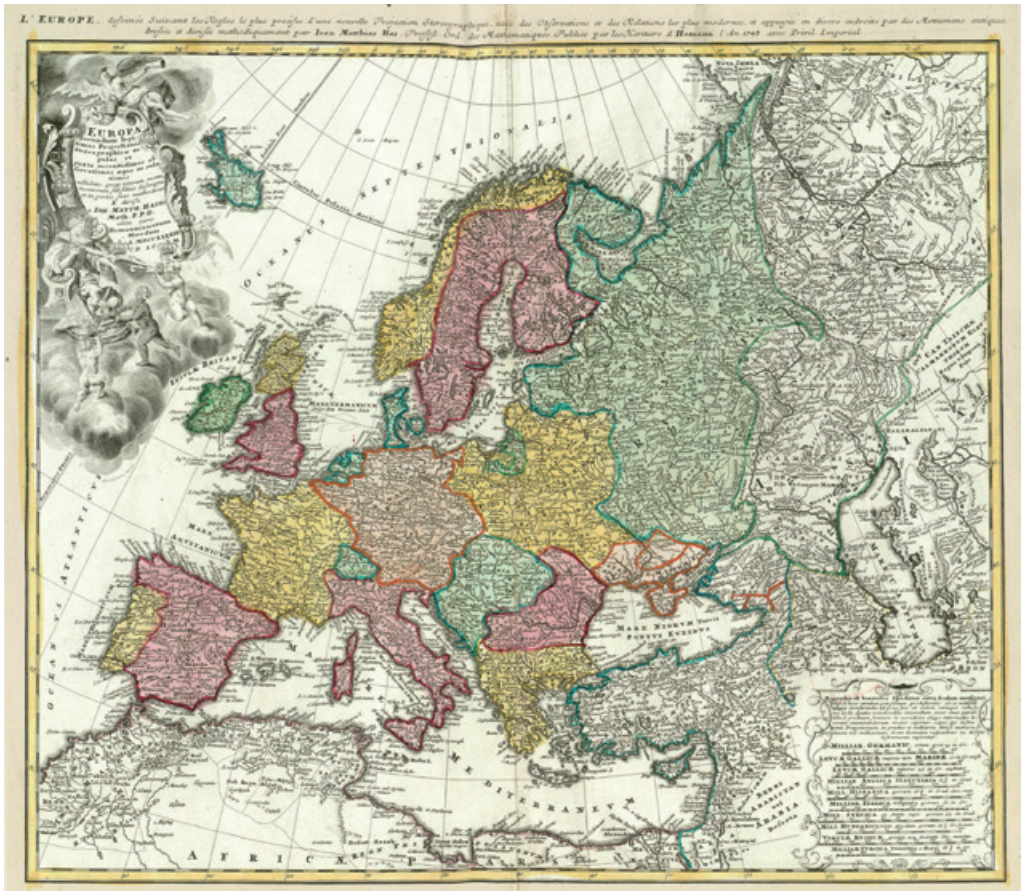
Thotts Palæ på Kongens Nytorv 4 var bygget af Niels Juel i 1680'erne. Fra 1720 hed ejeren Christian Danneskiold-Samsøe, af hvis store håndskriftssamling en del i dag befinder sig på Det Kongelige Bibliotek. Greven døde 1728 og hans store bibliotek på 7.500 bind blev solgt på auktion. Blandt køberne i 1732 var Ludvig Holberg og Walter Titley, den nyligt ankomne engelske resident. Greven efterlod sig en stor gæld, så man måtte leje palæet ud, og det blev det så til den franske gesandt Plélo nogle år i 1730'erne, hvor der blev holdt strålende fester i huset. Grev Otto Thott til Gavnø købte huset i 1760 og fik det moderniseret af den franske arkitekt N.H. Jardin. Det husede hans bogsamling, der ved hans død omfattede omtrent 138.000 bind. Der var bøger i bunker overalt. Titley, der holdt af bøger, er sikkert blevet vist rundt i biblioteket af grev Thott, som var sin egen bibliotekar og lod det bruge af de lærde. Siden 1922 har palæet igen været fransk ambassade, idet familien Thott først lejede huset til den franske stat, som i 1930 købte stedet. Gaden til højre er Bredgade, hvor Titley boede, mens Jardins ombygning fandt sted. Malteri af Rach og Eegberg, 1749. Nationalmuseet.

Ludvig 15. ham til ambassadør i København. Her mødte Titley en mand med interesser, som han satte pris på. Plélo havde taget sin hustru med, og hun fødte kort efter ankomsten en søn, som ved dåben fik Frederik 4., dronningen og kronprinsen som faddere, repræsenteret ved medlemmer af familien Holstein. Det religiøse aspekt var her tydeligvis nedtonet. Gesandten havde i sit store følge også medbragt sin egen præst.³² Plélo holdt strålende fester på Kongens Nytorv, hvor han havde lejet Niels Juels Palæ, og på sit lejede landsted Retraite i Skodsborg.³³ Til omgangskredsen hørte folk som filologen og historikeren Hans Gram, astronomen Peder Nielsen Horrebow og måske også Ludvig Holberg.

Mens den franske flådeafdeling fortsatte til Polen, forsøgte Plélo at få Christian 6. til at indgå en alliance. Den danske regering ønskede en aftale, men hvilken partner skulle man vælge? Den danske regering var splittet. Udenrigsminister Iver Rosenkrantz gik ind for en alliance med England og Sverige. Oversekretær i krigskancelliet Poul Vendelbo Løvenørn var uenig og gik ind for en alliance med Frankrig mod Rusland. De intense forhandlinger endte med, at Christian 6. meddelte Plélo den 27. marts 1734, at han trak sig. Plélo meddelte sit nederlag til sin regering.

I Polen gik det heller ikke, som franskmændene kunne håbe. Frankrigs støtte til Stanislav var halvhjertet. Der blev kæmpet, kong Stanislav var trængt og måtte trække sig tilbage til Danzig, som blev belejret af 30.000 russere. Der var vel et par tusinde franske soldater til at støtte ham, så det var håbløst. Stanislav flygtede til Königsberg, og franskmændene trak sig tilbage og havnede i København. Ved et møde i København med officererne skulle Plélo have udtalt, at man skulle have kæmpet. Svaret skulle have været, at det var let at sige, når man sad i sikkerhed på sit kontor. Det lod officeren Plélo sig ikke sige. Han tog affære. Det var et spørgsmål om ære. Han overtog kommandoen, førte tropperne tilbage til Danzig og angreb russerne. Og dem var der mange af. Han faldt den 27. maj 1734. De overlevende franskmænd blev russiske krigsfanger, og den franske konge tog sig finansielt af enken og børnene. Hun havde født tvillinger, to piger, efter mandens død.

Plélos død gjorde indtryk i København. Christian 6. skrev til sin fætter grev Stolberg: "Jeg beklager ret meget den franske ambassadørs død, skønt han har plaget mig bravt; han var dog en ærlig, forstandig, tapper og poleret mand og en tro tjener af sin herre, ligesom han også var mig meget hengiven". Ludvig Holberg og Horrebow skrev latinske digte om helten.³⁴

Udenrigspolitik var fyrsternes domæne, knyttet til viden om geografi, økonomi og international politik. Kun få europæere havde set sådan et kort. Meget få havde viden om hvordan verden så ud, og man kom der ikke. Stavnsbundne bønder blev hvor de var. Nogle få fik mulighed for at se lidt af verden, søfolk, håndværkere og soldater. For den meget fåtallige elite, som diplomaterne tilhørte, var det anderledes. Flertallet af befolkningen levede i landsbyer, hvor man fik sine nyheder fra den lokale snak og fra præsten, som dog i det mindste kunne læse. Verden var befolket af spøgelse, djævlere lured og engle stod vagt. Brande og pest var guddommelige straffe for synd. Vejene var malerisk ufremkommelige, men der var vadesteder, så man kunne komme over vandløbene. Verden var et fortryllet sted, lige til der kom jernbaner og industri. Kobberstik, udgivet af Homanns Arvinger, 1743. Det Kongelige Bibliotek, Frederik den 5.s Atlas, bind 2, tavle 34.

Diplomaten, politikeren og godsejeren Iver Rosenkrantz som den venlige mand så ud, da Titley kendte ham. Han var født på Rosenholm og mistede sin far som syvårig. Han tog en del af sin uddannelse i udlandet. Veluddannet og velbegavet og med en flot og charmerende fremtoning havde han haft en glimrende karriere indenfor diplomatiet. Han havde været vidt omkring, og deltaget i Frederik 4.s rejse til Italien i 1708-1709 som hofmarskal. Han var en statelig herre på toppen af karrieren, da han var chef for både Tyske og Danske Kancelli. Normalt kaldte man mænd i denne stilling for storkansler, men uvist af hvilken grund fik han dog ikke denne titel. Titley knyttede sig til Rosenkrantz, der gik ind for en alliance med England. Bogleolen i baggrunden antyder hans litterære interesser. Mezzotinte fra 1757 efter maleri af Johann Salomon Wahl af Georg Wilhelm Baurenfeind. Sidstnævnte deltog fra 1761 som tegner i Carsten Niebuhrs ekspedition til Arabien, udsendt af Frederik 5. Han døde på denne rejse. Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek.

Han var vist gået ud over sine beføjelser, den iltre franskmand. Men den franske dronning Marie Leszczyński var rørt. Plélo havde dog forsøgt at redde hendes fars kongedømme. Fredsaftalen i Wien i 1735 anerkendte August 3. som polsk konge.

Titley havde fulgt dramaet på tæt hold. Det var dumdrigt og unødvendigt, det kollegaen havde gjort. Han blev en myte.³⁵

Titley kom på banen, men let var det ikke. Udenrigsminister lord Harrington meddelte, at England ikke gav subsidier i fredstid, det ville Parlamentet ikke gå ind på. Forhandlingerne gik i stå. Men det endte alligevel med en dansk-engelsk alliance: En subsidietraktat sluttet den 30. september 1734. 250.000 rigsdaler betalte England om året, mod at få muligheden for at råde over et hjælpekorps på 6.000 soldater.³⁶ "I provision fik den engelske premierminister sir Robert Walpole i al diskretion 3% af subsidiebeløbet"³⁷

Traktaten gjaldt for tre år, men den blev fornyet og holdt til 1742. Det var Titleys første store succes. Walpole fik pengene, og Titley fik markeret sin position. Han stod til forfremmelse ved lejlighed.

For de udenlandske diplomater var det vigtigt at forstå, at et grundvilkår i dansk udenrigspolitik i årtier havde været forsøgene på at få Skånelandene tilbage. Det var endeligt blevet opgivet i 1720, og herefter var det vigtigste at få styr på forholdene i hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Der var flere hertuger og arvekrav i området, heriblandt fra den danske konge. Han ønskede at opnå det fulde herredømme, hvilket delvist kunne nås med økonomiske midler. Den hårde nød var hertugen af Gottorp. Dette hertugdømme var ikke stort, men ved ægteskab var det blevet forbundet med det svenske og det russiske hof. Det var en ubehagelig tanke at få en russisk flåde med base i Kiel. Kunne man få en stormagt til at støtte Danmark i denne sag, ville det være en fin grund til at indgå en alliance med den. Den slags måtte man forstå i Paris og London.

Kansler Rosenkrantz

Lige efter sin tiltrædelse udnævnte Christian 6. Iver Rosenkrantz af Rosenholm til kansler, leder af Danske og Tyske Kancelli og gav ham elefantordenen. Det må have glædet Titley. Rosenkrantz var engelskvenlig, og havde i flere år i begyndelsen af århundredet været dansk gesandt i London, hvor han havde

gjort sig vellidt ved dronning Annes hof. Udover kansler var han også patron for Københavns Universitet, han var ven med filologen og historikeren Hans Gram, og han skrev selv latinske digte. Titley må have nydt at have kansleren som samtalepartner, idet Rosenkrantz som kansler for Tyske Kancelli også var udenrigsminister. De skulle få et nært forhold de næste mange år. Den dansk-engelske traktat af 1734 var en succes for både Rosenkrantz og Titley.

Det ser ud til at Titley mente, at det lønnede sig at stå sig godt med ikke blot den venlige og sympatiske kansler, men også med hoffets damer. Til dem hørte Iver Rosenkrantz' livlige hustru, Charlotte Amalie Skeel, som var 26 år yngre end husbonden. Historikeren Edvard Holm skriver om "den pietistiske nidkærlighed, der opfyldte kongens damer, både hans dronning, Sophie Magdalene, og hans svigermor, den magtlystne markgrevinde af Bayreuth". Det var dog ikke alle ved hoffet, der var lige religiøse. Ægteparret Rosenkrantz var ikke fromme pietister. Fruen var tydeligvis slet ikke, og hoffets fromme fruer brød sig ikke om parret. Der var lagt op til konflikt, da fru Rosenkrantz heller ikke så ud til at gøre meget for at fremstå pietistisk.

Titley mente at vide, at Sophie Magdalene hadede den frivole kanslerinde, som beherskede sin mand, som tilmed betroede hende alting. Christian 6. var vred over at Rosenkrantz' ikke kunne holde tæt. På et tidspunkt skrev kongen til kansler Johan Sigismund Schulin, at det var nødvendigt at lade Rosenkrantz blive udenfor en politisk forhandling, "da han ikke kan tie længere end, til han ser sin kone".³⁸ Et par detaljer, som en opmærksom diplomat vel for længst havde fattet.

I 1734 kom det til en regulær skandale med fru Rosenkrantz, en grev Holstein og kammerjunkeren Ahlefeldt. Fruen "koketterede på en aldeles upassende måde med unge herrer". Det bragte Rosenkrantz i folkemunde på en alt andet end behagelig måde. Fru Rosenkrantz var ikke purung mere, og fem børn havde hun født, men hun var stadig ombejlet. Historien gik, at Ahlefeldt længe havde søgt hendes selskab, og da han en dag uventet kom på besøg, var den unge Frederik Conrad Holstein til stede. Ahlefeldt trak sin kårde og Holstein blev såret. Fruen fik herrerne adskilt med hjælp af sine tjenere, og så skulle der ikke tales mere om det. Men det blev der. Ahlefeldt blev forvist fra hoffet og for at undgå, at hun også blev det, måtte fru Rosenkrantz skrive et ydmygt brev til kongen og bede om tilgivelse. Brevet blev overrakt af Rosenkrantz selv, som selv straks havde tilgivet sin kone. Det var en ubehagelig affære.³⁹

Hofsnedker Schäffer har forsynet den eksklusive lejlighed i Magstræde 6 med denne alkove. Der er kun bevaret få interiører i byen her fra midten af 1700'erne, men denne lejlighed kan fint illustrere tidens forestilling om fornemhed i beskedne dimensioner. Natpotten under sengen var naturligvis nyttig at have ved hånden. Nationalmuseet.

Christian 6. og hans kvindelige bagland satte Rosenkrantz ud på et sidespor. Han mistede kanslerposterne den 1. juni 1735. Tyske Kancelli blev overtaget af Johan Sigismund Schulin og Danske Kancelli fik Johan Ludvig Holstein som kansler. De to nye kanslere var begge tyskfødte og skyldte kongen

deres position. Rosenkrantz var dog ikke helt ude. Han forblev i konseilet (statsrådet) og som patron for Københavns Universitet. Rosenkrantz mente stadig, at relationen til England var vigtigst, og 1739 blev alliancen fornyet, men ikke uden videre.

Markgrevinden

Man sagde at hoffet blev regeret af kvinder, og tænkte vel mest på dronning Sophie Magdalene og kongens svigermor, markgrevinde Sophie Christiane. Det var vigtig for Titley at vide, og han måtte finde ud af, hvem de var. Svigermoren var datter af grev Albrecht Friderich af Wolfstein-Sulzburg (1644-1693). Hun var således kun en almindelig adelig pige, da hun blev gift i 1687 med markgreve Christian Heinrich af Brandenburg-Kulmbach. Han døde i 1708 på slottet i Obersulzburg. Hun blev ikke anset for at være fin nok ved hoffet i Bayreuth, men markgrevinde blev hun dog.

Hvor indflydelsesrige var så disse damer? "Sandheden er, at Sofie Magdalene, så længe moderen levede, var ganske afhængig af hende. Markgrevinden, der i alle måder var sin datter betydelig overlegen, var en klog, magtlysten kvinde". Det er Edvard Holms vurdering. Om markgrevinden skrev Holm, at hun godt kunne lide at spille denne rolle, og at diplomaterne vidste, at kongen satte stor pris på den kloge svigermor. Både Titley og den franske gesandt Plélo søgte indflydelse ved hjælp af hende.⁴⁰

Titley og petitesserne

Titley var en omhyggelig og ivrig diplomat. Efter chefskiftet i Tyske Kancelli var det Schulin, han skulle forholde sig til, og det ser ud til at han måske lidt for ofte kontaktede udenrigsministeren. Det antydes i et brev fra Titley til udenrigsminister Schulin, dateret København den 15. oktober 1738. Brevet begynder således: "Monsieur, For at undgå at afbryde Dem for ofte med mine besøg, tager jeg mig den frihed, Monsieur, at redegøre for følgende hændelse". Man kan forestille sig Schulin stå ved vinduet i Den røde Bygning på Slotsholmen og igen se Titleys karosse holde foran døren. Hvor lang tid skulle han nu igen til at bruge på englænderen?

Kancellibygningen på Slotsholmen stod færdig i 1721 og rummede centraladministrationen fordelt på Danske Kancelli, som tog sig af kongerigets indre anliggender og Tyske Kancelli, som forvaltede Hertugdømmerne og udenrigspolitikken. Rentekammeret rådede over den øverste etage. Kongen kunne gå direkte fra slottet gennem mellembygningen til Kancelliet, hvor Conseillet, altså regeringsmøderne, i en periode blev afholdt. Det var meget praktisk at være tæt på papirerne, når sagerne skulle behandles. Kontakten mellem udenrigsministeren og diplomaterne fandt sted i denne bygning. Udenrigsministerens fornemme kontor er bevaret. Titley og de andre diplomater kom her regelmæssigt gennem årene. Han kendte vel embedsmænd som Joachim Gustav von Klinggraf, Anthon Fabricius, Joachin Wasserschlebe, Adolph Gotthard Carstens med flere. Udenrigsministeriet holdt til i kancelliet til 1848, hvor det flyttede ind i Lerches Gård, Slotsholmsgade 10. Huset har ændret sig forbløffende lidt efter 300 års brug. Maleri af Rach og Eegberg, 1749. Nationalmuseet.

Denne gang handlede det om en engelsk kaptajn, der ankom til Bergen med en ladning salt fra Lissabon og skulle sejle en ladning fisk til London. Mandskabet var gået i land og det var endt med slagsmål i gaderne. Mon ikke det er den engelske konsul i Bergen, der har underrettet Titley. Måske er det netop konsulens arbejdsområde og ikke gesandstens. Men Titley tager sig af det hele. Hans ry blev snart, at han var lidt for påtrængende. Udenrigsministeren interesserede sig nok ikke for gadeoptøjer i en havneby.

Men Schulin slipper ikke for den slags. 1741 er der opstået et problem af praktisk art. 16. februar rapporterer Titley, at en engelsk matros er rømmet fra et skib i havnen. Han anmoder om at matrosen bliver fundet og bragt tilbage til skibet, da det snart skal afgå. 19. februar er der endnu en matros, der er stukket af. Københavns bystyre er involveret. Schulin svarer den 25. februar, at den ene matros er arresteret og skal tilbage til skibet. Den 18. marts meddeles, at den anden matros ikke kan findes.

Fornyelsen af den engelsk-danske traktat 1739

Traktaten af 1734 udløb 29. september 1739. Spørgsmålet var, om alliancepartneren fremtidig skulle være England eller Frankrig. Der var faktorer der talte for et allianceskifte, både politisk og økonomisk, og der var hektisk diplomatisk aktivitet.

Titley havde stadigvæk støtte af Rosenkrantz i statsrådet. Herudover forestillede han sig, at han kunne få støtte fra markgrevinden, idet hun stod på fortrolig fod med Schulin, som ellers var franskvenlig. Han kom i audiens hos hende på Fredensborg og “overvældede hende med den tykkeste smiger og udviklede for hende, hvilken vægt hans konge lagde på at få støtte hos hende”. Titley berettede, at hun var henrykt over at høre det og lovede at gøre alt hvad hun kunne for at hjælpe hans britiske majestæt, hvis hun kunne. Det var forudsende af Titley at sikre sig allierede i magtkampen mod franskmændene.⁴¹

Frankrig var nu blevet rigtig interesseret i en alliance og startede en charmeoffensiv i august 1737 ved at sende en af Ludvig 15.s mest ansete diplomater, Chavigny, til København, hvor han ankom ”med stor baggage og umådelige masser af vin”. Titleys anstrengelser overfor markgrevinden var forgæves. Hun døde 23. august 1737, to dage efter Chavignys ankomst til København.

Chavigny 1737-39

Den nyankomne franske envoyé extraordinaire hed Théodore Chavignard chevalier de Chavigny (1687-1771). Han var både greve og baron, og der var tale om en opgradering fra Frankrigs side. Chavigny var en rutineret diplomat og politiker og medlem af Ludvig 15.s regering. Inden han kom til København, havde han været fransk ambassadør i Spanien, England og Italien og i Spanien igen. Han forhandlede på Rigsdagen i Regensburg i 1727, og igen i England i 1731. Chavigny var således ikke en bosat diplomat, men kongens udsending, der skulle løse problemer eller forhandle en traktat, og så rejse hjem igen. Han blev i København fra 1737-1739. Derefter blev han sendt til Portugal fra 1740-1743. Igen på en mission, denne gang til München og Frankfurt 1744-45. Igen til Portugal 1746-1749. Det var en lidt længere periode og sådan blev hans sidste post også, fra 1751-1762 var han ambassadør i Schweiz og Venedig. Han døde som en ret gammel mand i Paris ni år senere. Sådan kunne en karriere også forme sig. Mon ikke Titley med interesse fulgte med i den slags inden for faget?

Chavigny var fra Bourgogne. Født i Beaune, hvor han en stor del af livet var borgmester, uden at være til stede i byen. Han har sikkert ejet en del af de kendte vinmarker i området, og det har nok været fæde med bourgogne, han havde taget med sig til byen. Formålet var at få Danmark knyttet til Frankrig. Nu skulle alliancen i hus. Man forsøgte samtidig med en charmeoffensiv i Stockholm.

Titley og Chavigny, de to konkurrerende diplomater i København, holdt skarpt øje med hinanden. Det har nok været ubehageligt for Titley at se en så prominent franskmand i byen. Han selv var ikke envoyé, han var lavere rangerende og stod dermed i anden række. Han kunne indberette, at Chavigny gav store fester. Han gav forrygende fester. Men fik han noget ud af det? Hvad mente Schulin? Kunne man regne med ham? Hvem i regeringen foretrak Frankrig og hvem foretrak England?⁴²

For Titley var opgaven ikke let. Der var kontroverser mellem Danmark og England. Der var en strid mellem Georg 2. og Christian 6. i en kompliceret arvesag om godset Steinhorst i Lauenburg. Der var plyndringen af et af Asiatisk Kompagnis skibe, som var forulykket ved den irske kyst, og arrestationen af sekretæren for den danske gesandt i London på grund af gæld.⁴³ Men ligefrem at vige pladsen i forhold til Danmark til fordel for Frankrig,

det ville man dog ikke i London. Franskmændene skulle holdes uden for indflydelse. Den engelske regering blev pludselig ivrig for at løse problemet og at forny traktaten.

Sagen om godset var en ubehagelig sag at håndtere. Godset lå på grænsen mellem Holsten og det hannoveranske hertugdømme Lauenburg. Det var en aldeles forkludret gammel arvesag, hvor både Christian 6. og Georg 2. gjorde krav på godset. Godset blev besat i november 1738 af en deling danske dragoner, som kort efter blev fordrevet af en overlegen hannoveransk styrke. En dansk løjtnant faldt. Nu var det også en sag om ære. Ville konflikten brede sig? Franskmændene fiskede i rørte vande. Med sådan en optræden fra engelsk side måtte danskerne da gå over til franskmændene! Sagen var naturligvis absurd. "I sidste øjeblik fik de engelske ministre overtalt den notorisk koleriske Georg 2. til at gå på forlig med Christian 6. England havde i sin stormagtspolitik ikke råd til at lade sig diktere af monarkens kontinentale særinteresser".⁴⁴

Endelig afgørelse fandt sted i Hannover den 5. marts 1739 ved forhandlinger mellem baron Johan Hartvig Ernst Bernstorff fra dansk side og baron Adolf Gerlach Münchhausen fra hannoveransk side. Georg 2. beholdt Steinhorst, og måtte betale 70.000 rigsdaler til Christian 6. Hertil blev knyttet en etikettedetalje: Georg 2. lovede, at han ikke ville modsætte sig Christian 6.s ønske om en mere fremtrædende plads for kongens repræsentant ved rigsdagen i Regensburg.

To dage efter at Christian 6. havde ratificeret overenskomsten med Hannover, blev den dansk-engelske forbundstraktat undertegnet 15. marts 1739. Det var en fornyelse af traktaten fra 1734 og skulle gælde i tre år.

Den ene dag omtrent krig og den næste dag en ny alliance. Kongelig forfængelighed og staternes interesser stødte sammen. Titley kendte til både Christian 6. og Georg 2. Han vidste, at de var et par stædige herrer. Her var der brug for gode diplomater. Titley har vel været dagens mand her i foråret 1739, mens Frankrig var fornærmet. Man måtte vente på bedre tider. Chavigny rejste hjem.

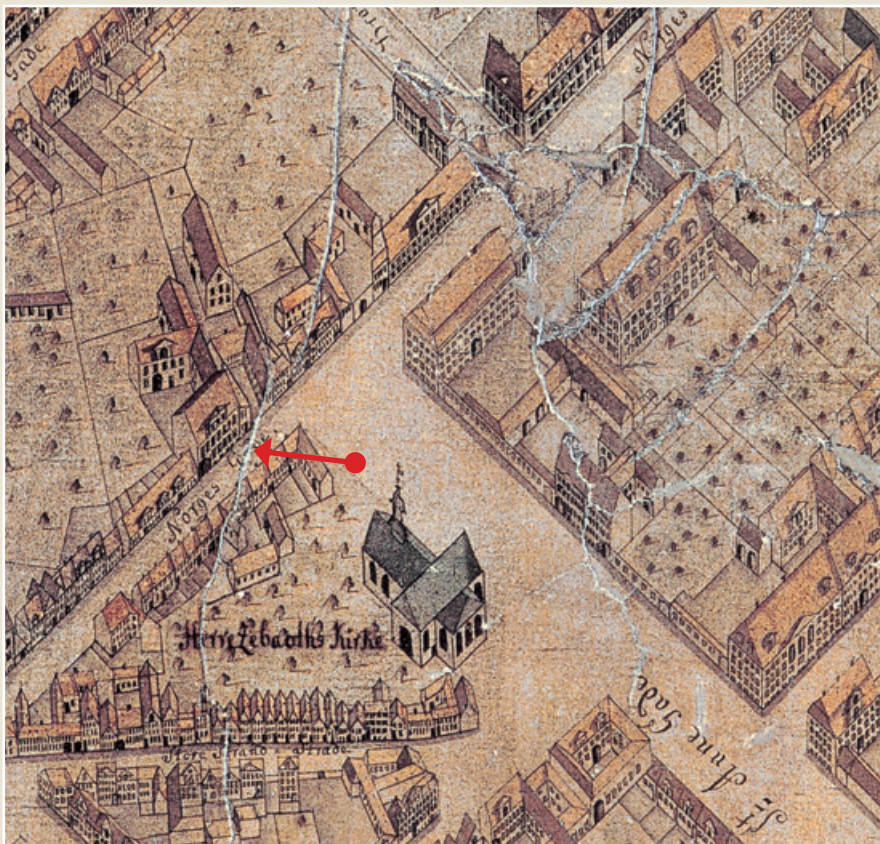
Efter at traktaten var på plads, søgte Titley at sikre sig, at dronningen ville være på hans side i fremtiden. Nu blev også hun, ligesom tidligere hendes mor, bombarderet med smiger. Hun blev takket for, at traktaten overhovedet blev til noget. Titley fik det arrangeret, at han ved hjælp af en af hendes hofdamer hemmelig skulle "kunne meddele hende sådanne sager, som fortjente at hun tog sig af dem".⁴⁵

Antageligt var grev Wedel Jarlsbergs Palæ, svarende til nuværende adresse Bredgade 23, Titleys bopæl gennem en længere årrække. Måske flyttede han hertil i forbindelse med sin forfremmelse til envoyé extraordinaire og kan meget vel have boet her fra 1740 til 1765, da han købte Nørregade 3. Førstesalen har vel rummet de højloftede rum, som han havde brug for til repræsentation, eksempelvis festerne for hoffet og det diplomatiske korps. I huset har der været plads til Titleys personale og til hans og hans gæsters heste og karosser. Bygningen til højre, der ligger vinkelret på gaden, hørte med til palæet. Palæet var bygget af arkitekt Christoph Marselis i 1708. Denne del af Bredgade er i dag erstattet af andre bygninger. Maleri af Rach og Eegberg, 1749. Nationalmuseet.

Envoyé extraordinaire Walter Titley

Som tak for sin indsats blev Titley omsider forfremmet. I mange år havde Titley arbejdet med titel af ministerresident, men i London mente man, at hans arbejdsmuligheder ville blive bedre med en højere titel og dermed en højere rang ved hoffet.

Udsnit omkring den øvre del af Bredgade af Christian Geddes eleverede kort. Ud for pilen ses Wedel Jarlsbergs Palæ, hvor Titley sandsynligvis boede fra 1740 til 1765, da han flyttede til Nørregade. Fra huset har man kunnet følge Eigtveds byggeri af Lindencrones Palæ i de første år af 1750erne på hjørnet af Bredgade og Sankt Annæ Plads. Her begyndte Frederiksstaden. Et selskab hos Titley for eksempel i sæsonen 1763 i Bredgade kunne omfatte kollegerne fra det diplomatiske korps, som lige da omfattede den franske ambassadør Jean Francois Ogier, Sveriges Wilhelm von Sprengtporten, fra Spanien marquis Joseph Dominique de Pignatelli, fra De forenede Nederlande Carl Frantz Bosc de la Calmette, den russiske Johann Albrecht friherre von Korff, den tyske kejsers Johann Karl greve von Dietrichstein, Adrian Heinrich von Borck fra Preussen, Georg Gustav von Volkersham fra Polen og Sachsen, og hr. von Usedom fra Mecklenburg. Desuden fra Hannover Andreas Gottlieb von Reiche, endnu en repræsentant for den engelske konge. Her blev talt fransk på ti måder.

Georg 2. meddelte i et brev af 4. maj 1739 på latin til Christian 6., at Titley var blevet udnævnt til envoyé extraordinaire. Samtidigt sendte den engelske konge et brev på fransk til dronning Sophie Magdalene om udnævnelsen. Det var sådan man plejede at gøre.

Det fremgår ikke af arkivet fra Tyske Kancelli, hvordan dette latinske dokument er blevet overrakt kongen.⁴⁶ Ambassadørmødtager var omgivet af et vist ceremoniel ved hofferne. Ti år senere skulle den engelske gesandt i Paris lord Albemarle aflevere sine akkreditiver ved sin tiltrædelsesaudiens hos Ludvig 15. i Versailles. Hoffets ritualer blev rullet ud til ære for lorden, som desværre opdagede, at han havde glemt akkreditiverne. Det var en fadæse, som man morede sig over.⁴⁷ Mon ikke også Titley fik fortalt historien og måtte erkende, at man let kan træde forkert?

Titleys ny titel krævede vel, at hans bolig fremover skulle være mere repræsentativ. Han ville kunne regne med mere repræsentation og højere løn. I et brev til udenrigsminister Schulin den 27. august 1739 anmodede han om toldfrihed for de møbler og personlige ejendele, som ville ankomme til København fra London en af dagene. To dage efter svarede Schulin, at ønsket var imødekommet.

Sommeren 1739 var det nye Christiansborg Slot ikke helt færdigt, så i stedet har Titleys tiltrædelsesaudiens sandsynligvis fundet sted på Frederiksberg Slot. Da Christiansborg Slot var færdig, blev fremgangsmåden ved akkrediteringen af en diplomat, der skulle have det store ceremoniel, at han blev hentet på sin bopæl af en af hoffets herrer og i en af de kongelige kareter, trukket af seks heste, kørt til slottet. Først over Marmorbroen hvor de fornemme smedjersporte mellem de to pavilloner åbnede sig, ind på den store ridebane og gennem porten ind til slottets cour d'honneur, hvor diplomaten blev modtaget ved slottets hovedportal og ført ind i et gemak, hvor der var arrangeret forfriskninger. Herfra ledsagedes han af en af hoffets kavalerer, måske endda af udenrigsministeren, op ad tårntrappen til Kongeetagen og videre gennem en lang suite af pragtgemakker, sale og gallerier frem til kongens egne gemakker ud mod slotspladsen. I audiensgemakket blev akkreditiverne overrakt, og der blev udvekslet passende ord. Hvis det var den dag i ugen hvor statsrådet holdt møde, blev diplomaten præsenteret for ministrene, og hvis det lod sig gøre, aflagde diplomaten også visit hos dronningen og de kongelige børn. Samtalen var præget af, at diplomaten var sin konges mand på stedet og handlede derfor om de nære bånd mellem de to fyrstehuse. Sproget var fransk. Tilbage på

sin bopæl kunne diplomaten gå i gang med at skrive sin rapport, der også indeholdt beskrivelser af personerne i landets ledelse. "Ofte var der tale om særdeles præcise og nærgående personkarakteristikker. Depechen blev derfor først sendt, når diplomaten rådede over en sikker forsendelse: en kabinetskurér, en legationssekretær eller en officer. Ingen professionel diplomat satte sin lid til posthæmmeligheden. Heller ikke i København".⁴⁸

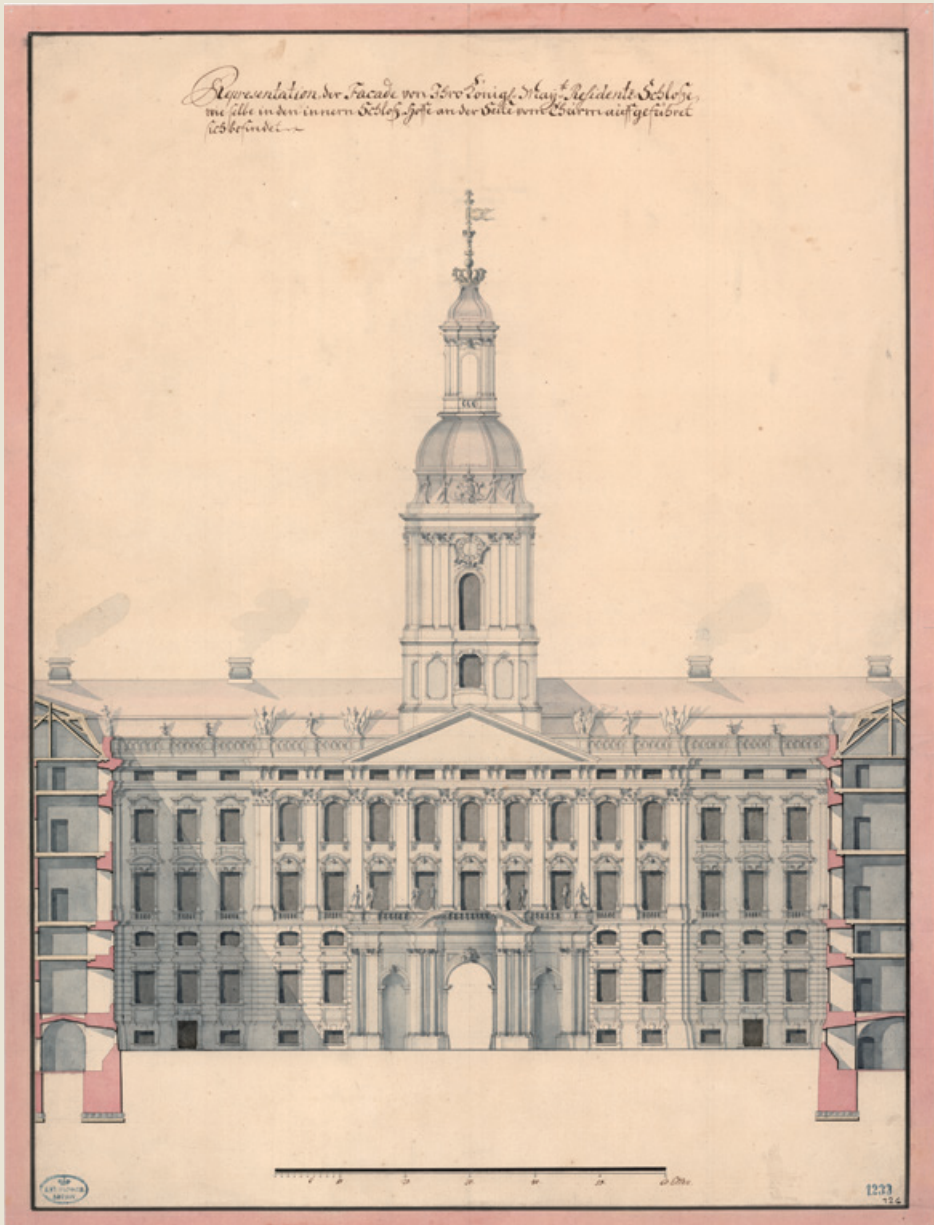
Indvielsen af Christiansborg 1740

Den 10. september 1731 begyndte nedrivningen af det gamle Københavns Slot. Det var ellers få år tidligere blevet moderniseret, men nu ville Christian 6. have et helt nyt slot, Christiansborg. Kongen var formentlig godt klar over, at tidspunktet ikke var velvalgt. Der ville blive mangel på både håndværkere og byggematerialer, når byen samtidig skulle genopbygges efter branden. Taktløsheden var iøjnefaldende.⁴⁹ Titley så slottet blive bygget i 1730'erne.

Christian 6. var ikke nogen flamboyant person, der ville bygge et stort flot slot, holde fester og nyde magtens sødme i sus og dus. Omvendt ville han gerne bygge et storslået slot, som kunne iscenesætte hans egen enevælde. Det var kongemagten, som skulle fremstå overvældende. Han selv og hans dronning kunne derimod godt isolere sig og holde sig uden for synsvidde.

Lørdag den 26. november 1740 fandt indvielsesfesten sted. Kongeparret kom kørende fra Frederiksberg i et overdådigt optog, siddende i en forgyldt karosse trukket af seks hvide heste, fulgt af resten af kongefamilien. Hofkets folk var til hest og ledsagede karossen sammen med garden til hest, og som altid med lyden af pauker og trompeter, samt kanontorden fra volden. Dekorerede huse langs ruten og masser af folk på gaderne. Det voldsomt dyre prestigebyggeri var klar til at blive taget i brug, selv om det ikke var helt færdigt.⁵⁰ Fra nu af var det nye slot magtens centrum, hvor diplomaterne

Tidens største prestigebyggeri var Christiansborg, der bestod af fire fløje omkring en indre gård. De repræsentative rum lå i fløjen mod Ridebanen, hvor også tårnet var placeret. Over den imponerende portportal ses syv vinduer, der dækkede for et tårnrum med en trappe på hver side. Vendt mod Ridebanen lå riddersalen, der var gennemgående i to etager med udsigt til Ridebaneanlægget. Anonym tegning, Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Nationalmuseet.

Medalje udført i anledning af Christiansborgs indvielse den 28. november 1740 af Johan Bagge fra Bergen. Teksten lyder i oversættelse: "Kun mindre end sin kongelige Herre. Han har bygget Herren et hus og sig selv et palads". På medaljens anden side er den latinske tekst noget længere. Der står på dansk: "Københavns Slot, Nordens gamle kongesæde, har C VI fuldstændig nyopbygget med kongeligere omfang, med pragtfuldere udstyr, med større mægtighed, og dette, hvis første grundsten han indviede den 21. april 1733, har han med forbausende storslåethed og kongelighed, med egen bekostning og, uden at en eneste skærv er presset af borgernes punge, fuldført 1740 den 28. november."

Tekstens forfatter er anonym, men skyldes måske historikeren Hans Gram, som Christian 6. brugte til den slags opgaver. Det var en tradition med europæiske rødder at fremstille medaljer ved festlige anledninger i kongefamilien. De er at betragte som små kunstværker, idet de ikke havde nogen praktisk funktion, kom i små oplag og den latinske tekst forstod kun de absolut færreste. Nationalmuseet.

skulle blive faste gæster. Den 30. november blev Christian 6.s fødselsdag fejret på slottet. Komponisten Johan Adolph Scheibe havde skrevet musik til lejligheden, og Titley deltog.

Opførelsen af Christiansborg var en bedrift, og i disse år var der andre projekter, som også var bemærkelsesværdige, f.eks. anlæggelsen af en ny dok på Christianshavn. Der var stor festivitas, da den blev indviet den 26. maj 1739. Titley har vel deltaget med stor interesse, som repræsentant for Europas førende søfartsnation.

Byggeaktiviteten omfattede fra 1750 en helt ny bydel: Frederiksstaden. Titley fulgte byggeriet på tæt hold. Han kunne se det fra sine vinduer i huset i Bredgade. På få år blev København en ganske anden by.

Det dramatiske år 1740

Indvielsen af det ny slot i København var en national begivenhed, men året 1740 satte også internationalt skel. I Østrig døde kejseren, og hans datter Maria Theresia skulle overtage tronen. I Preussen døde Frederik Wilhelm 1. og blev efterfulgt af sønnen Frederik 2., og i Rusland døde Anna Ivanovna, hvorefter Ivan 6. tog over. Frederik 2. startede straks krig, Den Østrigske Arvefølgekrig blev den kaldt. Han ville erobre Schlesien fra Østrig, og det gjorde han. England var også impliceret, og for Englands vedkommende endte krigen med en fredsslutning i Hannover i 1745 mellem England og Preussen, og endelig i 1748 kom den store fredsslutning i Aachen. Frankrig, Østrig og Nederlandene havde været med samt de italienske stater Sardinien, Modena og Genua. Endelig var Den Østrigske Arvefølgekrig slut. Men inden da havde Titley oplevet Stuarts invasion i Skotland og oprøret, der blev slået ned. Ja, det var gået voldsomt for sig. Borgerkrig er altid særligt slemt. Men de højlandere havde nu aldrig været lette at have med at gøre.

Den dansk-engelske alliance medførte, at Danmark var forpligtet til at sende et hjælpekorps for engelsk regning, hvis det blev aktuelt. Det blev det under krigen i 1741, og Titley var derfor travlt beskæftiget. Der var meget, der skulle falde på plads. Schulin skrev til Titley den 9. september, at korpset ville blive ledet af grev Schulenburg fra den 26. september. Det ville blive ført over Elben fra Blankenese til Krantz. Der ville være brød til tropperne til tre dage, så det måtte englænderne tage højde for. Korpset var på 6.000 mand.

Titley følger også med i hvad der skrives om krigen. Den 1. november 1741 sender han til Schulin tre eksemplarer af avisen "Die dänische Fama", der fortæller fejlagtige nyheder om krigen, mener Titley, der anmoder om, at den anonyme redaktør trækker sig. Schulin undersøger sagen.⁵¹ Februar 1742 meddeler Georg 2., at han ikke mere har brug for de 6.000 mand. De skal tilbage til Danmark i marts. En gesandts arbejdsområde var alsidigt.

Allianceskift

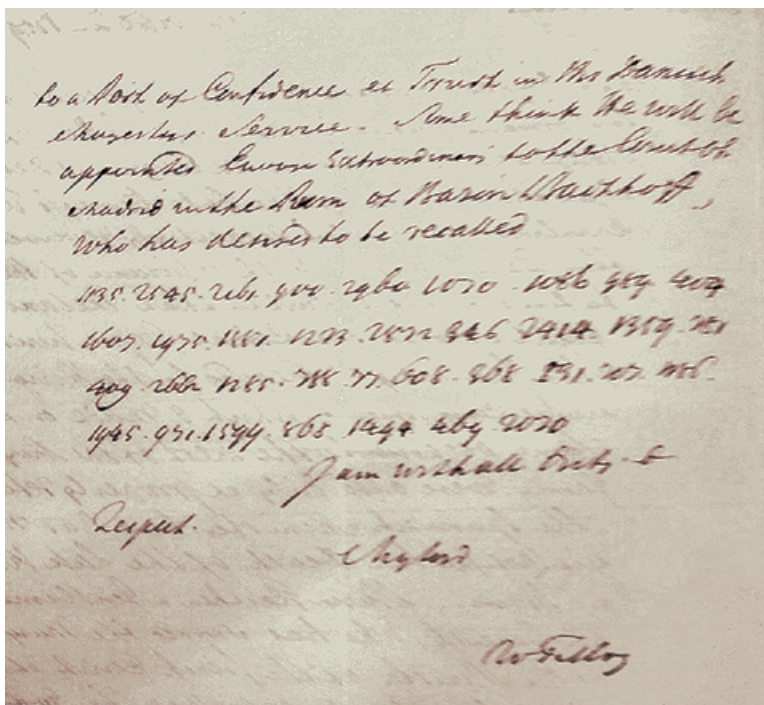
Titleys succes holdt ikke. Den engelskorienterede politik blev forladt. Udenrigsminister Schulin var fortaler for en alliance med Frankrig, og allerede få måneder efter traktatfornyelsen i 1739, ved årsskiftet til 1740, fandt der hem-

melige forhandlinger sted om et dansk-fransk forbund, så snart den engelske alliance udløb i 1742. Det var en delikat sag lige at have indgået en traktat med England og straks derefter hemmeligt at planlægge at gå over til fjenden. Så hemmeligt som det nu kunne være, uden at Titley fik mistanke. Det var så hemmeligt, at papirerne blev transporteret af en diplomat. Post og kurer var valgt fra. Traktatudkastet fra januar 1740 tog den danske diplomat baron Frederik Ludvig Dehn med til Paris på sin vej til Madrid. I Paris afleverede han udkastet den 5. maj 1740, og den 15. maj blev traktaten godkendt af Ludvig 15.⁵²

Internt i regeringen blev den engelskvenlige Rosenkrantz et problem. Eller måske var det snarere fru Rosenkrantz. Han skulle væk. Medvirkende til afskedigelsen var måske forholdet mellem Rosenkrantz og Titley. Kongen vidste, hvor tæt de to stod hinanden, og troede ikke, at forhandlinger med Frankrig ville kunne holdes hemmelige overfor Titley. Kongen skrev den 14. januar 1740 til Schulin, at han troede, at Titley som en skygge stod bag Rosenkrantz, som han derfor havde besluttet sig for at afskedige. Og det blev han så den 27. april.⁵³ Rosenkrantz blev afskediget fra Statsrådet med sin alder som begrundelse. Hvordan skulle Titley tolke afskedigelsen? Var det et tegn på et skifte i dansk udenrigspolitik? Titley anede hvad der var på vej. Han bad om audiens, men fik den ikke. Han foreslog i oktober 1740 at den dansk-engelske traktat blev forlænget, vel et forsøg på at få regeringen på banen. De europæiske forhold var ganske uoverskuelige på grund af krigen, så England forholdt sig afventende.

Den franske aftale var yderst attraktiv. Christian 6. kunne næppe tro det, men franskmændene ville betale 400.000 rigsdaler årligt til den danske statskasse uden krav om et eventuelt hjælpekorps. De 250.000 rigsdaler fra England var rare, men dette slog alt. Traktaten skulle træde i kraft, når traktaten med England udløb den 14. marts 1742. Den nye blev underskrevet den 15. marts. Den franske indflydelse varede i mere end 20 år herefter.

Tonen mellem udenrigsminister Schulin og Titley var høflig og undertiden direkte. Rygtet om den ny traktat med Frankrig gav anledning til et brev fra Titley til Schulin den 30. marts 1742. Han skriver, at han lige har erfaret, at traktaten blev underskrevet den 15. marts. Ministrene fra Spanien og Preussen er blevet underrettet, men ikke Titley, selv om han havde haft et "behageligt møde" med Schulin nogle dage før. Før posten afgår, vil Titley gerne vide om det stemmer, at traktaten er blevet underskrevet eller ej. Man fornemmer, at Titley føler sig svigtet af Schulin.

Titleys indberetninger til London blev åbnet og kopieret af den danske efterretningstjeneste. Metoden var overalt normal procedure. Talkoder blev derfor brugt til at meddele følsomme oplysninger. Her ses en kopieret indberetning med et kodet afsnit. Rigsarkivet.

Kommunikationen og brevenes sikkerhed

Titleys arbejde var koncentreret om at sende indberetninger til udenrigsministeriet i London, og kommunikationen var et helt kapitel for sig. Det var for alle lande en meget svær opgave at sikre forbindelsen mellem udenrigsministerierne og de udsendte diplomater. Den diplomatiske post blev systematisk åbnet og skrevet af. Den slags var sat i system. Problemet blev søgt løst på den måde, at breve eller dele af breve blev skrevet i kodeskrift. Det var talkoder såkaldte chifre. En nyudnævnt diplomat blev udstyret med et eller flere chifferark.⁵⁴ I Danmark omtales i 1760 de såkaldte “dechiffreurs”,

som havde til opgave at chifrere og dechifrere brevene. Deres begyndelsesløn var på 300 rigsdaler årligt. Ved den danske ambassade i Paris arbejdede en årrække legationssekretær Joachim Wasserschlebe. Han fortalte, at “han endnu ikke havde modtaget en eneste depeche fra København, der ikke havde været åbnet, enten i Tyskland eller i Frankrig. Det samme gjaldt hans egne indberetninger, idet den franske udenrigsminister, Marquis de Puysieulx havde komplimenteret Wasserschlebe, således at det fremgik, at han kendte indholdet, hvilket Wasserschlebe tog med fatning, da det godtgjorde, at han havde omtalt de franske synspunkter korrekt”.⁵⁵

Da man vidste, at den diplomatiske post blev åbnet og læst, kunne man omvendt bruge det i praksis. Da Syvårskrigen brød ud, blev den engelske gesandt i Skt. Petersborg instrueret fra sit udenrigsministerium, at alle breve skulle sendes via Berlin, så Frederik 2. ville kunne blive informeret om, hvad der skete i Rusland. England var allieret med Preussen, som ingen mission havde hos russerne.⁵⁶

Chifringen sikrede indholdet, i det omfang det ikke var lykkedes at bryde koden. På et tidspunkt advarede den russiske udenrigsminister den russiske gesandt i København, baron Korff, om at være forsigtig i sine indberetninger, da ministeren havde grund til at tro, at brevene blev åbnet og dechifreret. Og det blev de. Regeringen i København havde ved bestikkelse fået dechifreret afskrifter af korrespondancen.⁵⁷

Mere sikkert var det at sende et bud, de såkaldte kabinetskurerer. Der var altid nogle af dem på vej til og fra ambassaderne. “Post Tidende” holder sine læsere orienteret om diplomaternes kurerer. Den 14. maj 1751 skriver avisen: “Den 9de hujus spederede den kongelige franske minister hr. Abbe le Maire en courier herfra til hans hof; og den 11te arriverede en romersk-kejserslig courier fra Wien, som aflagde sine depeches hos den kejserslige kongelige extraordinaire envoye, hr. greve af Rosenberg”.

Hvem kurererne var, blev ikke holdt hemmeligt. “Post Tidende” beretter den 28. maj 1751 “Hans kgl. Majestæt har nylig allernådigst behaget at beskikke tvende Cabinets-Couriers navnlig Rosenkilde og Halberg; af hvilke den sidste passerede den 24de hujus med depeches over Bæltet”. Og senere i denne udgave af avisen: “Den 24de arriverede her en romersk-kejserslig Courier, navnlig Staal, fra Stockholm, som aflagde en del depeches hos den kejserslige kongelige extraordinaire envoyé, hr. greve af Rosenberg, og efter noget ophold blev spederet videre til Wien, og passerede i går, den 27de over

Bæltet. I lige måde affærdigede den kongelige Storbritanniske envoye, Hr. Titley, den 26de en courier til London”. I krigstider var det noget andet. Så kunne man finde på at forbyde kurererne at rejse igennem ens land.

Alle spionerede mod hinanden. Den altid spydige Frederik 2. af Preussen skulle have sagt, at den franske konge havde 20 kokke og en enkelt spion, hvorimod han selv havde en kok og 20 spioner.

Personalet på de enkelte poster var ofte lokale, hvis loyalitet man ikke kunne regne med. Nogle af dem var netop spioner for andre regeringer. Franskmandene prøvede det i den engelske ambassadør Hanbury Williams hus i Skt. Petersborg, og den engelske ambassadør i Konstantinopel, John Murray, fra 1766 til 1775, fik sin hele korrespondance, chifre, etc. røbet til Frankrig ved hjælp af en polak i hans tjeneste.

Og så var der også dobbeltspioner. Ja hvad gør man ikke for at få brød på bordet. Private hemmelige agenter var et kapitel for sig.

Det var ikke kun diplomater, der fik deres post åbnet. Et brev fra Titley, dateret København den 14. juni 1738 til en Mr. Wightman, handler om et skib, som East India Company har mistet. Titley vil gerne returnere de originale papirer, men han advarer om farerne ved at sende dem. Hans pakker går med den almindelige post gennem adskillige lande, og før de når England kan de sagtens risikere at blive åbnet. Papirerne kan behændigt blive fjernet, og man har ingen chance for at spore dem og få dem igen. Han formulerede det således: “My packets go by the common post, through several countrys, and may be opened (for ought I know) before they reach England. If your papers should be taken out, which may easily and dextrously be done, I don’t see how you would be able to trace them, and ever get them into your power again”. Den sikreste måde er via et bud.

Vores kendskab til dette brev skyldes ironisk nok, at brevet er blevet åbnet og skrevet af på postkontoret i København og bragt til udenrigsministeriet og senere arkiveret i Rigsarkivet.

Posthusene spillede en stor rolle i dette. Brevene blev åbnet og afskrevet og lukket igen og sendt videre. Ikke blot de officielle breve, men også uofficielle, som kunne være officielle sendt til dækadresser. I England var der et kontor til det med eksperter tilknyttet: Seglskærere, dechifrerer og oversættere samt eksperter, der kunne afsløre tekster skrevet med usynligt blæk. Der blev ikke sparet på anstrengelserne, for at man kunne åbne brevene uden synlige spor. Lignende kontorer fandtes i andre hovedstæder.

Alle vidste det, alle lande gjorde det, må man tro, men det var sjældent et emne man talte om. En enkelt gang blev det nævnt. Det var den engelske gesandt i Wien R.M. Keith, der overfor den østrigske udenrigsminister Kaunitz beklagede sig over, at han nogle gange, når han fik posten fra London via det kejserlige postvæsen, modtog kopien i stedet for originalen. Kaunitz skulle have svaret henkastet: “Hvor er disse folk dog klodsede!”

Brevhemmeligheden respekterede man således ikke. Før Schulin blev udenrigsminister, var han leder af postkontoret i København. Christian 6. gav ham ordre til at beslaglægge posten til enkedronningen.⁵⁸

Det engelske ægteskab

Frankrig havde vundet spillet. Ikke mindst de mange penge havde gjort udslaget. Det vidste Titley, men som gesandt skulle han naturligvis stadig varetage engelske interesser, hvilket selvsagt var bredt defineret. Titley færdedes ved hoffet, og kunne konstatere, at kronprinsen var fyldt 19 år, kongen skulle vel snart arrangere et ægteskab og sikre passende politiske fordele. Det var det normale. Det havde været usædvanligt, at Christian 6. i sin tid som kronprins, selv fik lov til at vælge sig en ægtefælle, hvorved kongeriget gik glip af en politisk gevinst. Fra engelsk side var der fremsat ægteskabsforslag i 1739, men Christian 6. ville dengang ikke tage stilling på sønnens vegne.⁵⁹ Hvad var planen nu?

Det ser ikke ud til, at der var enighed i kongefamilien. Titley mente at vide, at Christian 6. ville foretrække den preussiske prinsesse Lovisa Ulrika, senere dronning af Sverige, medens dronningen foretrak en prinsesse af Bevern; men kronprinsen havde fået lov til selv at måtte bestemme, lige som sin far i sin tid. Titley allierede sig med den engelskvenlige grev Frederik Danneskiold-Samsøe og fik herefter lord John Carteret, den engelske udenrigsminister, til den 4. august 1742 at sende et miniatureportræt af prinsesse Louise, datter af Georg 2.⁶⁰ Portrættet blev ledsaget af et brev fra udenrigsministeren. Det lød:

“Jeg sender Dem det bedste billede af prinsesse Louise, som jeg kunne finde, hvilket dog kun gengiver hende ufuldstændigt. Den virkelige genstand overgår denne lighed på enhver måde; da hendes skønhed oplives af bevægende træk når hun taler, kan intet billede udtrykke hendes nåde mere end lyden af hendes stemme”. Brevet fortsætter med at rose prinsessen og fremhæve, at

kronprinsen skal opfatte sig som yderst lykkelig, hvis han opnår en sådan prinsesse, hvis fødsel, uddannelse og personlighed ikke findes andetsteds i Europa. Denne forbindelse vil være særdeles passende for alle gode undersætter både i England og Danmark. Udenrigsministeren opfordrer Titley til at behandle billedet med stor diskretion, idet det skal sendes tilbage, hvis forbindelsen ikke etableres, i så fald vil det ikke være passende for kongens datter, at hendes billede sættes i forbindelse med dette formål. Ministeren havde ret. Portrættet fik kronprinsen til at beslutte sig for lige netop denne prinsesse.

Dette var en balancegang. Ville et ægteskab med en engelsk prinsesse anses for illoyalitet mod Frankrig?

Efter forskellige overvejelser gik kongeparret ind for planen, og den 7. januar 1743 holdt statsrådet et møde med Titley og meddelte ham, at kongen ville foreslå et dobbelt ægteskab mellem kronprins Frederik og prinsesse Louise og mellem kronprinsens søster Louise og Georg 2.s yngste søn William Augustus, hertugen af Cumberland.

Christian 6. og Sophie Magdalene havde to børn. Frederik (5) og prinsesse Louise. De stærkt religiøse forældre gjorde, hvad de kunne for at opdrage børnene til at blive fromme og artige. Det lykkedes ikke særlig godt. Christian 6., omtalte nogle gange sin datter Louise i sin brevveksling med sin fætter grev Ernst Stolberg-Wernigerode. 1741 skrev kongen, "Jeg har allerede ofte beskrevet min datter for Dem, dog synes det nu, som om hun vil forandre sig en smule til det gode". Og i 1742: "Jeg lader min datter al den frihed, hun har nødvendig, men uopdragenhed kan man dog ikke godt tillade hende at vise i den alder, hvori hun nu er". Skolegang var heller ikke hendes stærke side. I et brev fra 1743 skriver han om hendes italiensklærer Peder Sommer, at hun ikke havde lært ret meget, så Sommers finansielle ønsker var ublu. Om hendes udseende er blevet sagt: "den danske kongedatter var ikke i besiddelse af ydre egenskaber, der kunne gøre hende tiltrækkende for den fyrstelige bejler".⁶¹

William Augustus var ikke særlig villig, og man sagde, at hans strategi for at blive fri, var at bede Georg 2. om en klækkelig apanage for at ægte Louise. Georg var meget påholdende, så der blev ikke talt mere om det ægteskab. Georg 2. sendte et afslag 1746. Cumberland blev aldrig gift, og Louise blev nogle år senere gift med hertugen af Sachsen-Hildburghausen.

Der blev forhandlet videre om planen for Frederik og Louise, og sommeren 1743 nåede man til enighed. Ægteskabskontrakten blev skrevet, medgiften blev aftalt og betalt.⁶²

Det ser ud til, at Titley havde et særligt forhold til kongeparret. Han opfattede dronningen som sin store støtte i sit arbejde som engelsk diplomat. Her ses Dronning Louise som kronprinsesse ganske uden kongelig pragt. På et tidspunkt boede parret om vinteren på Charlottenborg og om sommeren på Sorgenfri. Hun havde et vindende væsen og foretog en række kloge valg. Som datter af Georg 2. og dronning Caroline af Brandenburg-Ansbach talte hun formentlig udmærket engelsk, tysk og fransk, da hun kom til landet. Nu lærte hun sig også dansk, og københavnernes bemærkede, at hun valgte at tale dansk med sine børn. Hendes far havde haft sine veninder, hvilket hendes mor var ganske vidende om. Sådan var det også i hendes mands tilfælde, så det

Ægteskabet blev indgået i Hannover den 10. november 1743 med Louises bror, hertugen af Cumberland som stedfortræder for kronprins Frederik. Da hun under stor jubel gjorde sit indtog i København den 11. december 1743, var det som kronprinsesse af Danmark.

Louises familie var ikke charmerende, og det var den danske kongefamilie heller ikke, men hendes personlige egenskaber gjorde hende populær. Alene det at hun lærte sig at tale dansk, og at hun talte dansk med sine børn, var noget man bemærkede. Selv den vel noget knarvorne Christian 6. mente i et brev til sin fortrolige grev Stolberg "hun synes at have et rigtig godt og føjeligt sind". Skrev han på tysk.

Knarvorne gamle mænd kendte Louise godt hjemmefra. Hendes farfar, Georg 1., havde været endda mere end det. Han havde som nævnt ladet sig skille fra sin hustru, Louises farmor, mange år tidligere, derefter havde han ladet hende spærre inde på et slot, Ahlden, hvor hun døde den 13. november 1726, efter 33 år i komfortabel ensomhed. Hendes elsker, grev Philip Christopher von Königsmarck, forsvandt spørløst. Myrdet af mænd fra hoffet, mener man. Louise var yngste datter af Georg 2., hun var født på Leicester House 7. december 1724, og havde aldrig mødt denne farmor. Georg 1. og sønnen Georg 2. var så fjendtlige overfor hinanden, at de nærmest lå i krig. I en periode måtte unge Georg slet ikke se sine børn. Mønstret gentog sig. Georg 2. lå i konflikt med sin ældste søn Frederick, prinsen af Wales. Louises mor, dronning Caroline døde i 1737. Måske var Louise glad for at komme væk.⁶³

var der ikke noget nyt i. En dronning var i første række en statsinstitution. Almindelige menneskelige følelser måtte komme i anden række. Den svenske ambassadør berettede, at hun var smuk og majestætisk, havde god forstand og let ved at indlede en samtale om forskellige emner. "Når hun giver kur, forlader hun sjældent nogen uden at sige ham noget behageligt". Hun var glad for at danse og var god til det. Privat holdt hun af at synge med sine piger, spille klaver og læse. Undertiden sad hun ved drejebænken, hvilket ikke var ualmindeligt i kongefamilien. Hun blev mor til Christian 7. og til Sophie Magdalene, som blev svensk dronning. Desuden mor til Wilhelmine Caroline, som blev kurfyrstinde af Hessen-Kassel, og Louise, som blev gift med Carl af Hessen. Dette par blev forældre til Marie Sophie Frederikke, som blev gift med Frederik 6. og til Louise, som blev mor til Christian 9. Carl Gustav Pilo malede Louise formentlig på Charlottenborg. Nationalmuseet, Stockholm.

Når man nu ikke var i alliance, men var i familie, måtte der gøres noget for at vise velvilje. I forbindelse med ægteskabet modtog Louises bror, prinsen af Wales, hvert år fra 1743 til 1745, islandske falke som gave fra Christian 6.⁶⁴

Slaget ved Culloden og 30 skotter i Bergen

Her i midten af 1740erne midt i Den Østrigske Arvefølgekrig blev Storbritannien invaderet. Danmark holdt sig uden for krigen, men blev alligevel berørt. Landet blev invaderet af en prins af slægten Stuart, som mente at have mere ret til at være konge end hans slægtning Georg 2. fra den hannoveranske slægt. Det førte til borgerkrig, og den engelske regering henvendte sig til regeringen i København og bad om at måtte få militær støtte, mod betaling. Titley gjorde sit bedste. Danneskiold var positiv, og der var sympatiske udtalelser fra kronprinsesse Louise og kronprins Frederik. Titley bearbejdede dronningens bror markgreven af Bayreuth, som han troede havde indflydelse. Men det var forgæves. Det blev et afslag. Den danske regering ville ikke lægge sig ud med Frankrig for sagen, også selv om det religiøse aspekt var tydeligt. De katolske Stuarter mod de protestantiske Hannoveranere.⁶⁵

Hertugen af Cumberland, den omtalte bror til kronprinsesse Louise, ledede den militære indsats, som skulle bekæmpe invasionen og oprøret. Det blev en blodig affære, da det endte med slaget ved Culloden ved Inverness i Skotland den 16. april 1746.

Hertugens optræden i konflikten gav ham tilnavnet “the Butcher”, slagteren. Man mener, at mellem 1.500 og 2.000 oprørere blev dræbt eller såret, og at også de sårede på slagmarken blev dræbt, da kampen var ovre. Grusomhederne var usædvanlige. I London var meningerne delte. Torierne kaldte ham “Stinking Billy”, men for mange englændere var han en helt, og landets enhed blev bevaret. Whiggen kaldte ham for “Sweat William”. Der blev holdt takkedagstjeneste i St. Paul’s Cathedral i London, hvortil komponisten Georg Friedrich Händel havde skrevet oratoriet Judas Maccabaeus med det festlige musikstykke “See the Conquering Hero Comes”.⁶⁶ Den besejrede Stuart, Charles Edward Stuart, måtte flygte til Frankrig, som havde støttet aktionen. Den var en del af krigen mellem England og Frankrig på fastlandet. Hos nogle blev Charles til “Bonnie Prince Charlie”, den unge katolske mand, opvokset i Rom og med en polsk mor. Stuarterne forsøgte aldrig mere at få magten tilbage.

Titley fulgte naturligvis spændt forløbet. Han var Georg 2.s mand, og har været tilfreds med, at Stuart tabte. Men Culloden havde været et voldsomt slag. For nogle lykkedes det at flygte. Titley meddelte Schulin, at han fra den britiske konsul i Bergen havde hørt, at der skulle være ankommet 30 skotter til byen, hvor de var blevet arresteret. De gik rundt i fæstningen med sabler, pistoler og deres originale papirer på sig. Titley ville gerne have oprørerne udleveret, og hans regering ville gerne sende et krigsskib til Bergen. Hvad mente Schulin om den sag? Schulin var henholdende, men endte med at svare, at skotterne måtte man give asyl. De blev ikke udleveret til England.

Det var en penibel sag. Skotterne var oprørere mod Georg 2., hvis datter var den populære danske kronprinsesse Louise, hvis bror William havde slået oprøret ned med hård hånd. En anden søster, Mary, var gift med landgrev Frederik 2. af Hessen, som sammen med en del hessiske lejetropper deltog i slaget.⁶⁷ Men mon ikke den danske gesandt i London havde underrettet om, at grusomhederne fortsatte efter slaget? Christian 6. anså krig for moralsk svært antageligt, så han har formentlig været følelsesmæssigt påvirket, og desuden var der jo hensynet til Frankrig. Kongen endte med at blive den første konge i umindelige tider, der ikke førte krig.

Tættere på var der en anden stuartforbindelse, som sad fængslet på Kastellet i København. Han sad der allerede, da Titley kom til byen. En kaptajn John Norcross, som var blevet dømt for attentatforsøg på den danske konge. Han havde det med at bryde ud, og derfor sad han en del år i et specielt bur i sin celle, hvor han sad med sit lange skæg og legede med sine mus. Han var blevet en seværdighed for københavnere. I 1742 var han dog kommet ud af buret ud i cellen og døde i 1758 efter 32 års fangenskab. Titley har vidst at han sad der, men han har givetvis aldrig besøgt ham eller omtalt ham: En katolsk jakobit, som den engelske kongefamilie ønskede aldrig ville blive løsladt, som rygter sagde. Der udkom i København en bog på dansk om Norcross, en art selvbiografi med kommentar. Bogen stod i Titleys bibliotek.⁶⁸

Christian 6. døde den 6. august 1746 på Hirschholm Slot, og hans begravelse fandt sted fra Christiansborg Slotskirke den 4. oktober 1746. Titley og de andre udenlandske ministre deltog. Det var ikke mange, der begræd kongen, men der var erklæret landesorg.

Traditionen blev efterlevet. Byens kirkeklokker ringede to timer hver formiddag og eftermiddag, og kirkemusikken blev aflyst til oktober 1747. I

kirkerne blev en del af interiøret dækket af sort baj, og på Christiansborg blev lofter, vægge og møbler dækket af sort flonelsstof og sort klæde dækkede gulvene. Hoffet gik i sort, bogstavelig talt. Kongens ligtog bevægede sig gennem gaderne fra Christiansborg til Vesterport den 4. oktober 1746 om aftenen med største pomp og pragt og passerede 44 store dekorationer i form af templer og portaler. Foran Børsen, foran Admiralitetet stod de. Byens facader var oplyst af lys og lamper i efterårsmørket. Det var dystert. Hørte man trommerne?

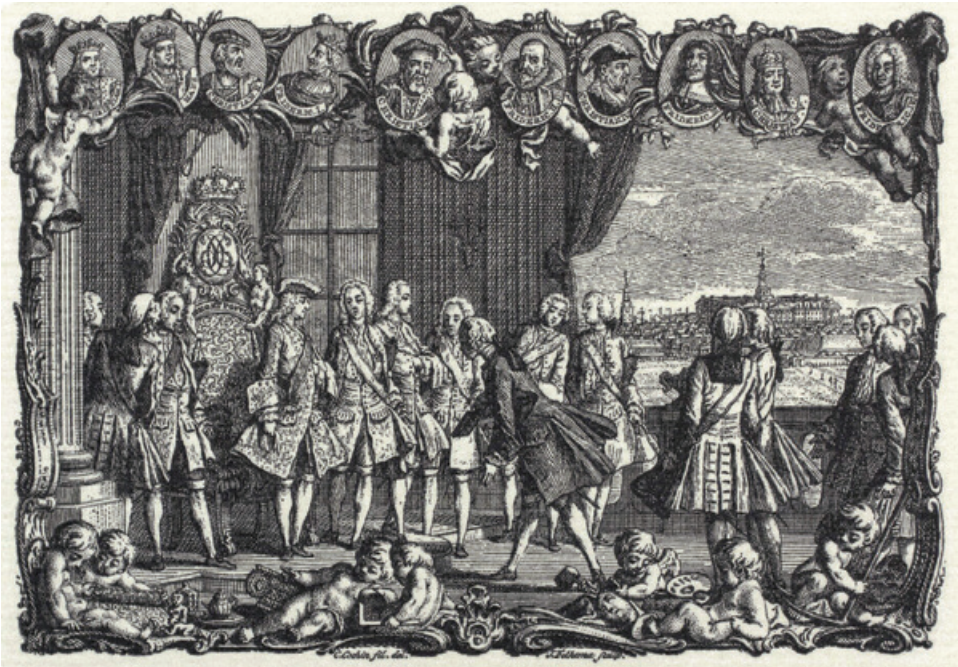
Kongen kom til Roskilde. Kronprinsen var nu konge, Frederik 5.

Frederik 5.

Christiansborg slotsplads havde været afspærret med jernkæder. Christian 6. ønskede afstand, men da Frederik 5. blev konge, blev det lavet om. Hofbygmester Nikolaj Eigtved gav ordre til at "Jernkæderne og de tilhørende Pæle på Slotspladsen, men også det rødmalede Ræk på Forgården (Ridebanen) samt Lygtepælene derimellem skulle fjernes". Københavnerne tolkede det, som at venligere tider var på vej. Ludvig Holberg bemærkede også, at Livgarden til Hest foran slotsporten ligeledes blev fjernet. Det måtte være tegn på hans majestæts ømhed for undersåtterne og hans overbevisning om folkets kærlighed, som Holberg skrev i Epistel 183. Han nævnte, at der var mange andre eksempler på den slags ændringer, og at det ny herskab måtte anses for himmelens store gave. Han fremhæver også dronningen. Nu deltager Holberg endda i sin høje alder i selskaber ved hoffet. "Det sker ikke af nogen Forfængelighed, men jeg finder intet behageligere Sted end dette for en Philosopho, thi her kan man bivaane en høi Forsamling uden Maske, uden Sminke, uden afpassede Skridt og uden paa Skruer satte Ord, saa at man udi et kongeligt Hof ser den naturlige Stands Simplicitet forestillet"⁶⁹

Ser man det. Den gamle kloge mand med et skarpt blik for det opstyltede nød at komme ved hoffet. Hvis ikke han i andre sammenhænge havde mødt Titley, var her chancen for at de to lærde herrer kunne tale sammen. Titley har sat så stor pris på Holberg, at han i sit bibliotek havde Holbergs "Dänemarks Staats und Reichs-Historie" udgivet i København i 1731, samt en række andre af hans bøger.

Efter sørgeperioden blev Frederik 5. og dronning Louise salvet den 4. september 1747. Titley havde prøvet det før. Igen var alle honoratiøres på

En kongelig modtagelse. Kongen står ved tronen omgivet af sine hoffolk og ministre. En ung mand har fået audiens og bukker forskriftsmæssigt for kongen. Stik fra Tycho de Hofman, Portraits Historique des Hommes Illustres de Dannemark, 1746. Billedet forestiller forfatteren Tycho de Hofman, der overrækker Christian 6. denne bog i 1746. Værket stod på Titleys bogreol, og hans eksemplar blev solgt ved bogauktionen efter hans død. Da Christian 6. døde netop i 1746 måtte Titley igen i audiens, idet et kongeskifte krævede overrækkelse af nye akkreditiver. Titley kendte da allerede den nye 23-årige konge og hans engelske hustru. Diplomaterne mødte kongen ved disse ceremonielle lejligheder, og derudover ofte ganske regelmæssigt ved middage og fester. Der var ofte mulighed for at tale sammen under mere private forhold. Kobberstik af nederlænderen Jacob Folkema, Det Kongelige Bibliotek.

Frederiksborg, men denne gang var det anderledes. Titley havde kendt den ny konge, i hvert fald lidt, i mange år, og han kunne fastslå, at selv om Danmark var allieret med Frankrig, så var dronningen dog engelsk og umådelig populær. Titley havde desuden et helt specielt forhold til kongeparret. Han kaldte sig kongeparrets “familieminister”.⁷⁰

Man måtte regne med nye folk på posterne. Den nye konge var en ganske anden slags person end sin far. Schulin fortsatte som udenrigsminister, men ny var hofmarskal Adam Gottlob Moltke.

I Norge 1749

Alliancen med Frankrig var blevet fornyet den 9. april 1746, forhandlet på plads af den danske envoyé extraordinaire i Paris Johan Hartvig Ernst Bernstorff. Frankrig betalte i tre år 400.000 rigsdaler årligt for den danske neutralitet. Det var en ganske betydelig sum svarende til omtrent 10 procent af statens indtægter.⁷¹

En alliance handlede i høj grad om penge, og det var ikke en hemmelighed. I en privat samtale mellem Frederik 5. og Titley, havde kongen betroet Titley, at han ikke kunne klare sig uden subsidierne fra Frankrig. Hvis Titley kunne foreslå noget, der både kunne sikre landet og erstatte de franske penge, ville kongen være åben overfor det.⁷²

Traktaten med Frankrig udløb i 1749, og hvad skulle der så ske? Frederik 5. tog på en større rejse til Norge sommeren 1749. Christian 6. havde også påbegyndt sin regeringstid med en Norgesrejse tilbage i 1733. Riget var et dobbeltmonarki, og det måtte naturligvis markeres med kongens tilstedeværelse. Traktatens udløb krævede handling, og Titley, den russiske gesandt Korff og den franske gesandt Lemaire fulgte med hoffet sammen med den svenske gesandt. Rejsen varede fra de første dage af juni til 10. juli, og forhandlingerne fortsatte derefter i København.

Alle bejlede de til kongen. Schulin forhandlede, og han havde et fint forhold til Lemaire, et velsagtens professionelt forhold til Titley og et anstrengt forhold til Korff. Hvem var, set fra dansk side, mest attraktiv politisk og især finansielt? Det var som en auktion. Hvem bød mest? Politisk handlede det bl.a. om den svenske tronfølgers arvekrav i Hertugdømmerne.

Den vigtigste mand bag kongen var overhofmarskal Adam Gottlob Moltke (1710-92). Det vidste Titley, som havde ladet sin regering i London forstå, hvor betydningsfuld Moltke var. London bad derfor Titley om at formå Moltke til at være venlig overfor engelske interesser. Moltke beretter i sine erindringer, at Titley tilbød ham en livslang pension på 1.000 til 2.000 pund sterling om året for at være positiv overfor engelske synspunkter. Der er

usikkerhed om beløbet. Titley angiver selv 600 pund sterling. Det var et forsøg på bestikkelse og har formentlig været en stor fristelse for Moltke, som man sagde var glad for penge. Han afslog. Men lidt senere meddelte han Titley, at han godt ville modtage et engangsbeløb, med sin konges billigelse. Det blev ignoreret fra London. Hvor meget Frederik 5. vidste, er usikkert.⁷³

Med penge kommer man langt, og Frankrig trumfede igen. Den 14. august 1749 fornyedes alliancen med Frankrig for seks år, og den 5. oktober fornyedes desuden forbundet af 1739 med Sverige.

Titley havde kæmpet forgæves. Frankrig ville betale 300.000 rigsdaler årligt uden forpligtelser i tilfælde af krig, hvorimod England tilbød at betale 250.000 rigsdaler, og som modydelse krævede de, at et korps på 6.000 mand skulle stilles til rådighed i tilfælde af krig. Korff gjorde hvad han kunne for at støtte England. For Titley var det naturligvis ærgerligt, men en diplomat tager ikke tingene personligt. Det gjorde dog den russiske Korff. Han var vred.

Den danske regering var pænt tilfreds med resultatet, og det var man også i Frankrig. Aftalen blev ledsaget af gaver til Frederik 5. samt til Schulin og Moltke, som skik var i den slags tilfælde. Bølgerne var gået højt under forhandlingerne, og udenrigsminister Schulin røbede overfor Lemaire, ganske udiplomatisk, hvor meget han foragtede udenrigsminister Bestuchef og Korff, som han mente havde det største talent for at ødelægge alle opgaver han fik. Baron Korff evnede åbenbart ikke forhandlingens kunst, og Schulin anmodede den russiske regering om at udskifte ham, hvilket han dog ikke blev. Korff blev hjemmefra bedt om at være forsigtig i sine indberetninger. Man havde mistanke om, at de blev dechifrerede. Mistanken var berettiget. Regeringen i København havde ved bestikkelse skaffet sig lejlighed til at få dechifrerede afskrifter af Korffs korrespondance. Man vidste derfor god besked om, hvad der blev indberettet om Schulin. Gesandternes breve blev som nævnt åbnet og skrevet af, også Titleys, men de dele af brevene, der var skrevet i chifre, kunne man ikke tyde.

Titleys sociale liv

Gesandt Titley var en flittig mand med et stort netværk. Det var en del af arbejdet som god diplomat, at man kunne være udadvendt og skabe sig gode kontakter. Kollegerne i det diplomatiske korps mødte han ved hoffet og ved

Baron Johann Albrecht von Korff (1697-1766) var russisk gesandt i København i en længere årrække, og valgte at blive begravet i Sankt Petri Kirke. Korff blev udspioneret. En russer ved ambassaden, Adam Olsufiev, giftede sig med den danske pige Sophie Amalie Høring, hvis svoger, Christian de Tuxen, blev ven med russerne. Christian 6. bad Tuxen om at arbejde som spion, hvilket han gjorde. Korff levede ikke op til de gængse krav til en diplomat, han var snarere udiplomatisk. Han var stor i slaget med overdådige fester og veninder, som kostede ham mange penge og desuden interesserede han sig for bøger, som også kunne være kostbare. Bølgerne gik undertiden højt mellem gesandten og de danske udenrigsministre, men der blev også glattet ud.

selskabelighed. Men kollegerne blev ofte udskiftet. Vigtigst var hans kontakter til regeringen og hoffet, som med den ny konge skiftede stil. Den religiøse stilhed blev afløst af en udadvendt livsglæde. Det blev endda så festligt, at kongen ville bygge et kongeligt teater på Kongens Nytorv i 1748.

Vinteren var selskabssæson, og særlige fester blev omtalt i avisen. Selv gæstelisten kunne blive offentliggjort. Avisen "Kiøbenhavnske Post Tiden-der" berettede den 27. februar 1750 om en fest, som havde fundet sted dagen forinden hos den britiske envoyé. Titley havde inviteret cheferne fra statsforvaltningen og byens udenlandske gesandter. Diplomaterne inviterede kollegerne, lige meget hvor lidt de brød sig om dem. Schulin deltog i Titleys fest, og måske var det hans sidste fest. Han døde kort efter på Frederiksdal, og grev Berckentin overtog midlertidigt udenrigsministerposten.

Schulins død

Schulin døde den 13. april 1750, og Frederik 5. anså det for et stort tab. Et planlagt hofbal blev straks aflyst, ligesom musikken ved det kongelige taffel også blev det. Spørgsmålet var, om den franskvenlige politik nu ville blive ændret. Det mente Titley.⁷⁴ Han anså Schulins død som en "lykkelig hændelse". Schulin blev anset for at være overmåde franskorienteret.⁷⁵

I 15 år havde Titley arbejdet sammen med Schulin, som jo var oversekretær ved Tyske Kancelli, og han selv refererede til udenrigsministeren i London, hvis titel var det også mundrette Secretary of State for the Northern Department. Johan Sigismund Schulin havde siddet på jobbet siden 1735. Schulin var nogle år ældre end Titley. Han var født i Prichsenstadt i Franken

Posttidende beretter den 2. august 1751, at den russiske envoyé baron von Korff har haft en særaudiens hos Frederik 5. på Fredensborg. Korff præsenterede sin nevø, von Fircks, for kongen, som var fornøjet og udnævnte nevøen til kaptajn ved Det Kongelige Livregiment. Korff syntes om at bo i København, og da han repræsenterede stormagten Rusland, måtte man affinde sig med ham. Han blev malet af C.G. Pilo, og Frederik Ludvig Bradt brugte det nu forsvundne portræt efter Korffs død som forlæg til et stik, som var tilegnet velsagtens omtalte von Fircks. Da Korff døde, efterlod han sig "en skare sørgende kreditorer, der ikke så let formåede at trøste sig, inden den russiske regering havde dækket en del af gælden mod at få udlæg i hans store bibliotek, hvoraf det meste er havnet i Helsingfors." Statens Museum for Kunst.

nær Ansbach. Han stammede fra en familie af protestantiske præster, og også hans far var præst. Her i landlig provinsidyl voksede han op, og studerede senere på universiteterne i Jena, Helmstedt og Leiden. Hans personlige egenskaber gav ham mulighed for et arbejde som hovmester for de to markgrever Friedrich Ernst og Friedrich Christian af Brandenburg-Kulmbach. De var brødre til den danske kronprinsesse Sophie Magdalene, og med den ene af brødrene kom Schulin til Danmark. Den danske kronprins og hans hustru blev glade for Schulin, og kort tid efter at kronprinsen var blevet konge, blev Schulin udnævnt til at være en af direktørerne for generalpostembedet. Det var et vigtigt embede, idet det var her man åbnede brevene. Den 6. april 1731 blev Schulin adlet, 1733 blev han sekretær i Tyske Kancelli og 28. maj 1735 blev han oversekretær og dermed udenrigsminister og chef for administrationen af hertugdømmerne. Det var en lynkarriere, alene båret af den store tillid kongeparret havde til ham. Han var også nærmest en personlig fortrolig for kongeparret, for hvem det kunne være en udfordring at være så enevældig, som man gerne ville være. Selv Herrens salvede kunne blive i tvivl om pengesager, byggeplaner, personalesager ved hoffet og den slags.

Schulins begravelse var avisstof. "Kiøbenhavnske Danske Posttidende" fredag den 24. april 1750 beretter, at deltagerne er de mest højtstående embedsmænd i kongeriget. De udenlandske ministre var selvskrevne deltagere.

Avisen skriver, at Schulin blev begravet i Sankt Petri Kirkes kapel. "Dette høje lig har imidlertid i disse dage stået hjemme til parade under en sort betrukken sørgehimmel, hvilende på 4 piller. Ved den højsalige herres højre side lå ordenskæden af elefantordenen, og ved den venstre side ordenstegnet af den høje orden de l'Union parfaite, begge på fløjlsputer. Omkring kisten stod 8 gueridoner, bærende sølvlysestager med hvide vokslys udi, og omkring på væggene hængte lige så mange lampetter". Redegørelsen fortsætter med en lang liste over højtstående personer, der vil deltage i begravelsen, og slutter "Liget bliver under en dertil komponeret sørgemusik i kirken, nedsat på sit hvilested".⁷⁶

Under højtideligheden i kirken kunne Titley tænke tilbage på de mange år, han havde arbejdet sammen med Schulin. De havde nogle lighedspunkter. Begge var de af ikke-adelige familier fra småbyer, begge universitetsuddannede, og begge med personlige kvalifikationer, der var karrierebefordrende. De havde en høj grad af social kompetence, der gjorde det mulig for dem at omgås hvem som helst. Desuden var de sprogligt begavede. Begge lærte sig dansk,

Johan Sigismund Schulin var Danmarks udenrigsminister 1735-1750. Kort før han døde, udnævnte Frederik 5. ham til lensgreve. Portrættet viser den sympatiske mand, som blev karakteriseret som begavet, smidig, forsigtig og med et behageligt væsen. Christian 6. var ikke altid let at gøre tilpas, men Schulin forstod både at være den underdanige fyrstetjener og den autoritet, som kongen ikke kunne undvære. 1739 forærede kongen ham godset Frederiksdal ved Furesøen. Hans bolig i København var det gamle renæssancehus på Østergade, som omkring 1915 måtte vige for Illums nye stormagasin. Efter kongens død i 1746, fortsatte Schulin som udenrigsminister for Frederik 5. Da Schulin i sin tid tiltrådte, repræsenterede Titley alliancepartneren England, men Schulin foretrak en alliance med Frankrig. Schulins efterfølger blev ambassadøren i Paris, Johan Hartvig Ernst Bernstorff, som var anbefalet af Schulin. Malet af Johan Friedrich Gerhard, der kunne takke Schulin for sin position i Danmark. Han blev en af de første professorer ved Kunstakademiet. Begravet i Sankt Petri Kirke. Privateje.

samtidig med at de omgikkes hinanden på fransk. I deres breve fornemmer man en høj grad af professionel tilgang til arbejdet. Måske endda en gensidig respekt og fornemmelse af ligeværd. De kendte begge Callières' krav til diplomater, de kunne spille de nødvendige roller. Men også snak om helbredsproblemer kunne forekomme mellem dem. Titley havde gennem årene givet Schulin mange oplysninger om forholdene i England, omtrent som om han havde været dansk gesandt i London. Gentagne gange havde han sendt ham eksemplarer af avisen *The London Gazette* og trykte taler af Georg 2. For eksempel da Den Østrigske Arvefølgekrig var ved at begynde i foråret 1741, sendte Titley Georgs 2.s tale i Parlamentet til Schulin. Titley mente, at oversættelser undertiden kan være misvisende. Som Callières havde sagt, tillid er afgørende for en diplomat. Men ingen af dem har gjort sig nogen illusioner. Titley ville nok ikke savne udenrigsministeren.

Schulins død fremkaldte internationale reaktioner. I Rusland var man fornøjet og gjorde venlige tilnærmelser til Danmark. Bestuchef mente ikke, at en kommende russisk kejser skulle være bundet politisk til at tage hensyn til et fjerntliggende fyrstendømmes interesser. Det burde handle om Rusland og ikke Holsten. Det lød godt i danske øren. Baron Korff var dog stadig enfant terrible. Han havde fornærmet Schulin, og han fornærmede hans efterfølger Berckentin, som sagde om ham, "– at han ikke kunne lukke munden op, uden at hadefulde og fornærmelige ord fløj ud af den".

I Potsdam mente Frederik 2., at Schulins død ikke kunne andet end vække smerte hos alle brave mænd. Lemaire skrev til sin regering, at Schulin, "denne store minister" var død "til et dybt savn for hans kongelige herre, almenheden og de hæderlige folk ved dette hof". Den franske udenrigsminister satte ham et ikke mindre smukt eftermæle ved i en depeche til Lemaire at sige om ham: "Han gjorde både ministeriet og menneskeheden ære, og den tillid, vi havde til ham, var ligeså meget grundet på hans følelse for, hvad der var hæderligt, som på hans duelighed". Den svenske diplomat Flemming var ikke mindre varm i sin omtale.

Berckentin var en overgangsfigur på posten. Det blev den danske gesandt i Paris, J.H.E. Bernstorff, som blev udenrigsminister, og efter seks år på posten i Paris, blev han nu den næste snes år chef for Tyske Kancelli. Bernstorff ville først ikke påtage sig stillingen. Forklaringen hang sammen med, at han som hannoveraner var undersåt under Georg 2., lige som Titley. Der forelå en slags aftale med prinsen af Wales, at når prinsen arvede Hannover, ville Bernstorff

blive ledende minister. “Frederik 5. forsøgte forgæves at få prinsen af Wales til at opgive kravet på ham”. Prinsen af Wales døde i foråret 1751 og det ændrede forholdet. Den 14. maj 1751 blev Bernstorff gjort til medlem af konseilet og udenrigsminister.

Udenrigsminister Bernstorff var en dygtig diplomat, der nu var i spidsen for den danske neutralitetspolitik med fransk tilknytning. Lemaire mente dog, at Bernstorff var engelsksindet, og de fik ikke et godt forhold. Men Bernstorff mente i virkeligheden, at alliancen med Frankrig var fortrinlig, samtidig med at forholdet til England også var vigtigt, hvilket han naturligvis ikke lagde skjul på overfor Titley. Overfor ham lod Bernstorff forstå, hvor vigtigt det var at bevare ligevægten i Europa, og hvor meget han og hans familie skyldte det engelske kongehus.⁷⁷

1751 Annus horribilis

1751 var et slemt år for den engelske og danske kongefamilie. Prins Frederick af Wales døde den 20. marts 1751, efter kort tids sygdom. Måske var det sen-virkninger af, at han tre år tidligere var blevet ramt af en cricketbold. Senere på året den 19. december 1751 døde dronning Louise, hun blev 27 år gammel.

Både Georg 2. og hans dronning Caroline havde afskyet sønnen Frederick. Sorgen har været formel.

Dronning Caroline skulle have sagt om ham: “Vores førstefødte er den største røv, den værste løgner, den største kanalje og den største bavian i verden, og vi ville ønske, at han var død”.

Det var dronning Caroline, der først kom bort fra denne verden. Da hun lå for døden i 1737, nægtede Georg 2. at lade Frederick tage afsked med sin mor, hvilket hun var glad for. Efter sigende skulle hun have sagt, “at last I shall have one comfort in having my eyes eternally closed, I shall never have to see that monster again” (“I det mindst har jeg den fordel, når jeg lukker mine øjne, at jeg aldrig skal se det uhyre igen”). Den hannoveranske familie på den engelske trone var ikke den mest beundrede.

Georg 2. skrev om året 1751: “Dette har været et skæbnesvangert år for min familie. Jeg mistede min ældste søn, men det er jeg glad for. Prinsen af Oranien døde, og efterlod alt i forvirring. Nu er også dronningen af Danmark borte. Jeg ved, at jeg ikke elskede mine børn, da de var små. Jeg hadede at have dem

løbende ind i mit værelse; men nu elsker jeg dem, sådan som de fleste fædre gør”.

Prinsen af Oranien var hans svigersøn, gift med hans ældste datter Anne, som nu styrede i Nederlandene. Hun skulle være meget flittig, men “hendes arrogance gjorde hende til sin egen værste fjende, og dag for dag mistede hun sin personlige anseelse, og folkets kærlighed er væk”. Nogle mente, at hun var “arrogant, herskesyg, falsk og tåbelig”.⁷⁸

Så var der datteren Mary, som var blevet gift med landgrev Frederik 2. af Hessen. Han havde ord for at behandle hende slemt, og da han gik over til katolicismen, var det for meget for hende. Hun tog til Hanau til slottet Rumpenheim med sine tre sønner, som senere kom til København til deres onkel Frederik 5.

Georg 2.s tre øvrige børn, Hertugen af Cumberland, Amelia og Caroline giftede sig aldrig. Om Cumberland sagde Georg 2.: “Han ruinerede mig og gjorde sig selv æresløs” “He ruined me and disgraced himself”.

Konge blev Frederick ikke, men den næste konge blev Fredericks søn Georg 3. Prinsessen af Wales var gravid, da hendes mand døde. I juni fødte hun datteren Caroline Mathilde, som siden blev gift med Christian 7.

I sin tid havde Titley haft en noget speciel opgave i forbindelse med den nu afdøde prins af Wales’ ægteskab. Edvard Holm fortæller, at han skulle giftes med Charlotte Amalie, en søster til Christian 6. Hun skulle godkendes af Georg 2. og især af hans hustru, dronning Caroline, som mente, at det vigtigste var om pigen kunne føde børn. Hendes figur var det vigtigste, mens hendes udseende og begavelse var underordnet. Man skulle tro, her var tale om en stutterisag. Den engelske resident Titley var overordentlig ivrig for at skaffe oplysninger om prinsessen. Han var henrykt over at kunne sende hendes mål “ganske nøjagtig indtil på linjer”.⁷⁹ Han fortalte om hendes ansigtstræk, at de vel ikke var skønne, men heller ikke ubehagelige, at hun var lille og havde korte ben, dog uden at hun på nogen måde var en dværg, og uden at hendes ben enten var krumme eller vanskabte. Titley har nok måttet bestikke sig til den slags oplysninger. Han fortsætter sin indberetning med at fortælle om prinsessens mildhed og kærlige sind. Men det hjalp ikke. Dronning Caroline foretrak prinsesse Augusta af Sachsen-Gotha, som blev moder til Georg 3. og Caroline Mathilde.⁸⁰ Charlotte Amalie giftede sig aldrig. Hun blev en gammel dame, boede om vinteren på Christiansborg og om sommeren på Charlottenlund Slot, som er opkaldt efter hende.

Stanleys Gård, Overgaden oven Vandet 6, opført 1755 af hofbilledhugger, professor ved Kunstakademiet Simon Carl Stanley (1703-61). Vinduet i midten af førstesalen var yndet i England og kaldes et "venetian window", et veneziansk vindue. Tre vinduer, hvoraf det midterste er forsynet med en bue. Man antager at arkitekten var englænder. I huset var der også værksted for billedhuggeren. De tre fag i midten var oprindelig den eneste del af bygningen, der var i to etager. Simon Carls søn Carl Frederik Stanley arvede huset. Han var også en dygtig billedhugger, og udførte i 1767 dronning Louises sarkofag i Roskilde Domkirke. Titley har antagelig fulgt arbejdet med interesse. Carl Frederik var en bedre billedhugger end økonom, og han måtte sælge huset i 1782 til Peter Appleby junior. Han døde i fattigdom. Vi er i det engelske hjørne af Christianshavn, idet skibsreder Peter Appleby havde sit hus i samme gade 2. Fotografi Jørn Benderfeldt, 2021.

Titley skulle i sin embedstid være med til at arrangere endnu et kongeligt ægteskab. Det var i 1766, da prinsesse Caroline Mathilde skulle giftes med Christian 7.

Dronning Louise var ikke den eneste englænder i byen. København var præget af de mange udlændinge, som var kommet til byen for at genopbygge den efter branden og for at bygge Christiansborg. Men der var også et ønske om at få eksperter til landet for at opbygge erhvervslivet. De fleste kom fra Tyskland, men der kom også folk fra Nederlandene, Frankrig, Italien og England.

En engelsk silkefabrikant Samuel Wilkins fik etableringsstøtte. Titley ind-

berettede det til London, og udenrigsminister Harrington kommenterede det i et brev til Titley den 2. august 1737. Det er ulovligt for englænderne at lade sig lokke til Danmark. Titley kan passende fortælle disse folk, hvilke straffe der idømmes for den slags.⁸¹ Men de kom alligevel. London opfatter den slags industripolitik som værende mod handelsaftalerne fra 1670 mellem de to lande, og taler om repressalier mod tømmerhandelen fra Norge.

Rebsluger Peter Appleby blev indkaldt i 1737 som ansvarlig for produktionen af reb på Holmen. Senere anlagde han en reberbane på Christianshavn, og fik i 1759 tilladelse til at anlægge et skibsværft på Christianshavn, på et areal han havde fyldt op.⁸²

Professor Simon Stanley fra Kunstakademiet var også af engelsk afstamning. Han blev født i København i 1703 som søn af engelske forældre. Han blev flådebilledhugger i 1746, hofbilledhugger fra 1755, skrev digte og oversatte engelske værker til dansk. For overhofmarskal A.G. Moltke udførte han en række arbejder til palæet på Amalienborg og til grevens andre huse. Moltke holdt hver vinter i mange år en fest for gesandterne i sit palæ. Her blev gæsterne mødt i vestibulen af Stanleys statue af Andromeda og i spisesalen var fontænen også af Stanley. Han døde 1761 i København, og Titley har kendt både ham og hans søn Carl Frederik Stanley.⁸³

Den engelske koloni i byen var broget, men Titley har ikke haft meget at gøre med de fleste af disse herrer.

Huset i Lyngby

Når man boede i Københavns larm og lugt til daglig og af og til oplevede udbrud af sygdomme, var det rart at komme uden for voldene, især om sommeren. Nogle tog en tur til Jægersborg Dyrehave eller til Frederiksberg Have, andre lejede et hus eller købte et landsted.⁸⁴ Titley har sikkert været feteret gæst i mange huse, men i 1747 købte han sit eget hus ved Mølleåen i Lyngby. I de næste omtrent 20 år var det hans “country house”.

Beliggenheden var ikke, hvad han selv ville kunne kalde “splendid isolation”. Huset havde ganske vist Sorgenfri Slot som nabo på den anden side af Mølleåen, men det lå samtidig i udkanten af landsbyen med kirken og Lyngby Mølle tæt på. Der har været haner, der galede, og køer, der brølede og en vis trafik af bondevogne. Men det har ikke afskrækket diplomaten. Måske

Den schweizisk fødte franske vejingeniør Jean Marmillod havde arbejdet med vejene ved Paris og Limoges, da han blev inviteret til Danmark af udenrigsminister Bernstorff på anbefaling af arkitekten N.-H. Jardin. Marmillod blev overvejsinspektør med assistance fra to franske konduktører, og opgaven bestod i at konstruere veje, såkaldte chaussées. Den første vej skulle være vejen fra København over Lyngby og videre til Hørsholm og Fredensborg. I Titleys sidste år blev der arbejdet på anlægget, hvortil hørte tegninger af kort og nivellementer over de gamle veje og planerne for de nye. Marmillod havde tjenestebolig i Gjethuset på Kongens Nytorv. Mon ikke Titley har inviteret den schweiziske ingeniør indenfor for at stille sin nysgerrighed? Marmillods hustru var engelsk. Vejarbejdet foregik om sommeren ved hjælp af udkommanderede soldater, der boede i teltleje, mens sten og grus blev kørt af bønderne langs vejen. Udsnit af kort over Kongevejen 1764, hvor også Titleys hus ses. Rigsarkivet.

mindede det ham om hans barndom på landet hjemme i Staffordshire. Desuden var han ikke den eneste fra byen, der slog sig ned i Lyngby, så der har været mulighed for passende selskab, hvis han ønskede det.

Eiler Nystrøm skrev i sin bog om Lyngby, at “Endnu omkring år 1700 kalder en fransk rejsende den for en af de smukkeste landsbyer på Sjælland – som den ligger der på et højedrag ved bredden af en stor sø. Fra kirkebakken var der den gang fri og vid udsigt mod mark og skov, kun en enkelt gård havde karakter af lyststed og beboedes af den nederlandske gesandt, og af den industrielle virksomhed, der siden kom til at præge Kongens Lyngby, eksisterede da kun den første oprindelse: den gamle vandmølle ved Mølleåen”. Den nederlandske gesandts lyststed var landstedet Rustenborg, hvis navn ikke har noget med rust at gøre, men med ro og stilhed (nederlandsk: “rust”).

Titleys forgænger lord Glenorchy havde lejet Sorgenfri i 1720'erne, samtidigt med at han lejede det palæ på Kongens Nytorv, som senere blev til Hotel d'Angleterre, begge ejendomme var ejet af Carl Ahlefeldt, som døde i 1722.

Ahlefeldts dødsbo var fallit, og Sorgenfri kom på tvangsauktion i 1724. Det var derefter Abraham Lehn, som ejede stedet et års tid, og efter auktion i 1725 blev Sorgenfri overtaget af storkansler grev Ulrich Adolph Holstein. Lorden kunne have været lejer hos alle tre. Herefter købte Christian 6. Sorgenfri, og forærede det til sin faster Sophie Hedevig lige efter tronskiftet, som hans nytårsgave til prinsessen 5. januar 1731.⁸⁵ Her tilbragte prinsessen de følgende somre til hun døde i 1735. Som tak for lån testamenterede hun Sorgenfri til Christian 6. Huset stod herefter tomt i en del år, men da kronprins Frederik (5) var 19 år gammel, forærede kongen ham Sorgenfri. Til gaven hørte et årligt beløb på 1.000 rigsdaler til personale og vedligehold. Før kronprinsen kunne flytte ind, måtte der lidt ombygning til for at skaffe plads til personale og heste. Ombygningen begyndte i 1743. Senere på året blev prins Frederik gift med prinsesse Louise af Storbritannien, og byggeplanerne blev udvidet. Slottet stod færdigt i 1744 og hele anlægget i 1745.

Imidlertid døde Christian den 6. på Hirschholm Slot i august 1746. Frederik 5. blev konge, og som sommerslot for en konge var Sorgenfri for lille, men det havde været muligt at bo der i somrene 1744 til 1746. Året efter overlod Frederik 5. Sorgenfri til sin moster Sophie Caroline, fyrstinde af Ostfriesland. Hun var søster til dronning Sophie Magdalene, og da hendes mand døde i 1734, havde Christian 6. inviteret hende til at bo i Danmark. Her boede hun da, fra 1740 til hun døde i 1764.

Sorgenfri som slottet så ud de år kronprins Frederik 5. brugte huset. Det var blevet opført ca. 40 år tidligere af grev Carl Ahlefeldt til Langeland med Francois Dieussart som arkitekt. Lauritz de Thurah indrettede det til kronprinsen, og kronprinsparret brugte det et par somre, indtil det blev overladt til enkefyrstinden af Ostfriesland og hendes hofstab på 44 personer. I 1750'erne blev slottet fornyet. Tegneren ser over mod slottet og har Lyngby til venstre, hvor det første hus sagtens kunne være Titleys hus. Stik af schweizeren Barthélemy de La Rocque, ca. 1745. Statens Museum for Kunst.

Sådan var ejerhistorien, og da Titley købte sit hus ved Sorgenfri Slotspark og Mølleåen, blev han derfor nabo til fyrstinde Sophie Caroline, som om sommeren boede her og om vinteren i Prinsens Palæ. Det ser ud til at de to kom til at kende en del til hinanden. Man kan forestille sig Titley til te

på Sorgenfri de lange sommereftermiddage. For ham ville den slags være både arbejde og fornøjelse, i hvert fald arbejde. En diplomat bør være en god lytter, så han har nok hørt efter, når enkefyrstinden og andre snakkede om løst og fast. Titley kendte lidt til familien. Hun vidste naturligvis godt, at diplomater noterede sig alt, men hun røbede jo ikke statshemmeligheder. Unægtelig var hun ud af en familie, der havde haft trange kår. Ja de havde haft titler, men ingen penge. Hun var ud af en stor børneflokk, og pigerne kunne gifte sig til en position, hvis de var heldige. Hendes brødre derimod måtte selv finde på noget at bestille, og når man var fyrstelig, var der næsten ikke andet at gøre end at søge ind til militæret.

På Sorgenfri var der var træk i stuerne, så der skulle laves dobbelte vinduer. Hvordan klarede appelsintræerne sig? Måske var det den slags, Titley ville kalde "small talk", men livet er jo andet end politik. Han kunne jo så fortælle, at hans forgænger, lorden, havde boet på slottet. Måske fortalte enkefyrstingen lidt om sin familie. Hun havde selv ikke nogen børn, som hun kunne udbrede sig om. Da hun var blevet enke, var hun 27 år gammel. Hun var blevet gift som 15-årig med fyrst Georg Albrecht af Ostfriesland på slottet i Pretsch. Han havde været noget ældre og været gift før. Han var 33 år dengang i 1723. Desværre blev han meget optaget af en polsk hofdame, som helt tog over. Hendes enkesæde var slottet i Berum. Heldigvis havde hendes svoger, Frederik 5., inviteret hende til Danmark i 1740. Ja, det havde jo været forskrækkeligt fattigt. Hendes far, markgreve Christian Heinrich af Brandenburg-Kulmbach var død, da Sophie Caroline var et år gammel. Fyrstendømmet var gået fallit, og efter overenskomst med kongen af Preussen fik familien lov til at bo på slottet Weferlingen og modtage penge til det nødvendige. Det var virkelig ubehageligt. Heldigvis tog kurfyrstinden af Sachsen sig også af familien, og det var derfor, at både Sophie Caroline og hendes søster dronning Sophie Magdalene boede på slottet i Pretsch, hvor de mødte deres ægtemænd.

Hendes ældste bror, Georg Friedrich Karl, brugte al sin energi på at få fyrstendømmet tilbage, og det lykkedes ham i 1726. Inden da var han både blevet gift og skilt. Han var from, pietist, og tog sig af skoler og socialforsorg i Bayreuth. Hans søn var derimod forfærdelig. Han levede et liv i sus og dus. Slem, mente enkefyrstinden nok. Hun var nemlig selv en meget from kvinde. Hun gik for at være mådeligt begavet, men hun var populær, fordi hun var from og elskværdig. Det har Titley formentlig kunnet registrere. Fyrst Georg Friedrich Karl havde et dårligt forhold til sin søn og svigerdatter.

Hun hed Wilhelmine af Preussen og beskrev sin svigerfar i sine erindringer. Hun omtalte ham som mager, hjulbenet, indskrænket, egoistisk, falsk, jaloux og opfarende. Far og søn slog løs på hinanden "som ølkuske". Hoffet i Bayreuth var vist ikke et særlig rart sted. Fyrstinden har nok ikke fortalt alt.

Hendes næstældste bror, Albrecht Wolfgang, måtte blive soldat. Efter sin dannelsesrejse gik han i tjeneste hos kejseren. Sommeren 1734 faldt han i slaget ved Parma. Dronning Sophie Magdalene havde i 1742 sørget for, at hans kiste blev overført fra Bayreuth til Kloster Himmelkron, hvor han fik et mindesmærke.

Så var der broderen, Friedrich Ernst. Udenrigsminister Schulin havde i sin tid været hovmester for ham og broderen Friedrich Christian. Det var derfor Schulin i sin tid var kommet til Danmark. Ernst havde virkelig gjort karriere. Christian 6., hans svoger, havde gjort ham til generalfeltmarskal og statholder i Slesvig-Holsten med bolig på slottet Gottorp i Slesvig. Det var aldeles fyrsteligt. Måske kunne enkefyrstinden fortælle anekdoten, om dengang han havde klaget til kongen over en præst i Tønder amt, der ikke helt havde styr på det formelle. I kirkebønnen havde præsten kaldt markgreven for "markgrevelig excellence" i stedet for det korrekte "markgrevelig durchlautighed". Måske fik præsten en reprimande. Til gengæld morede andre sig over den markgrevelige forfængelighed. "Men for øvrigt synes der ikke at være meget enten godt eller ondt at sige om ham". Broderen Friedrich Christian fik også fine titler. Christian 6. kunne godt lide ham og gav ham elefantordenen i 1731. Men han gik for at være familiens sorte får. Trods alle formaninger forblev han "un mauvais sujet", som nogle sagde, andre sagde bandit.⁸⁶ Han havde som nygift boet på slottet i Neustadt an der Aisch, hvor hans to døtre blev født. En dag fandt han i sin hustrus soveværelse en jægerkarl, som han skød, hvorefter han blev arresteret. Ved hjælp af sin nevø slap han ud igen, men nu var hustruen forsvundet. Efter mere ballade tog han til Danmark til sin søster Sophie Magdalene. Christian 6. udnævnte ham derefter til oberst i Wandsbek og senere til feltmarskal i København. Da omtalte nevø døde, overtog han stillingen som regerende fyrste i Bayreuth i 1763. Han havde sine to døtre. Den ene blev den 20. januar 1757 gift på Christiansborg med Ernst Friedrich 3. af Sachsen-Hildburghausen, som var blevet enkemand efter prinsesse Louise, der var eneste søster til Frederik 5. Det blev et kort ægteskab, idet hun døde den 8. oktober 1757.

For Titley var det med at holde ørene stive i alle disse historier. Han har

givetvis selv været inviteret til brylluppet omtalte 20. januar, så det var nyttigt at vide, hvem der var hvem. Forbindelsen til udenrigsminister Schulin var også interessant.

Enkefyrstindens brødre havde været nogle vidtløftige herrer. Den store børneflokk var opdraget til fromhed, og tiden var til håndfaste metoder. Titley havde nok hørt det allerede, at også Sophie Magdalene anvendte vold. Vold var der over alt i alle samfundslag, så det var der ikke noget usædvanligt ved, men alligevel. Rygtet gik, at dronningen og hendes hofmesterinde havde pisket både sønnen kronprins Frederik og hans søster Louise som et led i tugtelsen. Fromhed kommer ikke af sig selv.

Enkefyrstinden kunne formentlig fortælle meget mere. Der havde været 14 børn, og de 7 døde som små. Orkede Titley at høre mere familiehistorie?

De første år havde enkefyrstinden boet på Sorgenfri som kongens gæst, så det var Rentekammeret, der var ansvarlig for vedligeholdelsen. Slottet var dog i så dårlig stand, at der måtte gøres noget. Arkitekten Lauritz de Thurah fik i midten af 1750'erne til opgave at ombygge hovedbygningen næsten totalt, så en periode har enkefyrstinden vel været afskåret fra at bo derude. Den 17. maj 1756 overlod Frederik 5. hende slottet på livstid. Store Kro ved slottet mistede hun dog, og dermed en indtægt, da Rentekammeret solgte den i 1759. Denne urimelige beslutning har Titley nok hørt en del om over teen. Men kroen, som både Titley og fyrstinden havde som nabo, var nu også til besvær. Kromand Andreas Jørgensen Kjær var af den stivnakkede slags. Kroen havde disponeret over en del af det, der i dag hedder Sorgenfri Slotspark, men han mistede en del, da ejeren, Frederik 5., i 1753 forærede skovstykket til Titley.⁸⁷ Ret skal være ret, kromanden fik nedsat sin forpagtningsafgift. Men Kjær var utilfreds. Han havde udeservering i telte mellem træerne, så det var nu slut. Nu boede Titley jo ikke i Lyngby hele året, men kromanden lod alligevel sine svin og køer gå på området. Titleys modtræk var at indhegne sin del af skoven. Kromanden lod herefter sine dyr gå inde i skoven ved Sorgenfri. Men her kom han i karambolage med fyrstinden, som klagede til Rentekammeret over kvægets brølen, og at hun nu ikke mere turde spadsere i skoven på grund af dyrene. Resultatet blev, at kromanden måtte holde sine dyr for sig selv, men også at han igen fik nedsat forpagtningsafgiften. Der var såmænd nok at snakke om. Rentekammeret var ikke begejstret for at være kroejer. Efter en brand 1758 blev kroen sat på auktion i 1759 og blev da købt af den hidtidige forpagter Andreas Kjær med skøde af

Industri, boliger, jernbaner og omfartsvejen har ændret Lyngby, men sært nok findes der få meter fra Titleys nu forsvundne hus en idyl som denne, der minder om hans tid. Huset ligger på Schallsvej og er fra 1794. Dengang han anlagde sin have, byggede han to broer over Mølleåen. Broer holder ikke længe, men dette foto kan godt give en forestilling om stemningen i Titleys have. Det var en tung og våd jord, og anlægget af haven har nok krævet mere end hans personale kunne klare, så mon ikke han har fået hjælp til arbejdet med spade og trillebør fra villige karle i Lyngby, som godt ville arbejde lidt for den fine mand, der talte så underligt? Antagelig har Titley kendt lidt til bønderne, og han har mødt dem i Lyngby kirke, hvor han havde en stol til sig og sine folk. Han testamenterede et legat til landsbyens fattige. Fotografi: Jørn Benderfeldt, 2021.

1760. 1763 gik han fallit. En af de ansatte på Sorgenfri, Jens Dalhoff, købte kroen. Det gik nu heller ikke. Den kom på tvangsauktion i 1771, men da var Titley for længst borte.

Sommeren 1764 døde enkefyrstinden. Det var den 7. juni på Sorgenfri, og herefter stod slottet tomt. 1766 døde Frederik 5., og sønnen Christian 7. forærede Sorgenfri til sin halvbror prins Frederik 13. maj 1766. Han var

Lyngby var et yndet sted at bygge lystgårde. Den københavnske apoteker August Günther opførte dette hus 1756-1758 ved hjørnet af Lyngby Hovedgade og Prinsessestien, hvor der i forvejen lå andre lystgårde. Beliggenheden tæt på Sorgenfri og Lyngby Sø var attraktiv. Stedet blev kaldt "Vildnis", men hedder i dag "Frieboeshvile", efter en senere ejer. I dag rummer huset Lyngby-Taarbæk Stadsarkiv. Tættere på Lyngby, men også ved Lyngby Hovedgade, lå Peter van Hurks lystgård, som fra 1767 var lejet ud til den tyske kejsers gesandt. Fotografi: Bjørn Westerbeek Dahl, 2021.

12 år gammel, så der kom umiddelbart ingen nye genboer til Titley. Det kunne så være udflugtsmål. I januar 1767 meddelte Berlings avis, at kongeparret og andre medlemmer af kongefamilien agtede "at gøre en Vending i Kane til Slottet Sorgenfri, dér at indtage Middags-Maaltid og at være her i Staden tilbage samme Aften". Nu hed dronningen Caroline Mathilde og var englænder. Gesandterne deltog ofte i de kongelige kaneture, men det ser ud til at Titley afholdt sig fra den slags lystigheder. Det overlod han til andre. Den kongelige forbindelse til Sorgenfri stoppede den 15. marts 1768 hvor en resolution meddelte, at slottet blev afstået til Rustenborgs tidligere ejer grev

Desmercières. Titley kendte udmærket greven og kendte måske til planerne, men han døde inden overtagelsen. Titleys eget landhus er for længst borte. Det var ikke en bondegård, selv om Titley nedtonede herskabeligheden. Eiler Nystrøm skriver om Titleys gård i Lyngby: "Den havde en meget smuk og idyllisk beliggenhed, tæt ved den ærværdige kirke, med Smedebakken i baggrunden og skrånende ned mod Mølleåen". Gården var brændt i 1721, men blev genopbygget: "Adam Lindberg, der siden blev renteskriver for rytterdistrikterne, lod så sin gård herskabeligt opbygge – med en hovedbygning på 23 fag og 10 værelser – og ejede den til sin død 1747". Huset blev derefter solgt på auktion, hvor det blev købt af Titley for 2.700 rigsdaler i hofagent Just Fabritius' navn. "Denne englænder elskede stedet og blev efterhånden stærkt knyttet til den nordsjællandske landsby, hvor han fandt sit andet hjem. Også ud over den egentlige sommertid boede han på sin lystgård, havde fast stol i kirken for sig og sine domestikker og stiftede et legat for byens fattige".⁸⁸ "Mit lille landlege hjørne", kaldte Titley sit sted den 2. juni 1761. Han skrev: "Hans nåde hertugen af Newcastle var så venlig at kalde det Titley Hall, da jeg viste ham planen over det engang i Hannover, men det er i virkeligheden ikke andet end en bondegård indrettet lidt smukt, med en have, beplantet helt efter mit eget hoved, delt i midten af den eneste flod på denne ø og forbundet igen af to broer, hver omtrent ti yards lange (en yard er 0,91 m). Det er ikke bare fornøjeligt, men også meget behageligt for mig, idet det ikke er langt fra byen, og så ligger det ved vejen til Fredensborg, og kun en fjerdedel af en mil fra Hr. de Bernstorff. Det værste er, at det har en fattig beskidt landsby på den ene side".

Her taler haveelskeren, som gerne ville vise en plan af sit landhus til hertugen. Spøgefuldt blev det til Titley Hall. Stedet ser ud til at have betydet meget for ham. Det må være hans begejstring, der fik Frederik 5. til at forære ham et stykke af skoven på den anden side af Mølleåen, så han kunne bygge broer. Men det lød naturligvis ikke så godt med den fattige snavsede landsby. Titleys efterfølger Robert Gunning købte "Titley Hall" af boet, og viste også stedet opmærksomhed. Han mageskiftede desuden et stykke jord med bønderne i landsbyen.

Den københavnske vejviser fra 1770 skrev om Lyngby "På vejen til Frederiksborg kommer man igennem den behagelige landsby Lyngby. Sammesteds kan man se meget behagelige haver ifald man er liebhaver deraf. 1. Etatsråd

van Hurks, 2. den engelske extraordinaire envoys baron Gunnings, 3. hr. Kongsbergs, 4. greve von Holsteins”. Vejviseren angiver også, hvad der er skik og brug. Man aftaler rundvisning i haven med gartneren, og husker at give en dusør. Lyngby er således både en behagelig landsby, og ifølge Titley fattig og snavset.

Glimtvis får man fra tidens avisnotitser indblik i Titleys sociale aktiviteter. Han var blevet nærmest personlig ven med kongeparret, Frederik 5. og dronning Louise. Hun viste Titley særlig opmærksomhed og Titley følte sig som “familieminister”.⁸⁹ Frederik 5. var en selskabelig mand, og derfor “havde han for skik at indbyde sig selv til middag, så hos en, så hos en anden stormand eller fremmed diplomat. Den engelske minister Titley nød i flere år mere end nogen anden denne højt skattede, men næppe ganske billige ære”.⁹⁰ Han anslog, at det kostede den betragtelige sum af 200 pund pr. gang. Men Titley satte pris på denne ære, som han indberettede, at ingen anden af diplomaterne blev bæret med.⁹¹

“Posttidende” berettede i sin udgave 30. juli 1751 om en fest i huset og haven ved Mølleåen: “I går gav den kongelige storbritanniske minister hr. Titley et prægtigt traktement på hans lystgård i Lyngby, hvor der var en brillant forsamling af høje standspersoner og ministre”. Senere på året, den 17. september 1751, skrev samme avis: “I morgen formiddag sker hoffets afrejse herfra igen til Fredensborg igennem Lyngby, og spises til middag hos den kongelige storbritanniske envoyé hr. Titley”. Der må have været en god kok og tjenerskab tilknyttet Titleys husholdning.

Kongen kom ofte forbi Lyngby, og i oktober var dronning Louise også med. Titley lod gøre et pragtfuldt taffel for majestæterne og deres følge med mange udsøgte raffinementer. Desserten var a la Finlande: “Finlapperne så ud,” skriver “Postrytteren,” ”som de kunne være levende i alle deres forretninger, deres slædefart så ganske naturlig ud, ligesom de med deres slæder kørte i den bare sne”. Desserten kunne være små kunstværker i sukker. Måske har Titleys kok været kagemester, eller måske blev det købt i hovedstaden. “Siden opførte to unge døtre af den fra Holbergtidens teaterhistorie bekendte stadsmusikant Berg under ledelse af Holbergs ven koncertmester Iversen et lille italiensk divertissement: La Serva Padrona. Skålerne blev drukket under fanfarer af trompet og valdhorn, ledsaget af kanonskud. Da kongen tog afsked, var han meget tilfreds med Titleys anstrengelser, men da var der også affyret over 900 skud!”⁹² Gad vidst hvad bønderne i Lyngby sagde til al den larm.⁹³

Denne storslåede fest var dronning Louises sidste besøg i Lyngby. Hun var gravid og døde et par måneder senere i forbindelse med graviditeten. For Titley var det som at miste en allieret. Han havde opfattet dronningen som sin støtte. Hendes død kaldte han en “unexpected disaster and irreparable loss”. På trods af den lukrative aftale med Frankrig, kunne Bernstorff dog berolige Titley med, at lige meget hvad der skete, så ville Danmark aldrig befinde sig blandt Storbritanniens fjender.⁹⁴

Der er ingen grund til at tro, at Titley og den franske gesandt Lemaire skulle have et hjerteligt forhold til hinanden. Men tilfældet ville, at de begge fik deres landhuse i Lyngby. Landstedet Rustenborg var ejet af Jean Henri Huguetan, greve af Gyldensteen, og han gav i 1748 Lemaire lov til at bygge et hus mellem mølledammen og Rustenborg. Det var få hundrede meter fra Titleys nyerhvervede hus på den anden side af Lyngby Hovedgade. Lemaire fik ikke mange år i huset. Han blev kaldt tilbage til Frankrig og rejste fra København efteråret 1753, hvorefter ejendomsretten til huset faldt tilbage til Rustenborgs ejer, grev Gyldensteens søn, Jean Henri Desmercieres.⁹⁵ Lige i disse år var England og Frankrig ikke i krig med hinanden, men om Lemaire og Titley besøgte hinanden privat, er nok tvivlsomt. De sås derimod ved officielle lejligheder, også som hinandens gæster. De var alt andet lige begge højtstående medlemmer af corps diplomatique.

Lemaire's hus blev 1761 købt af kobberstikker Johan Martin Preisler, som var tysk født, og som i huset samlede en række tysksprogede mænd fra administrationen og fra kunstens verden. Den såkaldte “Bernstorffske kreds” færdedes herude. Preisler selv blev senere professor ved Kunstakademiet på Charlottenborg. Den tyske hofpræst Johan Andreas Cramer havde nogle år sit landsted tæt ved, i Stades Krog. Balthasar Münter, der var præst ved Petri kirke fra 1766 til 1793, hørte også til kredsen. Titley kendte dem og det må have været Münter, der begravede ham i 1768. Det var mænd, Titley ville finde interessante.

I Titley's sidste år boede han i Nørregade ikke langt fra pastor Münters hjem i Sankt Peders Stræde. Udenrigsminister Bernstorff var fra 1763 patron for Petri Kirke, så disse forbindelser har vel været medvirkende til, at Titley valgte at blive begravet her. Sociale forbindelser med tyskere var måske nærliggende. De engelske konger var som bekendt også kurfyrster af Hannover.

Lyngby blev en smule mindre landlig, da der tæt ved Titley's hus i 1752 blev grundlagt en silkefabrik af schweizeren Hartmann Rahn i et større hus

Den franske ambassadør Mathurin Rodolphe Lemaire opholdt sig i Danmark fra 1739-1753, og huset her var hans sommerbolig fra 1748 til 1753. I dag er det en del af Lyngby-Taarbæk Stadsbibliotek på Lyngby Hovedgade. Det er et syvfagshus, beskedent i sammenligning med Titleys hus på 23 fag og ti værelser. For Lemaire var det en triumf, da det lykkedes at få Danmark væk fra alliancen med England og over på Frankrigs side i 1742, men da kronprins Frederik 5. blev gift med den engelske prinsesse Louise i 1743, var man ikke ganske tilfreds i Paris. Christian 6. sendte herefter sin bedste diplomat Bernstorff til Paris fra 2. april 1744 til 1750, da han blev kaldt til København. Lemaire havde indberettet om Bernstorff, at han skulle være dygtig og indsmigrende, men også en upålidelig hannoveransk undersåt og godsejer, så man måtte antage at han var engelsk- og østrigsksindet og formentlig anbefalet den danske regering af England.

Det har været ubehageligt for Lemaire, at Bernstorff blev udenrigsminister i 1751. Det var gået så godt med Schulin, men hvordan ville det blive fremover? Lemaire gjorde sig umulig og blev hjemkaldt. Den danske konge passerede ofte Lyngby og dermed Lemaires hus. Han har kunnet følge med i hvor ofte Titley fik besøg af Frederik 5. Han har hørt kanonsalutterne. Var han pikeret? Var Monsieur Lemaire jaloux? Titley indberettede til London, at han var den eneste af diplomaterne, der nød æren af kongens private besøg. Fotografi: Bjørn Westerbeek Dahl, 2021.

på to etager. Her boede om sommeren fra 1754 til 1758 Rahns ven den tyske digter Johann Gottlieb Klopstock, som herefter besøgte Preisler til 1770. Klopstock kom også i Lyngby om vinteren, hvor han stod på skøjter på Lyngby Sø. I 1755 var der beskæftiget 30 mennesker ved fabrikken, hvor man farvede og bemalede silke. 1755 er der så mange problemer, at Rahn får hele Lyngby på nakken. Han betalte ikke sine arbejdere. 1757 blev driften overtaget af en bror til Klopstock, men selve huset, som tilhørte Frederik 5., blev foræret til det ny Frederiks Hospital i Bredgade. I dag er der ikke noget tilbage af silkefabrikken.

De første år i 1750'erne var fredelige, når der altså ikke lige var arbejds-konflikter hos naboen. Titley har kunnet dyrke sin have ved åen, før den næste nærmest verdensomspændende krig begyndte. Den største forandring var vel, at den franske gesandt Lemaire blev erstattet af hr. Ogier.

Ogier 1753-66

J.F. Ogier var blevet tilbudt stillingen som gesandt i Regensburg, hvilket han havde afslået. Herefter foretog Paris en rokade: Lemaire kom til Regensburg, og Ogier kom til København, der ikke brød sig om Lemaire. Som gesandten med den største anciennitet, doyenen, kunne Titley byde den ny franske gesandt velkommen i det diplomatiske korps. Jean Francois Ogier d'Enonville (1703-1775), præsident for parlamentet i Paris, blev den 3. september 1753 udnævnt til fransk gesandt i København. Overhofmarskal Moltke noterede, at "den 24. december 1753 blev den franske minister Ogier allernådigst forundt sin første audiens".⁹⁶

Ogiers ankomst har fået regeringen i London til at spidse ører. Man vidste, at Ogier ikke var hvem som helst. Det måtte have sin årsag. Titley kunne indberette, at Ogier var velhavende, og at han var "intending to make a great show". Altså at føre sig frem i den store stil.⁹⁷ Titley fik ordre til at holde skarpt øje med franskmændene og modarbejde hans planer.

Den dansk-franske traktat af 1749 ville udløbe i 1755, og den ville Frankrig gerne have forlænget. Det blev Ogiers specielle opgave at få det til at gå i orden. Den franske regering var usikker på Bernstorffs holdning, og "Ogiers instruks var gennemsyret af stærk mistro til Bernstorff. Han skulle være på vagt". Ogier var en fordomsfri mand, der hurtigt satte sig ind i situationen. Han fik et fint

Den franske ambassadør i Danmark fra 1753 til 1766 Jean Francois Ogier erstattede Lemaire, som blev forflyttet til Regensburg. Bernstorff havde anset Lemaire for at være en utålelig mistroisk besserwiser. Ogier var af en anden kaliber og det gik meget bedre. Han blev kaldt Ogier le Danois, Holger Danske, på grund af sin entusiasme. Fru Ogier gjorde sig også bemærket og modtog ordenen l'Union Parfaite af Sophie Magdalene den 23. juli 1757. Det ser ud til at han promoverede fransk kultur med succes. Ogier overtog ikke Lemaires landhus i Lyngby, men brugte Emdrupgaard som sommerbolig. J.F.J. Saly skabte busten af Ogier. Statens Museum for Kunst.

forhold til Bernstorff, og det lykkedes ham at få traktaten af 14. august 1749 fornyet. “Det skete 30. januar 1754 således at forbundet skulle være indtil 15. marts 1764. Den dansk-norske stat vandt herved tilsagn om en fortsat betaling af de tidligere aftalte årlige subsidier på 300.000 rigsdaler species”⁹⁸

Heller ikke i denne omgang kunne Titley stille noget op mod franskmændenes penge. Traditionen tro blev indgåelsen af aftalen fejret med gaver til regeringen. Der var 35.000 livres til deling mellem de herrer Adam Gottlob Moltke, Johan Hartvig Ernst Bernstorff, Frederik Ludvig Dehn, Johan Ludvig Holstein og Christian August Berckentin og 3.000 til kancelliet. Fransk vin indgik også, og fordelingen var 6.000 flasker bourgogne og champagne til kongen, 2.400 flasker til Moltke og det samme antal til Bernstorff, 1.200 flasker til hver af de andre ministre og til den kongelige overjægermester.⁹⁹ Titley har ikke kunnet undgå at høre om disse gaver. Vinen har han nok også haft fornøjelsen af at smage ved festerne hos kongen og ministrene.

Ogier kom fra pæne forhold. Han var ejer af landejendommen Chateau d’Hénonville og byejendommen Hotel de Lauzun i Paris. Historikeren Edvard Holm mener, at Ogier var “en fortræffelig, samvittighedsfuld og velbegavet mand. Idet han i længere tid indtog en fremragende stilling i København, ikke alene ved forhandlinger med ministrene, men tillige i selskabslivet. Også hans hustru fik en vis betydning. Hun var en livlig dame med åndelig sans, blev af Frankrigs fjender sigtet for at være intrigant og for at ville blande sig i den diplomatiske strid herhjemme”. Fruen var meget optaget af hyrdedigte. Hun skrev til en god ven i et brev af 29. marts 1753, hvor lidt hun glædede sig til at komme til København. “Man siger, at det skal være den koldeste nation på jorden; man forkøles blot ved samtale med den”.¹⁰⁰ Måske opfattede Titley fruén som en smule forskruet. Han havde det fint med det danske klima.

Ogier blev ikke “familieminister”, som Titley havde opfattet sig selv, men han kom til at stå i et tæt forhold til hofmarskal Moltke, og det var vist endnu bedre. Frederik 5. holdt ikke af at overbebyrde sig med arbejde, det lod han sin gode ven Moltke om at gøre. Ogier havde hurtigt fundet ud af, at uden Moltke fik man ikke noget igennem hos kongen. Det betød, at ambassadør Ogier og hans frue sørgede for at blive gode venner med familien Moltke. Det var i forvejen ikke svært i betragtning af den lukrative traktat mellem Danmark og Frankrig, men hertil kom at Moltke var meget interesseret i fransk kunst og kunstindustri. Resultatet var, at Moltkes palæ på Amalienborg blev godt forsynet med porcelæn fra Sèvres, Savonnerietæpper og

tapeter fra manufakturerne i Gobelin og Beauvais. Ofte var der tale om gaver fra den franske konge, på foranledning af Ogier.¹⁰¹

Det var en verden af overdådighed, som Titley slet ikke kunne hamle op med.

I København blev der talt om denne fornemme herre. Ogier skulle have stor indflydelse og desuden have "handlet med alle slags varer, endog kontrabande, vore købmænd til største skade. Han var en fin og listig mand, og megen årsag til de mange franske og fremmede, som i forrige regering var blevet indkaldt".¹⁰² Diplomater havde særlige toldfordele, og enkelte kunne falde for fristelsen til at drive lidt handel ved siden af. Det var ulovligt, men kunne forekomme. Om Ogier drev sortbørshandel under Syvårskrigen, kan ikke efterspores.

Ogier forblev i København ualmindeligt længe – helt til 1766, hvor han havde sin sidste audiens den 22. maj.

På visse områder delte de to diplomater måske interesser. Da Ogier tog tilbage til Paris og blev conseiller d'état, medbragte han sin store samling af mineraler fra Norge, Island og Færøerne. Den slags lærde sysler har sikkert været noget, Titley syntes om. Men deres forhold må have været præget af Syvårskrigen fra 1756-1763, hvor både Frankrig og England deltog. Det har ikke gjort relationen lettere. Det blev en forbitret krig.

Denne buste af Frederik 5. var et forarbejde til rytterstatuen på Amalienborg Slotsplads, og kongen skulle derfor se monumental ud, men sådan var han ikke. Mange i hans samtid syntes, at han var venlig og sympatisk, en flink fyr, som sammen med sin hustru kunne omgås høj som lav. Han var opdraget med tyske og franske lærere under opsyn af Iver Rosenkrantz. Han og søsteren blev præget af en dyster udgave af den lutherske religion, som tydeligvis ikke tiltalte de to søskende. Han blev gift med Louise af Storbritannien som 20-årig og blev konge som 23-årig. Han var politisk uerfaren og på mange områder uengageret. Hans held var, at han var omgivet af stabile og arbejdsomme medarbejdere, og i hans regeringstid fra 1746 til 1766 var Danmark ikke i krig, selv om det var tæt på. Kongen støttede digtere og videnskabsmænd og gav Charlottenborg til Det Kongelige Kunstakademi. I en bornert eftertid har mange været optaget af hans privatliv, men det ser ud til at kongen netop holdt dette privat, sådan at hans drikkebrødre og veninder ikke fik indflydelse. Det var derfor ikke noget Titley behøvede at forholde sig til, selv om han formentlig har vidst god besked. Titley havde et nært forhold til kongeparret, med hans eget udtryk var han deres "familieminister". Kongen døde af vattersot i en alder af 43 år. Den franske billedhugger Jacques Francois Joseph Saly udførte

denne buste i 1764. Saly's tilstedeværelse i byen var et resultat af den franske indflydelse, som både var politisk og kunstnerisk. Udenrigsminister Bernstorff fik Saly til Danmark i 1753, efter at billedhuggeren havde gjort sig bemærket med en statue af Ludvig 15., som blev ødelagt i 1792. Saly's hovedværk er derfor rytterstatuen af Frederik 5. Statens Museum for Kunst.

Syvårskrigen 1756-1763

Det store allianceskifte i Europa fandt sted i midten af 1750erne. Efter nogle fredelige år udbrød der krig mellem England og Frankrig i 1755 i Nordamerika. England allierede sig overraskende med Preussen, som året efter uden krigserklæring besatte Sachsen. Kongeriget Sachsen-Polen var allieret med Østrig, Frankrig og Rusland, så nu var Europa i krig. Kort efter gik Sverige også ind i krigen mod Preussen. Danmark forholdt sig neutralt.

Det største problem for Danmark var, om den neutrale danske skibsfart ville blive respekteret. Det blev den ikke. Frankrig og England udstedte kaperbreve til skibskaptajner, altså tilladelser til at beslaglægge handelsskibe, som fragtede kontrabande. Hvad definitionen på det var, var netop konfliktstof. Der var mange penge på spil, så det blev hurtigt kaotisk. "I starten var det de franske kapere der var til plage i Middelhavet. I juni 1757 blev 15 danske og norske skibe opbragt, men den franske regering "tog sig med iver af de klager, der fremsattes i den anledning". Anderledes besværligt var det i England. I starten af krigen var der udtalelser af engelske ministre om det fordømmelige i kaperernes adfærd. Og "særlig Pitt føjede dertil stærke forsikringer om, hvor meget han ønskede at fremme et godt forhold til Danmark". Hvad var det, der var kontrabande? "Englænderne mente det var alle næringsmidler, kød, fisk og smør samt tjære og trælast. Domstolene kondemnerede da også den ene ladning efter den anden. Selv olie. Bernstorff udtalte, at "hvis trælast, tjære, salt kød, fisk og olie skal konfiskeres, kunne jeg ønske at få at vide, hvilken vare der endnu kunne være tale om at neutrale stater kunne sælge eller lade deres skibe med".¹⁰³ I Rigsarkivet fylder sagerne med de engelske kapere godt op. Lange lister sendes fra hele riget til Kommercekollegiet om de beslaglagte skibe. Klagerne hobede sig op.

Forbindelsen mellem Danmark og Vestindien var truet, uanset om skibene gik nord om Skotland eller gennem den Engelske Kanal. Bernstorff lod London forstå, at den danske holdning var, at et neutralt skib kunne sejle med hvad det ville, vel vidende, at det ville englænderne ikke acceptere.

I februar 1759 overrakte Titley en skrivelse til Bernstorff med en begrundelse for, at England af folkeretlige og traktatmæssige grunde afviste de danske synspunkter. "Den danske regering undlod at kommentere den, endsige tage diskussionen op. Formelt forklarede Bernstorff det med, at Danmark ikke ønskede at belaste forholdet til England yderligere med en afvisning af det

engelske standpunkt. Reelt ville Bernstorff i den aktuelle storpolitiske situation undgå at blive trukket ind i en principdiskussion”.¹⁰⁴

Men de opbragte skibe belastede forholdet mellem England og Danmark. Bernstorff protesterede, men måtte gå balancegang. Danmark indskrænkede sig til underhånden at instruere gesandten i London om uofficielt at bistå danske kaptajner med at nå en afgørelse med kaperne uden om domstolene, altså at købe sig fri.

Et par eksempler fra bunkerne af klagesager fra de opbragte skibe kan illustrere hvad skibsfarten blev udsat for.

Thomas Wheeler

En fortvivlet kaptajn, Thomas Wheeler, skriver til sin reder “Joos van Hemert et Zon Kiøbenhavn”, at han kom med sit skib fra St. Croix med sukker og kaffe i sække og madeiravin til forskellige modtagere, og at skibet blev kapret ved Orkneyøerne den 22. juli 1758. “Jeg havde det uheld at blive stoppet af den udfordrende kaper Alexander Dichie fra London”. Brevet er på engelsk og sendt fra Kirkwall, Orkney, dateret den 24. juli 1758.

Der var varer fra St.Croix og intet fransk på skibet. Kaptajnen opgør, hvilke varer der var ombord til hvilke modtagere. Wewer og Iselin, Joos van Hemert etc.¹⁰⁵

Kaptajnen ved ikke, hvad kaperen vil gøre med ham. “De kan opbringe skibene ... men de kan af papirerne se, at der kun er dansk ladning, og at der ikke er nogle franske varer om bord”.

Alle skibets papirer og dokumenter er blevet beslaglagt. Han skriver en liste på 103 breve som er blevet “taken from me by the Privateer”. Det var breve stilet til den kgl. danske regering og til firmaer og privatpersoner.

Kaptajnen har indsendt en klage, og anmoder om besked på, hvad han skal gøre.

Peter Appleby

En anden af sagerne vedrører Peter Applebys skib Prinsesse Sophia Magdalena. Skibet kom fra St. Croix og blev natten mellem den 29. og 30 december

1758 opbragt af en engelsk kaper og ført ind til Dover. Kaptajn Hans Krogh blev frataget alle skibspapirer og alle brevene fra Vestindien, herunder breve til den danske konge og centraladministration. Skipper Krogh fortæller om situationen til reder Appleby på Christianshavn. Skibet var blevet beskadiget af kaperne, og han selv var blevet arresteret og isoleret til den 2. januar 1759. Om brevene skriver han: “Jeg troer ikke de kand læse mine breve igennem udi 14 dage, thi der var en stor sæk fuld”.

Det var en ufestlig nytårsaften for kaptajn Krogh. Skibet blev frigivet flere måneder senere, og det blev en dyr affære for reder Appleby. Han indsender en specificeret regning for sit skib, taget i Dover af kaper William Watson. Skibet var tilbageholdt i 177 dage. Omkostningerne opgjorde han til 4.860 rigsdaler samt en del ekstra for forsikring etc.¹⁰⁶

De danske myndigheder samlede klager og regninger, men kunne ikke gøre meget andet end at lade den danske ambassadør i London protestere over kapringerne og fortælle Titley, at man var utilfreds. I slutningen af 1758 tog engelske kaperere på kort tid 12 danske og norske skibe, der var på vej fra de vestindiske øer til Europa, og antallet var stigende.

Den engelske regering var imødekommende, men henholdende. Mange englændere var afhængige af kaperens virksomhed, så stemningen i England var på deres side. Det måtte politikerne tage hensyn til, og så i øvrigt henvise til, at sagerne måtte klares ved domstolene. Let var det ikke. Hvordan kunne man bevise, at en ladning sukker faktisk også kom fra den danske del af de vestindiske øer. Hvad nu hvis den kom fra de franske øer, blev transporteret til de danske øer, omladet og fik papirer på, at de var danske, men i virkeligheden var fransk ejendom? De engelske ministre troede, der blev fusket med papirerne, og at der var tale om skjult handel med franske varer. En vurdering de antagelig delvist havde ret i, selv om regeringen i København påstod, at varerne var dansk ejendom. Der kunne godt have sneget sig lidt fransk sukker med ombord på de danske skibe. Men derfor var det ikke retfærdigt, at hele ladningen blev konfiskeret. Kaptajnerne så ingen anden udvej end at betale sig fra at blive opbragt, og løbe risikoen, at der dukkede endnu en kaper op et par sømil fremme, som krævede betaling. Stemningen blandt skibsrederne i København blev desperat, og man talte om at opgive forretningerne. Bernstorff tog sig engageret af sagerne og var vred. “Det samme engelske folk, der taler om, at det griber til våben for Europas frihed og stadig fører dette hellige ord i munden, udbreder således allevegne kun

ødelæggelse og udøver et despoti, der er tusind gange værre end det, som det påstår, at det bekæmper”.¹⁰⁷

Titley gør, hvad han skal og skriver sine rapporter. Han har vel lige været til nytårskur ved hoffet, og måske er der faldet spidse bemærkninger over vinen. Den 6. januar 1759 skrev Titley et længere brev om situationen i Danmark til udenrigsminister Holderness. Det er sagen om de opbrugte skibe, der fylder: “ – men det, de er mest overrasket over, er, at skibene med vin beregnet til kongens eget brug og forsynet med kongelig pas udstedt af chefen for vinkælderen og med certifikater fra hofmarskallen er blevet tilbageholdt og på trods af protester først frigivet efter fem-seks måneder”. Titley fortsætter med at referere de danske klager, og det ser ud til at han har ment, at kaperne af og til gik over stregen, men han har også været helt bevidst om, at hans breve blev åbnet og skrevet af. Formelt var modtageren Holderness, men reelt var det også Bernstorff. Det er afskriften, der ligger i Rigsarkivet.¹⁰⁸

Konflikten fortsætter. Indberetning fra Titley dateret København den 19. juni 1759 meddeler, at Bernstorff er med hoffet i Holsten. Titley taler om “en meget stor utilfredshed ved det danske hof”.

Titleys indberetning, dateret København 10. juli 1759, indeholder omsider noget positivt. “Nogle af de danske skibe, der er blevet frigivet, ankom her fra England, og flere er forventet meget snart, utilfredsheden hos købmændene er betragteligt aftaget, så at jeg fandt hoffet sidste fredag i Fredensborg i meget bedre humør, end jeg kunne have håbet fra Bernstorffs vrede brev til mig af den 23. sidste, som jeg oversendte ved Lamb [må være en kurer]. Hoffet synes at have været blevet så forbitret på det sidste på grund af et flammende brev fra købmændene, som jeg endnu ikke har haft lejlighed til at se, men jeg er blevet fortalt, at det repræsenterer deres græmmelse mod England -”. Købmændene kræver handling af regeringen, fordi det er lige meget, hvad de gør for at få deres skibe løsladt, så hjælper det ikke. Titley afviste dette overfor overhofmarskallen og hævdede at hoffet var blevet misinformeret. Titley hævdede, at Parlamentet i London havde vedtaget en lov, som skulle forbyde kapernes excesser, hvilket skulle løse problemerne i fremtiden. “Og nu har vi gjort så meget, så nu var vi virkelig overrasket og bekymret over at danskerne stadig klagede over os”. Han kunne desuden fortælle, at der blev solgt fransk sukker i København, og at det var til franskmændenes fordel, selv om prisen var lav. Titley fortsætter. “Jeg fik også en privat audiens hos kongen af Danmark”. Her var emnet også de opbrugte skibe. Titley meddelte kongen, at han

havde skrevet til sit hof i overensstemmelse med kongens ønsker og straks modtaget svar via kurer, at hans konge havde et oprigtigt ønske om et godt forhold, “et oprigtigt ment ønske om at have den bedste forståelse med den danske majestæt”, og at han var ked af at høre, at hoffet stadig var utilfreds med forholdene i England. Med henblik på skibsrederne sagde hans danske majestæt, at han ikke ville foregive at forstå disse sager, men at vi ikke kunne bebrejde ham for at intervenere til fordel for sine undersåtter, der følte sig forurettet; ... Desuden var kongen af den opfattelse, at mange af de udskejelser, som blev englænderne blev beskyldt for, måtte være begået af pirater fra andre nationer. Kongen havde ved audiensen været i godt humør og spurgt til vores konges helbred, og da jeg tog afsked med ham forsikrede han om det inderligste venskab med Hans Majestæt.

Der blev fundet en løsning. Den danske og engelske regering aftalte i 1759, at når et dansk skib blev opbragt af engelske kapere, skulle det “stå dets fører frit for at sejle bort, såfremt han stillede kaution for den del af ladningen, som kaperen påstod var fransk, ligesom også for de eventuelle procesomkostninger”. Der var vundet en del. Skibene kunne sejle videre og undgå tidsspilde.¹⁰⁹

Overenskomsten betød, at fra slutningen af 1759 ebbede konflikten ud. Titley kunne trække vejret lidt lettere. Måske kunne han endda færdes i byen uden at føle sig forhadet.

En god fest kan gøre underværker. Det var grundbogsstof for diplomater. Efter flere års ubehagelig stemning holdt Titley en fest i Lyngby i november 1759 til ære for Frederik 5. I hans indberetning fra den 10. november 1759 til udenrigsminister Holderness slutter han med at skrive: “Sidste onsdag gjorde kongen af Danmark mig den ære at acceptere en selskabelighed i mit landhus. Det var en meget fin dag og alt gik lykkeligt. Hans danske majestæt, som sædvanlig – drak på kongens [Georg 2.s] sundhed og den kongelige families i Storbritannien, og både ved middagen og om eftermiddagens gåtur og ved aftenens lette måltid benyttedes alle lejligheder til at gentage hans majestæts ønsker om et langt liv og fremgang for hans majestæt. Ca. kl. 7 returnerede han til Jægersborg efter at have forsikret mig på den stærkeste og mest nådige maner om hans perfekte tilfredshed. Jeg kan ikke undlade at nævne en særlig samtale, som påvirkede mig meget, da det skete. Da jeg var alene med hans danske majestæt i en særlig allé i haven, vendte han sig mod mig og sagde pludselig. “Jeg husker udmærket denne havegang, selv om det

er nogle år siden jeg har gået her. Sidste gang jeg var her, var det i selskab med min afdøde dronning”. Det var sandt, og han sagde det med et dybt suk. Det gav mig lejlighed til at bemærke, at hendes afdøde majestæt havde efterladt ham den smukkeste og mest forhåbningsfulde børneflokk. Han tilføjede straks med følsom alvor: “Jeg håber Gud vil bevare dem for mig”. (Indberetningen var på engelsk, men samtalen foregik som vanligt på fransk og kongen skulle have sagt “Dieu me les conserve”) “Jeg undskylder denne digression, som jeg ikke kunne forbigå”.

Frederik 5.s bemærkning til Titley betød ikke, at kongen var et familiemeneske. Prins Carl af Hessen fortalte mange år senere i sine erindringer om kongen, at han “kun lidet havde kendt sine børn, som han sjældent så. De to unge prinser (Christian (7.) og arveprins Frederik) var med deres hovmester hele sommeren på Frederiksberg, og prinsesserne på Fredensborg, hvor de kun kom ned til dronningen (Juliane Marie) hver eftermiddag til kaffen. Kongen var der aldrig”. Carl måtte vide besked, han blev gift med en af prinsesserne.¹¹⁰

Men Frederik 5. og dronning Louise havde været et populært kongepar. Titley kunne berette fra sommeren 1748, da han var med på parrets rejse til Slesvig, hvor de vandt hjerterne ved deres venlighed og mildhed. Han forbinder det med den betydning det havde, fordi det hed sig, at der endnu var gottorpske stemninger i den sydlige del af hertugdømmet.¹¹¹

Krigen fortsatte, og det gjorde livet i hovedstaden også. Titley kunne indberette om fejringen af hundredåret for Enevældens indførelse. Det blev fejret ved en gallafest den 17. oktober 1760. Naturligvis med deltagelse af ambassadørerne, som ved festmiddagen sad sammen med regeringen.¹¹² Kort tid efter blev grundstenen lagt til Frederik 5.s rytterstatue på Amalienborg Plads. Diplomaterne var igen blandt gæsterne.

Festen i Lyngby den 10. november 1759 var måske en af de sidste fester, som Titley gav til kongen i landhuset. Frederik 5. havde opholdt sig en stor del af sommeren og efteråret 1760 i Jægersborg, og den 18. november 1760 brækkede han sit højre ben under afstigning af sin hest. Det skete på Jægersborg, og kongen lå derefter til sengs til marts 1761. Nogle dage gik han så på krykker, men brækkede benet igen, hvorefter han lå i sengen til de sidste dage af maj. Overhofmarskal Moltke fortalte i sine erindringer om tiden. Kongen kunne ikke foretage sig noget, men Moltke siger om sig selv, at han

Denne tegning af C.F. Stanley fra 1777 menes at forestille de audienssøgende hos den magtfulde politiker Guldberg. Det kunne såmænd også minde om et aftenselskab ved hoffet. Er man inviteret til selskab ved hoffet, har man sit bedste tøj på og husker sine manerer. Samtalen bør være let og behagelig. Den unge Christian 7. mestrede denne stil. Kort efter Titleys død rejste kongen til udlandet, og det fortælles hvor elegant han konverserede ved hoffet i Frankrig. Ludvig 15. havde ved et selskab gjort sin gæst opmærksom på at marquise de Flavacourt så langt yngre ud end sin alder. Kongen skulle have svaret ledsaget af en passende gestus: "Sire, ved Deres hof ældes man ikke." Sådan konverserer man. Marquisen var smigret, Ludvig 15. ligeså, og samtalen kunne opløses i en let latter. Den slags krævede, at man vidste, hvem der var hvem ved selskabet, for nogle var vigtigere end andre. Man måtte undgå at spille sin tid på folk af mindre betydning. Ambassadør Titley var højt rangeret som repræsentant for stormagten Storbritannien. Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Nationalmuseet.

ordnede det hele. 5-6 måneder kunne kongen ikke lade nogen minister eller chef fra forvaltningen komme til sig.¹¹³ Kongens alkoholforbrug gjorde ikke sagen bedre.

Goodricke og samarbejdsproblemer

Den europæiske Syvårskrig var en politisk udfordring for Titley, men der var også ubehagelige forhold på ambassaden. Den engelske gesandt til Sverige, John Goodricke (1708-1789), blev udnævnt i 1758, men kunne på grund af krigen ikke komme til Stockholm, og opholdt sig derfor i København og rapporterede herfra, mens krigen varede. Han kom omsider til Stockholm i 1764. Fra København indberettede han om krigens gang. For eksempel skrev han indberetninger til Holderness i stil med denne fra den 16. juni 1759: "Jeg fik sidste nat besked fra Sverige om, at 18 russiske linjeskibe og nogle fregatter var ankret op ved Bornholm".

Hvordan det nu end var organiseret, så var de to herrer, Titley og Goodricke, for tæt på hinanden. Goodricke havde studeret på Trinity College i Cambridge fra 1725, så de kendte måske en smule til hinanden fra dengang. Men de var åbenbart for forskellige, og det gik slet ikke.

Tre dage efter at Titley den 10. november 1759 havde sendt beretningen om den vellykkede fest i Lyngby, skrev han igen til Holderness: "Da jeg var på landet og gjorde mine forberedelser til at returnere til byen efter arrangementet for hans danske majestæt ...". Sådan indleder han brevet og til sidst kommer det ubehagelige. "Mylord. Jeg er ked af at være nødsaget til at tilføje følgende ...". Titley ridser op, at John Goodricke nu har opholdt sig her i ca. 18 måneder, og i det meste af tiden har Titley lidt under hans opførsel. På grund af sit dårlige helbred ser Titley sig ikke i stand til at diskutere det med Goodricke. Hertil kommer, at Titley på mange måder har respekt for kollegaens arbejde og ikke har nogen særlig klage over ham. Men de deler den samme residens, og nu er det blevet utåleligt for Titley. Brevet slutter med en anmodning om, at udenrigsministeren skiller de to ad. Enten ved at lade Hr. John Goodricke flytte herfra, eller hvis hans tilstedeværelse her stadig synes nødvendig, ved nådigst at tillade mig efter lang og tro tjeneste i mere end 30 år en ærefuld tilbagetrækning. "... an honorable retreat. I am with all duty and respect – Walter Titley".

Den ellers rolige Titley er desperat og beder om hjælp. Goodricke forblev i København til 1764 og Titley forblev ambassadør, så mon ikke de blot er flyttet fra hinanden?

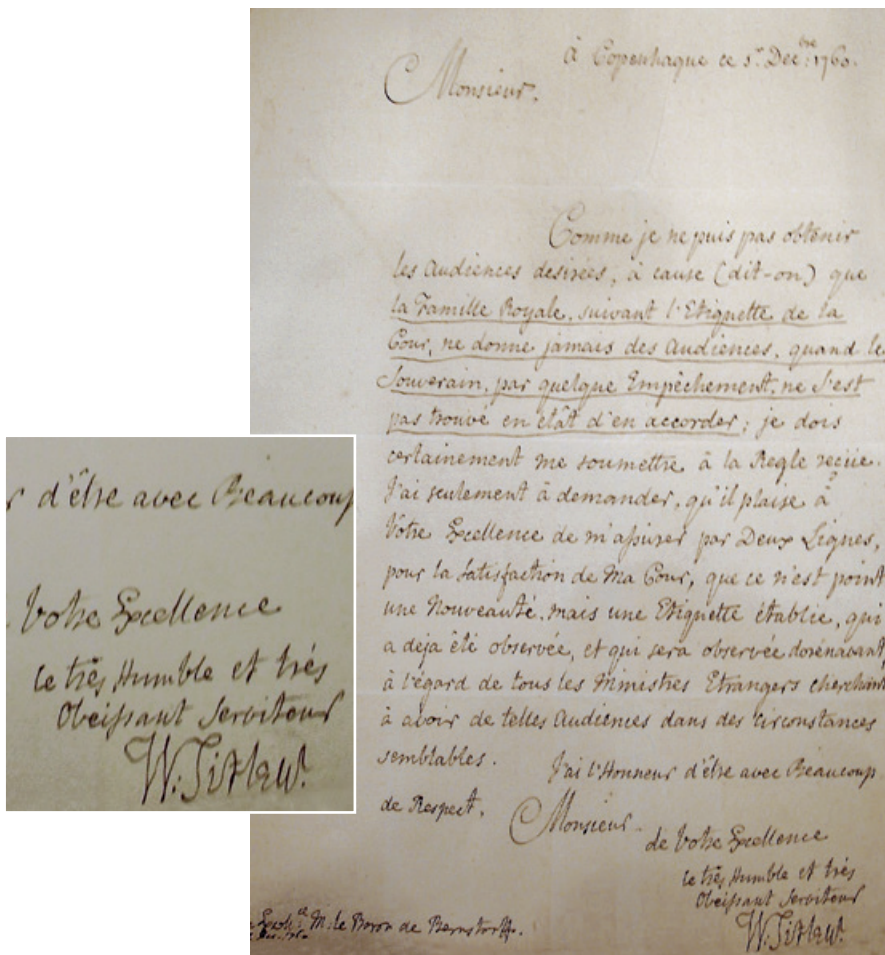
Henvendelsen til London var begrundet i Goodrickes opførsel. Der er uspecificerede samarbejdsvanskeligheder, men hvad de gik ud på, fik London ikke besked om. De to herrer ser ud til at have været ret forskellige. Der foreligger ikke meget om Titleys privatliv, men Goodricke var den livlige type. Han blev gift i 1731, og har formentlig efterladt hustruen i England. I København blev han på et tidspunkt veninde med en ung pige, Anna Cathrine Benthagen, som måske var statist ved teatret. Hun blev kaldt "Støvletkatrine". Tilnavnet blev nu opgraderet til "Milady". Måske har der været afholdt fester i ambassadeboligen af en art, som Titley har fundet uacceptabel? Frøken Benthagen blev senere elskerinde for den østrigske gesandt, og endnu senere blev hun den foretrukne veninde for Christian 7. Det blev nærmest til et rege-ringsanliggende, og Titley nåede at opleve, at kongen blev tvunget til at udvise veninden den 5. januar 1768. Da boede hun på Vandkunsten ikke langt fra Titleys hus i Nørregade.

Georg 3.

Georg 2. døde den 25. oktober 1760 på Kensington Palace 76 år gammel. Han havde mistet nogle af sine børn og lå i strid med flere af de overlevende. Der var nok en del, diplomaten Titley ikke brød sig om at vide besked om. Kongen blev efterfulgt af sin sønnesøn Georg 3. Da tronskiftet var blevet meddelt, skrev Frederik 5. et brev på latin til Georg 3. i anledning af tronbestigelsen, at den danske gesandt skulle forblive i London.

Den 7. november sendte Georg 3. et nyt akkreditiv til Titley, som ligeledes skulle forblive på sin post. Traditionen tro var det også skrevet på latin og ledsaget af et brev på fransk til dronning Juliane Marie.

Den 20. november 1760 anmodede Titley derfor Bernstorff om audiens for at præsentere sine notifikationer fra sit hof. Men da ulykken har ramt hans Majestæt, så ved han ikke om det kan lade sig gøre. Han vil afvente hvad der skal ske. Om det skal være uden ceremoni, måtte Bernstorff afgøre. Den omtalte ulykke, som der hentydes til, var at Frederik 5. havde brækket benet den 18. november 1760 og var uarbejdsdygtig. Han lå til sengs og

Titleys brev til Bernstorff den 5. december 1760. Georg 3. havde sendt nye akkreditiver til Titley, og de skulle afleveres personligt ved en audiens. Men Frederik 5. var syg, så hvad skulle der ske? Brevet viser Titleys skrivestil og underskrift. Rigsarkivet.

kunne ikke give audiens. Titley er ikke helt tilfreds med en aflysning, han har vel forestillet sig, at dronningen kunne træde til.

Den 5. december skrev han til Bernstorff. "Da jeg ikke kan opnå de ønskede audienser, da man hævder, at den kongelige familie efter etiketten aldrig giver

audienser, når suverænen i tilfælde af forfald ikke ser sig i stand til at udføre det, må jeg afgjort underkaste mig denne regel. Jeg har kun at anmode om, at det ville behage Deres excellence at forsyne mig med et par linjer, for at tilfredsstille mit hof, at det slet ikke er en nyhed, men en etableret etikette". Bernstorff opfatter dette fornærmende, og senere på dagen samme 5. december, skrev Titley et langt udglattende brev til Bernstorff. I endnu et brev samme dag til Bernstorff må Titley konstatere, at han ikke kan få audiens hos kongen. Derfor vil Titley give Bernstorff akkreditivbrevene i hånden. Titley ledsager denne besked med fine ord. Om harmoni mellem hofferne etc. Herefter har Titley måttet aflevere papirerne i Den røde Bygning på Bernstorffs kontor, som en bleg erstatning for en måske forventet fornem ambassadørmotagelse på Christiansborg. Titley mente formentlig, at han havde en af de pompøse modtagelser til gode. Det handlede vel om Titleys prestige i det diplomatiske korps og i byen, og ikke mindst ved hoffet i London. Titley var Georg 3.s repræsentant i København. Det måtte man ikke glemme.

Den 9. december meddelte Bernstorff derefter Titley, at kongen havde modtaget akkreditiverne, der bekræftede Titleys funktion som envoyé, og ledsagede beskeden med rosende ord til Titley. Den 20. december 1760 meddelte Titley Bernstorff, at han havde fået udtrykkelig ordre til at udtrykke sin konges deltagelse i den ulykke, som har ramt Frederik 5. med håbet om, at monarken hurtigt måtte komme sig. Efter denne episode var julefreden sikret.

Titley fik dog sin audiens lidt senere. Overhofmarskallen skrev i sin dagsjournal, at den 2. juni 1761 havde den engelske minister hr. von Titley audiens. Det var dagen efter, at den franske minister havde været i audiens. Frederik 5. kunne igen stå på benene. Det var på Fredensborg.

Den russiske fare

Det var lykkedes den danske regering i krigens første år at holde sig uden for Syvårskrigen. Så langt så godt. Men 5. januar 1762 døde den russiske kejserinde Elisabeth, og tronfølgeren, den gottorpske prins, blev kejser under navnet Peter 3. Vinteren gjorde kommunikationen langsommere, men 31. januar kom den russiske gesandt baron von Korff i audiens på Christiansborg for at meddele kejserindens død. Han fik den store modtagelse. Hofmarskallatets papirer beskriver grundigt rækken af sale, Korff skulle passere, inden han nåede frem

til Frederik 5. Ambassadøren skulle have det fulde ceremoniel, selv om han i øvrigt måtte føle sig ganske fortrolig med hoffet og slottet. Han var kommet der jævnlige i mange år.

Efter Korffs audiens vidste den danske regering, at dødsfaldet formentlig betød krig. Frederik 5.s svigersøn, prins Carl af Hessen, fortalte mange år senere som gammel mand historier fra kongehuset. Han fortalte, at den ny kejser ville have hævn. Han ville ikke bare have de gottorpske dele af Slesvig tilbage, men ville have hele Slesvig-Holsten og Jylland som kompensation. Prins Carl skrev, "Den mod Danmark venligt sindede russiske minister i København, hr. von Korff, blev nødt til at meddele kongen dette. Frederik 5. sagde da, "Hvad råder De mig til?" Korff svarede "efter min overbevisning bør Deres Majestæt dø i spidsen for Deres armé", hvorpå kongen ytrede: "Jeg vil heller aldrig tænke anderledes"¹¹⁴

Her under Syvårskrigen havde Rusland været allieret med Østrig, Sachsen-Polen, Sverige og Frankrig mod Preussen og England. Den nye kejser var en stor beundrer af Frederik 2. af Preussen og gjorde da det opsigtsvækkende at slutte separatfred med Preussen. Han ville i stedet gå i krig mod Danmark. Titley må have set på situationen med undren. Separatfreden var til fordel for Preussen og dermed også for England. Begge lande skulle i 1763 komme styrkede ud af krigen, men for den danske regering var det et mareridt.

Danmark stod i realiteten alene mod Rusland. Ingen af de krigsførende parter havde kræfter til at komme til undsætning, og regeringen måtte opruste i en fart. Hovedstaden var på den anden ende.

I København vrimlede det med soldater, der skulle have kost og logi. Regeringen prøvede at rejse så megen kapital som muligt. Man lånte penge hos kirker, hospitaler og skoler, hos fattige og rige. Selv de mindste beløb kunne bruges. Alt blev brugt til oprustningen. Desuden lånte regeringen penge i Genève og Københavns bystyre optog lån i Genua.¹¹⁵

Der var tale om en overlevelseskamp for staten. Peter 3. sendte en stor hær mod Danmark. Det krævede omtrent et mirakel for at gå godt. Og så pludselig skete miraklet. Kejseren blev afsat ved et kup den 9. juli 1762, et kup ledet af hans hustru kejserinde Katarina 2. Peter blev arresteret og døde ganske bekvemt nogle dage senere, den 17. juli.

Krigen var afblæst. Den danske regering kunne ånde lettet op. Tilbage stod gælden og erkendelsen af, at landet havde stået alene. Frankrig havde ikke haft evnen og viljen til at hjælpe. Forholdet kølnedes, og Danmark orienterede sig

herefter ironisk nok mere mod Rusland. Katarina havde interesse i at stå sig godt med Danmark i tilfælde af konflikt med Sverige, og Danmark måtte konstatere, at sikringen af Slesvig-Holsten var afhængig af russisk velvilje. Storpolitisk var Titley vel ikke berørt af krisens udfald, men måske glædede han sig over, at zaren forsvandt. En russisk erobring af Danmark ville have skubbet for meget til magtbalancen. At Danmark orienterede sig mod Rusland, var godt, hvis det betød at det fjernede sig fra Frankrig.

Den nye kejserinde i Sankt Petersborg måtte sende nye akkreditiver til Korff, som overrakte dem den 13. august 1762 i en audiens hos Frederik 5. Korff forsikrede samtidig om, at zarinaen betragtede den afblæste krise, som om den ikke havde fundet sted, og at hun ønskede at retablere de gamle og gode relationer med Danmark, samt at det gottorpske spørgsmål ikke ville kunne forandre den gode forståelse mellem de to hoffer. Frederik 5. var helt enig med kejserinden og lykønskede hende med tronbestigelsen. Den danske gesandt i Sankt Petersborg fik straks nye akkreditiver.¹¹⁶

Som en særlig gestus sendte Frederik 5. herefter en smuk gave til kejserinden: tre hvide, to halvhvide og 12 grå islandske jagtfalke.¹¹⁷

Syvårskrigen sluttede 1763. Sejrherren var England. Freden i Paris bekræftede, at England nu var i besiddelse af det meste af Canada, dele af Louisiana og Florida. England var desuden den dominerende magt i Indien. Man sagde, at England herefter tillod sig med magtens arrogance at stå isoleret i europæisk politik. De muligheder den engelske flåde gav regeringen i London, skulle i løbet af en kortere årrække betyde, at engelsk udenrigspolitik skiftede fokus fra europæiske farvande til verdenshavene. Der tegnede sig et billede af et oversøisk britisk imperium. Magten til søs ville gøre England til verdensmagt. Titley opholdt sig så mange år i København, at han blev vidne til at international politik i høj grad ændredes. Det ses af Titleys bogsamling, at han var velorienteret om udviklingen.

Freden i Paris dannede skel. For Danmark betød den reelt afslutningen på den franske alliance. Danmark var ikke længere en vigtig brik i fransk udenrigspolitik. Fra nu af var England den kommende stormagt, og Titley måtte øjne muligheder. Han blev forskånet for at opleve tilbageslaget, at de amerikanske kolonier gjorde oprør mod Georg 3. og parlamentet i Westminster.

Bernstorff var dybt skuffet over Frankrigs holdning i den overståede krise og over, at subsidierne var udeblevet. Traktaten udløb i foråret 1764. Frankrig var villig til at forlænge den, men uden subsidier. Pengene var der ikke længere.

Den danske udenrigspolitik måtte genovervejes. Var det i Danmarks interesse at betragte sig som allieret med Frankrig, eller var der andre alliancemuligheder? I 1765 sluttede Danmark en venskabs- og garantitraktat med Rusland, fulgt i 1773 af mageskiftet angående de gottorpske besiddelser i Holsten.

England kunne fastslå, at Frankrig havde mistet indflydelse i Danmark, og nu blev de dansk-engelske forhold genåbnet med ægteskabsplaner mellem Georg 3.s søster og den danske kronprins Christian (7.).

Cosby som assistent

Da Syvårskrigen sluttede i 1763, var Titley 63 år gammel og ønskede en assisterende diplomat på ambassaden. Det blev Dudley Cosby, som blev udnævnt til ministerresident den 8. september 1763. Ankomsten trak ud, men han kom i modtagelsesaudiens på Christiansborg følgende forår. Overhofmarskal Adam Gottlob Moltke lod skrive i sin protokol: "1764 23. marts havde den engelske hr. baron von Titley audiens hos hans majest. Kongen, den ny engelske minister hr. von Cosbye var og til samme tid med hoff-Fourier Berg bekendtgjort sin audiens men forgiittede at forespørge sig hvor han skulle indfinde sig". Christiansborg er et stort hus, så det var dumt at glemme at spørge om hvor han skulle indfinde sig. Protokollen beskriver derefter hvordan det gik med audiensen. Cosby er sent på den. Titley er der allerede. De bor vel forskellige steder i byen, ellers var de vel kørt af sted samtidigt eventuelt i samme karet. Endelig finder han overhofmarskallens kontor. Denne er gået til kongen. Cosby haster ind i kongens forgemak uden videre og møder da Moltke. Frederik 5. sidder i møde med regeringen, da Moltke og Cosby kommer ind. Det er imod enhver etikette. Men kongen ser ud til at tage det roligt. Cosby har sikkert undskyldt og været ganske forfjamsket. Måske har kongen moret sig, Bernstorff har sagt et par forbindtlige ord, for at den unge englænder ikke skulle føle sig alt for ilde tilpas. Det var jo derfor, at ambassadørmødelser havde et fast ritual, så undgik man at nogen skulle tabe ansigt. Men Cosby var netop kun ministerresident, så han blev ikke hentet af kongens karet trukket af seks heste. Sådan lidt hovedkulds var Cosby nu akkrediteret.¹¹⁸

Dudley Alexander Sydney Cosby var født i 1730, og da han blev ministerresident i København, var han 33 år gammel. Titley skulle oplære ham i professionen at være diplomat, og Cosby skulle lære at begå sig ved et fremmed

hof. Udenrigsminister Bernstorffs indtryk af yngre englændere var ikke det bedste. Han havde i 1754 i et brev til sin nevø A.P. Bernstorff, da denne skulle ud på sin store Europarejse, skrevet "Forbind dig ikke med unge englændere uden at du har fuld garanti for deres karakter. Denne ellers så respektable nations ungdom er næsten fuldstændig ødelagt; den er rig og fri, men misbruger disse to goder og gør sig til af sin usædelighed; den er ekstravagant og ødsel; der kan være undtagelser fra denne regel, men de er sjældne, som erfaringen viser".¹¹⁹ Om Cosby faldt ind under reglen eller undtagelsen vides ikke. Nu var han heller ikke så ung længere, så måske kunne han gå an for udenrigsministeren med det skarpe blik. Af den diplomatiske post kan man dog aflæse visse uoverensstemmelser mellem de to herrer.¹²⁰

Cosby var vidne til, at forlovelsen mellem kronprins Christian og den engelske prinsesse Caroline Mathilde blev offentliggjort den 18. januar 1765. Forlovelsen blev fejret med et stort taffel, så mon ikke Cosby og Titley ved den lejlighed var en smule i centrum for festen?

Cosby havde problemer med helbredet og blev kun et års tid på posten før han rejste tilbage til England. Hans sidste indberetning fra København var hans beretning fra Christiansborg Slotskirke, hvor han overværede konfirmationen af kronprins Christian (7.). Det var forårets store begivenhed ved hoffet, denne palmesøndag den 31. marts 1765. Med 500 tilhørere var der fyldt godt op. Kirken var dekoreret til lejligheden til glæde for hoffet, diplomaterne og Københavns borgere. Ceremonien forløb med flere timers prædiken og udspørgning, salmesang og kapelmester Scheibes musik. Det foregik på dansk og prinsen klarede sig godt. Diplomaterne skrev hjem om den enestående kronprins.¹²¹

Sådan lød Cosbys indberetning stilet til udenrigsministeren:

"Mylord Sandwich Copenhagen april 7 – 1765

Sidste søndag på den danske Majestæts fødselsdag blev kronprinsen konfirmeret i kirken, der hører til det kongelige palads i overværelse af deres Majestæter, de udenlandske ministre og hele hoffet. Før ceremonien blev hans kongelige højhed underkastet en streng eksamination, der vedrørte alle dele af religionen, og under hvilken han opnåede alle de tilstedeværendes beundring. Hans kongelige højhed talte i to timer og fem minutter og skønt jeg ikke havde fordelen at forstå hvad han sagde, da det var på dansk, var det let at opfatte den mesterlige lethed og værdighed, med hvilken han udtrykte sig". Cosby meddeler flere detaljer, og slutter "hele ceremonien blev

gennemført med al mulig pomp og pragt. Da det var søndag, var der ikke noget hofceremoniel, men vi gennemførte vores pligt over for kongen og den kongelige familie ved denne lejlighed i går. Jeg har således taget min afsked med alle på nær dronningemoderen, men jeg håber at kunne tage af sted i løbet af få dage. Jeg forbliver ... Cosby.”

Bemærkningen om, at da det var søndag, var der ikke noget hof, betød, at Cosby og Titley den foregående dag havde aflagt visit hos kongen og den kongelige familie. Nu mangler Cosby kun at få sin afskedsaudiens hos dronningemoderen, han mener vel Sophie Magdalene. Han er herefter klar til at rejse om få dage.

Titley indberetter samtidigt i brev af 6. april 1765 om de praktiske rejseproblemer for Cosby og oplyser, at Cosby har været velanskrevet i København. “Jeg kan ikke undlade at meddele, at Hr. Cosby i løbet af sin sidste sygdom, blev behandlet med den største medmenneskelighed og medfølelse af alle her, og på en meget udmærkende måde af selve kongen af Danmark, som var så venlig ikke blot ofte at spørge til hans helbred, ... men sendte bud efter ham privat, hvor han talte nådigt og venligt til ham for at opmuntre ham, idet han ofte har været præget af melankolske tanker om hans ulykkelige tilstand”.¹²²

Tegning af et aftenselskab – illustration Side 154-155.

“Kongens Galleri” eller “Appartementsalen” på Christiansborg ved et aftenselskab. Ved hoffet kaldte man denne form for at mødes for appartement, og salen blev kaldt appartementssalen. Faste gæster ved hoffet var de udenlandske diplomater, som her kunne vise om de kunne bevæge sig med elegance og konversere med vid. I mange år spiste kongen hver fredag aften med diplomaterne, regeringen og diverse honoratiores. Undertiden foregik det i denne sal, hvor der også kunne være bal. 1766 lå Frederik 5. på lit de parade her i salen. Væggene var da dækket med sort stof. Rummet lå på Kongeetagen ud til Slotsgården i den fløj, der vendte ud mod Slotspladsen.

Måden at omgås var underlagt strikse regler, som var en fælles europæisk hofkultur. At opføre sig elegant, køligt og vittigt var idealet. Deltagerne burde bevæge sig med stil, kunne gå og stå rigtigt og foretage passende buk og nej. Deltagerne burde vide hvem der var hvem, fordi man aldrig burde tale til en person, hvis rang var højere end ens egen. Samtaleemnerne burde være ukontroversielle og stilen let og gerne humoristisk, men man måtte altid sørge for at man morede sig sammen og ikke på nogens bekostning. Vittig overfladiskhed var perfekt. Triste og tunge emner som politik var bandlyst, men under denne polerede overflade lå der givetvis både sladder og intriger. Emnet er behandlet i Michael Høxbro Andersen, *Kunsten at konversere*, København 2017. Tegning af J.W. Haffner fra 1781. Rosenborg, Kongernes Samling.

Hans Kongelige Majestats

Apartment Sal.

Efter at Cosby havde forladt sin post i København, var problemet stadig, at Titley skulle have en afløser, eller i første omgang en assistent, som han kunne oplære.

Inden en ny mand var ankommet til ambassaden, blev den kommende kronprinsesses fødselsdag fejret på Fredensborg med et gallataffel. Titley har næppe kunnet undslå sig for at deltage. Påklædningen var grøn kjol med hvid vest og støvler.¹²³ Ingen havde endnu set prinsessen, den nu 14-årige Caroline Mathilde.

Titley og Christian 7. 1766-1768

Frederik 5. døde den 14. januar 1766 i en alder af 43 år. Begravelsen fra Christiansborg Slotskirke fandt sted den 18. marts. Diplomaterne deltog.

Sønnen Christian 7. overtog tronen knap 17 år gammel. Magten var nu i hænderne på en ung mand, som hverken havde forudsætning for eller lyst til at styre landet. Det var et magttomrum, og dermed var der frit slag for alle slags intriger og magtkampe. Det tegnede ikke godt.

En samtidig vurdering lød: "Kongen var ung, hengiven til kødelige Lyster, doven, letsindig, fuld af esprit, Indfald og Satire, saa at han kunde tale, handle, og gaae efter alle sine Ministre, og hans education havde desuden og været saa, at den ei kunde skaffe ham den rette Ærbødighed for og Indsigt i Religionen".¹²⁴

Som en følge af tronskiftet måtte gesandterne have deres akkreditiver fornyet. De måtte i audiens, som blev fordelt over nogle dage. Af de politisk vigtigste diplomater kan nævnes Titley, der kom i audiens den 7. marts 1766, og Korff den 10. marts. Christian 7. var nu den fjerde konge, som Titley skulle arbejde hos. Den 21. marts fik Ogier den fineste mulige audiens. Overhofmarskallen beskriver detaljerne. Ogier blev hentet i en karet med seks heste og ført gennem slottet til kongen. Der er 44 punkter i ceremoniellet, som endte med, at Ogier spiste middag ved kongens taffel. Så overdådigt var Titley vist aldrig blevet modtaget.

Godt en måned senere skulle Ogier tage afsked med hoffet. Denne gang lidt mere enkelt. Overhofmarskallen skrev i dagsjournalen: "22. maj havde den franske ambassadør hr. von Ogier sin afskedsaudiens hos hans maj. Kongen uden ceremonie". Arbejdet i ambassaden blev herefter passet kortvarigt af

legationssekretær Le Sueure, som chargé d'affaires, og sidst på året 1766 blev ambassadørposten besat af Paul marquis de Blosset. Han var den sidste af de franske gesandter, som Titley blev præsenteret for. Marquisen forblev i København til 1774.

Robert Gunning

Robert Gunning blev Cosbys afløser. Han var født i 1731 og var 34 år gammel, da han blev udnævnt. Det var hans første udsendelse som diplomat, og nu kunne han så stå i lære hos den gamle erfarne Titley. Han tog sin hustru Anne med. Den 23. november 1765 blev Gunning udnævnt til ministerresident ved hoffet i København, hvortil han ankom det følgende forår, altså efter Frederik 5.s død. Allerede den 30. september 1766 blev han forfremmet. Med hofmarskallatets formulering blev "Robert Gunning accrediteret som den kongelige storbritanniske Envoyé extraordinaire 30. sept. 1766". Det var nye tider. Nu var der et ambassadørpar i byen, så måske blev repræsentationen lidt mere festlig, end hvad den gamle Titley kunne præstere.

Titley var stadig envoyé extraordinaire, så nu var de to. Gunnings instruks var at assistere Walter Titley med at holde regeringen i London velinformeret om hvad der skete. Han fik sin ankomstaudiens den 11. april 1766 hos Christian 7.

Titley kunne nu sætte sin nye mand ind i de danske forhold og vise ham byen. Måske har de ganske enkelt sat sig ind i karetten og kørt rundt i byen, måske sammen med fru Gunning. Titley havde set store dele af byen blive genopbygget efter den store brand i 1728. Det var blevet til en del indvielser og åbninger gennem årene fra helt tilbage da Vor Frue Kirke blev genindviet den 30. april 1738 til grundstenen til Det Kongelige Teater på Kongens Nytorv blev lagt den 4. juli 1748 med åbningen på dronning Louises fødselsdag allerede den 18. december samme år. Så var der grundstensnedlæggelse i Marmorkirken af Frederik 5. den 30. oktober 1749 og det festlige tårn på Frelserkirken, der blev indviet 29. august 1752. Grundstenen til Frederiks Tyske Kirke på Strandgade blev lagt den 12. juni 1755, og indvielsen fulgte den 2. december 1759. Frederiks Hospital blev indviet den 30. marts 1757. Titley ville kunne fortælle, at patienterne skulle betale for opholdet, men at der var 125 fripladser. Der blev udnævnt tre overdirektører, som Titley

Ambassadør Korff havde formentlig lejet hele den fine førstesal af huset til venstre, Købmandsgade 44, fra 1748 til sin død i 1766. Huset var ejet af kongelig køkkeninspektør H.V. Becker, som opførte huset. Senere blev byningen omdannet til vajsenhus og derefter ejet af boghandler C.A. Reitzel. Den blev fuldstændigt opbygget i årene efter 1888. Det og nabohuset til højre blev til varehuset "Messen" med Merkurstatuen på taget. Det ser ud til, at Titley og Korff var ganske forskellige. Korff var udadvendt, havde elskerinder og ekstravagante vaner. Han grundlagde en frimurerloge, som holdt møder i hans hus. Korff blev sat i forbindelse med en skandale i 1754, hvor hans veninde, skuespilleren Caroline Amalie Thielo af Korff blev udsat for en tragisk åreladning, som sladdereren sagde. Når man først havde åbnet åren, kunne det gå galt. Åreladning kunne bruges til mange ting. Et rygte gik, at når pagerne ved hoffet undertiden gik over stregen med vilde spilopper, kunne man som straf årelade dem. Tanken var, at det ville tage lidt af trykket af drengene. "Den gamle gehejmeråd Brockenhuus fortæller med et suk over, at den gode gamle tid er forbi, at til tider flød rendestenene på Slotsholmen med blod, et tegn på, at nu blev så og så mange af pagerne tappet til straf for begåede forseelser." Den slags fortællinger kunne man nok true disse knægte med, men den unge og populære frøken Thielo døde. Maleri af Rach og Eegberg, 1749. Nationalmuseet.

kendte: hofmarskallen Adam Gottlob Moltke, overpræsident i København von der Lühe (se portræt s. 9) og grev Conrad Wilhelm von Ahlefeldt. Det ny hospital faldt i Titleys smag. Det skulle arve ham. Titley var detaljens mand, han har sikkert kunnet huske datoerne og navnene. En diplomat skal kunne huske navne. Det er hans redskab.

Kort efter kongens død fik et andet dødsfald i byen også opmærksomhed. Den russiske gesandt var død. Avisen "De til Forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender" berettede den 7. april 1766, at friherre Johan Albrecht von Korff var død den 7. april af en hård feber i sin alders 70. år. Han kom hertil som gesandt i 1740 og blev forflyttet til Sverige 1746 og kom her tilbage i 1748. Han var brav, lærd og from, mente avisen at vide. Sådan er nekrologer. Ugen efter, den 14. april skrev samme avis, at Korff ville ligge tre dage på parade, og alle kunne komme og se liget mellem kl. 4-6. Der blev ikke opgivet nogen adresse. Det var åbenbart ikke nødvendigt. Korff havde i mange år boet i Købmagergade. Begravelsen ville finde sted den 17. med sædvanlig optog og pragt i Skt. Petri kirkes urtegård.

Den 18. april skrev avisen: "Korff blev i går formiddag ved 8 slet bragt til sit hvilested i Skt. Petri Kirke her i staden ledsaget af de inden- og udenlandske høje herrer ministre, som opholder sig her ved hoffet". Titley måtte deltage denne morgenstund. Han havde kendt Korff i velsagens 26 år, de havde deltaget i utallige forhandlinger, fester og begivenheder. Ofte havde de været sammen om at være imod franskmændene. Johann Albrecht friherre von Korff var født i Kurland, en del af Letland, han kom til Sankt Petersborg og blev ansat ved hoffet. Han var latinkyndig og blev præsident for Videnskabernes Selskab, og samlede sig en stor bogsamling. Sin diplomatiske karriere startede han som gesandt i Hamburg i 1740, og 1741 blev han forflyttet til København. Efter nogle år kom han til Stockholm, men han blandede sig i svensk indenrigspolitik i så høj grad, at Fredrik 1. bad kejserinde Elisabeth om at trække ham tilbage.¹²⁵ Det gjorde hun, og han kom til København igen 1748. Titley kunne mindes rejsen til Norge i 1749 og de vanskelige forhandlinger. Den franske succes med at slutte en traktat med Danmark gjorde Korff rasende. Han havde haft et noget opfarende gemyt. Selv om man er ynder af fransk sprog og litteratur, har det naturligvis intet med politik at gøre. Der har man sin instruks.¹²⁶

Det var dengang teatret på Kongens Nytorv åbnede, og det gav ganske nye muligheder for enlige diplomater. Man behøvede ikke at interessere sig

for skuespil for at gå i teatret, det blev også et sted, hvor folk mødtes. Holberg havde sagt, at "Actricerne ere de sterkeste magneter".¹²⁷ Her kunne de unge skuespillerinder møde ældre velklædte mænd, hvis de fandt det interessant. Således havde Carolina Amalie Thielo mødt baron Korff, en herre på over 50 år, som blev meget glad for hende. Hun var ung og meget populær og han med ry for at være libertiner og feinschmecker. Nu blev hun installeret i en fin lejlighed på Frederiksberggade. Det så fint ud. Korff var så glad for hende, at hendes portræt hang flere steder i hans lejlighed. Titley har nok bemærket, når han var på besøg hos Korff, at der rundt omkring på hans bibliotek stod borde med blæk og pen, og over hvert bord hang jomfru Thielos portræt. Men det gik galt. Efter teaterforestillingen den 5. februar 1753 døde hun. Det måtte være mord. Pigen var kun 19 år gammel. Man mente, at det nok var Korff, der havde ladet hende myrde.¹²⁸ Titley ville måske have rystet på hovedet, hvis han hørte rygten. Folk siger så meget.

Tanken om at blive begravet i Petri Kirke må Titley have syntes om. Han blev begravet her to år senere. Korff og Titley kom til at ligge side om side.

Det engelske bryllup

Det var som omtalt allerede blevet bestemt i begyndelsen af 1765, at kronprins Christian skulle giftes med en engelsk prinsesse, hans kusine Caroline Mathilde. Ved Parlamentets åbning den 10. januar meddelte Georg 3., at der var planlagt et ægteskab mellem hans søster Caroline Mathilde og den danske kronprins Christian. Overhuset og Underhuset udtrykte deres glæde. Vielsen ville finde sted, når de to unge mennesker var blevet lidt ældre. Prinsen var 15 og prinsessen var godt 13 år gammel.¹²⁹ På grund af Frederik 5.s død året efter blev brylluppet fremskyndet. Georg 3. bad Parlamentet om en bevilling til prinsessens medgift. Hun fik 40.000 pund fra England og det samme beløb fra Hannover. Fra dansk side var ambassadør H.C. von Bothmer sendt til London for at arrangere ægteskabet. Ægteskabstraktaten blev forhandlet færdig den 14. juli 1766, og den 1. oktober 1766 fandt vielsen sted på St. James's Palace i London. Bruden var 15 år gammel, brudgommen var 17 år og ikke til stede. Ceremonien krævede en brudgom, så brudens bror, prins Edward Augustus, hertug af York, var stedfortræder. Vielsen gjorde Caroline Mathilde til dronning af Danmark, og dagen efter begyndte rejsen til København gennem

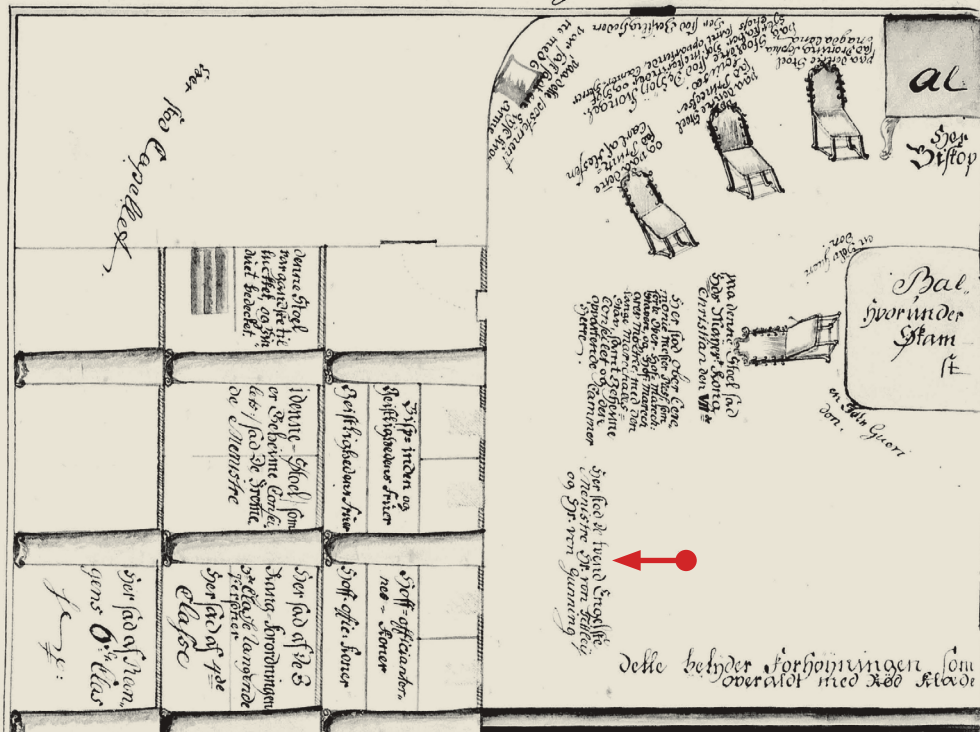
hertugdømmerne og over bælteerne. Efter et kort ophold på Frederiksberg Slot begyndte det store indtog i København den 8. november 1766. Processionen udgik fra Blågård på Nørrebro og var nøje planlagt. En stor del af hoffet deltog og var placeret efter rang. Blandt deltagerne var Titley og Gunning, som blev placeret tæt på elefantridderne. Gæsterne kørte i kareter med seks heste foran, hvorimod kongeparret havde et forspand på otte heste. Med trompeterer i spidsen gik processionen i gang, og få skridt efter at den kongelige karet havde passeret Nørreport, begyndte kanonsalutterne fra volden. Det var festligt og efter ankomsten til Christiansborg fandt vielsen sted i Slotskirken. Her var der reserveret plads til de andre udenlandske ministre i statsrådets loge, hvorimod Titley og Gunning var placeret bag kongens stol ved alteret.¹³⁰

Efter vielsen fulgte gallamiddagen. De to englændere modtog også hver den medalje, som blev slået i anledning af brylluppet. Den blev uddelt til hoffets personale, f.eks. kammertjener Brieghel, til ridderne af elefanten og dannebrogssridderne og til byens magistrat blev der givet 20 stk. I alt 267 medaljer.¹³¹

De følgende dage blev der festet. En af festerne var kun for de højeste rangklasser, hvortil også de fremmede gesandter hørte. Det berettes, at kongeparret åbnede ballet med en menuet, og at dronningen gav sin anden dans til Robert Gunning. Det kom der diplomatisk utilfredshed ud af. Rangfølgen var blevet brudt, det burde dronningen vide. Hun fik det nok lært, at først kom ambassadøren for den østrigske kejser, så den russiske kejser, dernæst den franske konge, fulgt af den spanske konge, og først på den næste plads kom den engelske konge. Da de tre første i rangfølgen ikke var til stede, så var det den spanske gesandt, der skulle have dansen.¹³²

Men måske var det diplomaten med den højeste anciennitet i det diplomatiske korps, doyenen, der havde ret til dansen? Det var Titley, men formentlig havde han frabedt sig at danse. Der var tale om etikettefinesser, som ikke var uden betydning. Dronningen valgte måske blot Gunning, fordi hun bare var glad for at møde en landsmand.¹³³ Spanien har nok fået sin dans. Hr. Llano var en ivrig danser. Prins Carl fortalte mange år senere en anekdote om et bal i Helsingborg, hvor Llano havde deltaget. Frederik 5.s datter, Sophie Magdalene, var blevet gift med kronprins Gustav (3.) af Sverige og var ankommet til Helsingborg. "Ballet begyndte. Hr. de Llano, som var spansk gesandt i Danmark, var også kommet til Helsingborg. Han dansede meget

52 Grund-Rids over Christiansborg Slots-Kirke, paa Sands

Tegningen viser placeringen af deltagerne ved det kongelige bryllup i Christiansborg Slotskirke den 8. november 1766. Brylluppet i Christiansborg Slotskirke krævede nøje planlægning, med alt på rette plads. De to engelske ambassadører deltog som den engelske konges repræsentanter og fik plads bag Christian 7. ved siden af overceremonimesteren og hofmarskallen med flere.

Var det Titleys finest hour? Efter triumfturen gennem byen stod han her og deltog i den kongelige ceremoni. Var det højdepunktet? Der var langt fra den lille knægt, der gik i skole i Westminster og terpede græsk og latin til den fornemme herre, der her stod bag kongen af Danmark, som han havde fulgt siden dronning Louise havde født ham. Han havde været så længe i stillingen, han kendte langt de fleste i kirken og for mange var han blevet personificeringen af England i hovedstaden. Han kunne smile tilfreds. Bare han nu kunne holde ud at stå op under hele ceremonien. Rigsarkivet.

INTERIEUR DE LA GRANDE SALE DU CHATEAU ROYAL DE CHRISTIANSBOURG
 A COPENHAGUE ORDONNÉE PAR LE ROY FREDERIC V POUR LE MARIAGE DE CHRISTIAN VII ROY DE
 DANNEMARC ET DE NORVEGE AUJOURDHUI REGNANT AVEC CAROLINE MATHILDE PRINCESSE DE LA GRANDE
 BRETAGNE ET TERMINÉE LORS DU MARIAGE DE LEUR MAIESTES LE VIII NOVEMBRE MDCLXVI

I anledning af brylluppet mellem Christian 7. og Caroline Mathilde blev der afholdt en række fester i Riddersalen på Christiansborg. Kongeparret var ganske unge og syntes det var sjovt at feste og danse. Titley var stadig ambassadør, men han overlod mange af de repræsentative opgaver til sin nye medambassadør Robert Gunning. Hoflivet var nøje koreograferet, ceremonimesteren holdt styr på protokollen, så i reglen forløb begivenhederne efter forskrifterne. Men den 10. november 1766 valgte dronningen at danse med hr. Gunning og skabte dermed diplomatisk postyr. Rækkefølgen var afgørende. Den 30. januar 1768 deltog Titley for sidste gang i en gallafest her i riddersalen. Stik af Johannes Bradt 1768 efter tegning af N.H. Jardin. Statens Museum for Kunst.

Det var nye tider. Den franske indflydelse var reduceret. Gesandt Ogier havde forladt landet, der var ikke mere rigtig noget, han kunne tilbyde efter at de franske penge var sluppet op. Det så ganske fint ud. Kongen var søn af en englænder, og dronningen var søster til den engelske konge. Den engelskvenlige Danneskiold var tilbage i embede, og den ikke-engelskvenlige Moltke var afsat. Ditlev Reventlow var blevet overkammerherre. Titley og Gunning kunne godt lide ham. Prins Carl af Hessen, barnebarn af Georg 2. var blevet vicekonge af Norge og medlem af statsrådet. Titley havde fået lovning på den stærkeste støtte af ham. Titley begyndte forhandlinger om en subsidietraktat. Regeringen i London tøvede dog, og i mellemtiden kom russerne på banen.

Baron Korffs efterfølger var Michael Filosofov. Han ankom december 1766, og desuden sendte russerne Kaspar von Saldern, hvis opgave det var at ordne det gottorpske problem. Han var en handlingens mand, nogle kaldte ham rå og brutal. Han blev i København til 1768 og skulle få stor betydning. Det fik han, fordi den danske regering gerne ville have en afklaring på forholdene i Holsten. Man ville gerne bytte de gottorpske dele af Holsten med Oldenburg og Delmenhorst, altså foretage et mageskifte. Caspar von Saldern var født i Aabenraa, men var nu russisk diplomat. Det endte med en traktat, den foreløbige mageskiftetraktat af 22. april 1767, og den endelige traktat af 30. april 1773. Titley og Gunning har set med venlige øjne på udviklingen, der betød, at Danmark nærmede sig Rusland og fjernede sig fra Frankrig. Det passede fint ind i de engelske interesser. Titley og Gunning blev opfordret til tæt samarbejde med Saldern af deres udenrigsminister.¹³⁵ Titley kunne i øvrigt se, hvad prisen var for den danske tilnærmelse til Rusland. Saldern blandede sig i alt muligt. Han krævede folk afsat og ansat ved hoffet i København. Christian 7. lod sig byde lidt af hvert, og gav ham penge, titler og elefantordenen.

I mange år under Frederik 5. mødtes regeringen og ambassadørerne hver fredag til middag hos kongen. I perioder blev middagene flyttet til mandag. Da Cosby kom til byen, deltog både han og Titley. Det ser ud til at traditionen stoppede fredag den 25. oktober 1765. Kongen var syg og døde få måneder senere. Christian 7. genoptog skikken fra foråret 1766, og fra 7. maj var Gunning med til middagene sammen med Titley. Antallet af arrangementer øges. Der indføres nu også taffel med deltagelse af damer. Fru Gunning er med på gæstelisten fra torsdag den 4. september. Stedet er oftest Christiansborg, men f.eks. mandag den 3. november 1766 er taflet forlagt til Frederiksberg, hvor både Titley og Gunning deltog.

På Christiansborg var der undertiden maskebal efter taflet i Apartement-salen. På gæstelisten ses, at den ny russiske ambassadør Saldern nu er øverst på listen. Når den østrigske kejser ikke er repræsenteret, er den russiske kejsers gesandt den fornemste. Nu ved vi det. Korff havde deltaget flittigt i alle mid-dagene gennem årene og havde været en markant person, Saldern var det ikke mindre.

Salvingen på Christiansborg

Salvingsfesten for Christian 7. og Caroline Mathilde fandt sted i Christiansborg Slotskirke den 1. maj 1767. Ceremonien var fastlagt i alle detaljer. Der blev trykt en historisk gennemgang af alle tilsvarende handlinger i den oldenborgske slægt. Man kan forestille sig, at hæftet blev uddelt til deltagernes orientering, så der var noget at læse i under den lange ceremoni. Her fik man historien bag kronregalierne, herunder at den store ametyst på tronen var vurderet til mere end syv millioner. Baldakinen blev båret af de fire fornemste ministre: Greve St. Germain, greve Adam Gottlob Moltke, baron von Bernstorff og gehejmeråd Otto Thott. Blev man i tvivl om vægten af kronen, blev den oplyst til at være otte pund. Ceremonien varede længe, så længe at kongen ikke hørte efter og begyndte at kede sig. Han kunne ikke sidde stille, men sad og pillede ved sceptret. Pludselig faldt det øverste af, og trillede på gulvet. Da han fik det tilbage, var det beskadiget. Det var et dårligt tegn, hvis man troede på den slags.¹³⁶ Titley havde nok bemærket det.

Efter salvingen i kirken var der spisning på slottet for hoffet og de fremmede ministre. Ceremonimesteren havde igen planlagt alt.¹³⁷ På ridebane-anlægget ved slottet var der fest for folket. "Mønter blev kastet i grams, vinen sprang, og de jublende horder kastede sig over oxen."¹³⁸

Titleys sidste år

De sidste små to år af Titleys tid i Danmark skulle blive ganske kaotiske. Mens der tidligere havde været en høj grad af kontinuitet og forudsigelighed, var forholdene nu ganske anderledes. Kongen var endnu ikke fyldt 20 år, han var ganske vist begavet, men ganske uvidende om det meste, og hvad værre

Caroline Mathilde som dronning. Alt så godt ud. Det unge par, fætter og kusine, skulle nu regere. Men det stod hurtigt klart, at alt ikke var som det skulle være. Da Titley lukkede sine øjne var forholdene endnu ikke helt kaotiske. Dronningen havde lige født en søn (Frederik 6.) og dermed opfyldt forventningerne. Forude ventede skandalen med Struensee, skilsmissen og forvisningen til Celle, hvor hun døde få år efter. Maleri af C.G. Pilo, Nationalmuseum, Stockholm.

var, så led han af begyndende sindssyge. Han holdt af at afskedige sine folk, og hertil kom, at Saldern stillede krav om ansættelser og afskedigelser, krav, som endda blev opfyldt. Det var sært at se, og svært at indberette om. I maj 1767, kort efter salvingen, beskrev Titley forholdene. "Alting er flydende og uafgjort, der er blevet foretaget store ændringer, og man forventer at der kommer flere, samtidigt med at man ikke kan forudse, hvad der vil komme". Ingen kunne føle sig sikre mod kongens luner. Prins Carl mistede kongens gunst, og kort efter salvingen forlod prinsen landet og rejste til Hanau, og Bernstorff blev fyret og genansat. I oktober sørgede Saldern for, at Danne-skiold blev afsat, og i februar 1768 blev den også engelskvenlige Reventlow afskediget. Men Saldern sørgede dog for, at han kom tilbage i statsrådet i marts. Moltke blev fyret og kom igen tilbage. Reaktionen på alle disse ændringer blev sammenfattet i et brev den 9. januar 1768 fra udenrigsministeren i London til Robert Gunning: "Sådan som forholdene er, synes det ikke rimeligt for os at blande os i disse endeløse hofintriger".¹³⁹

Midt i disse turbulente tider med "endeløse hofintriger" blev der konstant festet. Der var komedier, middage, maskeballer og kaneture, som Gunning og frue også deltog i. Titley afstod. Gesandterne var med til det hele og kunne på tæt hold iagttage kongens personlighed og politik eller mangel på samme. Samtidig med alt dette, levede kongen et dobbeltliv, som i efteråret 1767 udviklede sig dramatisk. Han mødte Støvletkatrine, og med et slæng af hæmningsløse personer, ledet af kammerjunker Holck, kastede de sig ud i nattelivet.¹⁴⁰ Værtshuse og bordeller blev ødelagt, ruder blev knust, der var slagsmål med vægtere, og folk i gaden blev overfaldet.¹⁴¹ Hvordan Titley er blevet orienteret om sagen, vides ikke. Men han var som engelsk diplomat en smule indblandet. Han huskede nok, at denne Katrine tidligere havde været elskerinde for hans utålelige kollega Goodricke. Nu var hun steget i graderne og deltog i ballerne på slottet og var med på teatret. Kongehusets anseelse var i fare. Hun måtte fjernes. Kongen blev overtalt til at forvise hende og i begyndelsen af januar 1768 blev hun ledsaget til et fængsel i Hamborg. Saldern og Schimmelmann var de to, der pressede underskriften ud af kongen.¹⁴²

Alle mulige rygter var i omløb. Kongen var ganske fordærvet. Han "var ej siden i stand til at betjene noget fruentimmer mere, hvilket er alle mand i det ganske land bekendt". Fantasien i byen fejlede ikke noget. "På denne tid og derefter hørte man onde rygter om hans sodomitiske forhold med pagerne, helst den unge Tillisch, som han og nogle gange drak fuld".

Dette efterår 1767 deltog Titley ikke i hoffets fester. Det gjorde Gunning og hans hustru, mens Titley meldte afbud. Måske var det helbredet der svigtede, måske fandt han stemningen ubehagelig og foretrak efteråret uden for byen.

Selv om Titley havde fået støtte af Gunning, som gradvis overtog arbejdet, betød det ikke, at Titley var for svag til at få nye planer. I mange år havde han arbejdet sammen med overhofmarskal Moltke, som efterhånden var blevet overmåde velhavende. Han ejede godser i flere landsdele og havde i 1750 købt Juellinge i nærheden af Bregentved. Hovedbygningen lejede Titley af Moltke i foråret 1767. Formentlig har han ikke brugt den meget sommeren over, men en avisnotits beretter den 16. november 1767, at Titley er kommet til byen fra Juellinge.¹⁴³ Det er vel sidste gang han var dernede. Han døde få måneder senere.

Man må formode, at Titley har været gæst mange steder i tidens løb, uden at det har sat sig spor i kilderne. En enkelt gang ses det, at han var på besøg på Næsbyholm, idet han sender en skrivelse til Bernstorff dateret Næsbyholm den 4. september 1765. Ministeren underrettes om, at dronningen af Storbritannien har født en tredje prins. Ejer af Næsbyholm fra 1756 var kansler Johan Ludvig Holstein til Ledreborg, og efter hans død i 1763 var det hans søn Christian Frederik Holstein. Måske var Titley gæst hos Holstein den dag.

En enkelt gang får man indblik i forholdene for Titleys personale, hvis sammensætning ellers er ukendt. Han skrev til Bernstorff i brev dateret Lyngby den 11. august 1767 om en hændelse, han vil klage over. En sag angående ankersmed Hans Caspersen. "Mens jeg ikke søger andet end at tilbringe resten af mine dage i ro, ser jeg mig nødsaget til at klage til Deres Excellence". Det handler om hans ledende tjener, som blev groft antastet den 14. juli på Kongevejen af en person ved navn Hans Caspersen, ankersmed på Christianshavn. "Denne – i stedet for at henvende sig til mig som han burde gøre hvis han havde noget at sige mod min tjener – ser ud til at have ønsket at hævne sig over en skade han hævder at have lidt ved salget af en hest. Han havde så set min mand i byen og tænkt, at han skulle tilbage til Lyngby og havde så ventet på ham ved Vibenshus. Der havde han så overfaldet ham, og hvis ikke der var andre, der havde overværet optrinnet, ville det have været meget værre. Deres excellence kan finde flere detaljer om affæren, skrevet af min tjener selv på tysk i vedlagte skrivelse. Der er også en kopi til politimesteren. Titley håber på at opnå retfærdighed. Og et overfald på en hovedvej er alvorligt strafbart efter lovene i Danmark og imod folkeretten". Underskrevet Titley.

Lyngby ved Mølleåen set fra Sorgenfri Slotspark. Til venstre ses hvad der var sket med Titleys hus i årene efter hans død. I 1773 blev gården overtaget af Den almindelige Plejeanstalt, der indrettede en blegegård på ejendommen. Herefter kaldtes gården for Bleggården, som blev drevet af to engelske eksperter. Tøjbaner er hængt til tørre på tårnet. Der blev bygget om gennem årene og Titleys fine hus blev til sidst erstattet af de høje industrihuse, som ses i dag. Højest på hans grund lå et glashus, som blev kaldt "krystal-paladset". Det blev nedrevet i 1899 for at give plads til Lyngby-Vedbæk Banen. Maleri fra 1810 af C.W. Eckersberg. Statens Museum for Kunst.

Man må forsvare sit personale, hvad der så end har været problemet ved denne hestehandel. Mon ikke politimesteren har taget sig af sagen.

Vinteren var højsæson for selskabelighed, og Titley var ikke helt holdt op med at deltage i festerne. Hvis han ville, kunne han nu opleve kongen

som skuespiller. Suhm beretter om kongens teaterinteresse. Kongen øvede sig i rollen som Orosman i stykket "Zaire", som Suhm selv overværede på Hofteatret den 26. januar 1768 ved en offentlig forestilling.¹⁴⁴ Titley følte sig nok ikke forpligtet til at gå i Hofteatret, men da Caroline Mathilde to dage senere, den 28. januar 1768, fødte kronprins Frederik (6) deltog Titley i midt-dagen ved hoffet i denne anledning. Det var ved en gallafest lørdag aften den 30. januar 1768 i riddersalen på Christiansborg. Det skulle vise sig, at det blev den sidste gang for Titley. Det var hans hofkarrieres festlige punktum. Få uger senere døde han. Hans helbred svigtede, og det må være kommet lidt som en overraskelse.

Den københavnske avis "Adresse-Cont. Efterretning" skrev i sin udgave den 29. februar 1768: "Hr. Walter von Titley forhen kongelig storbritannisk Envoyé Extraordinaire ved det kongelige danske Hof, omvexlet Tiden med Evigheden den 27. Februar i hans Alders 68 Aar på sin Lystgård i Lyngby". I sin udgave af 4. marts meddeles, at Titley er lagt på parade og at han kan ses den 5., 6. og 7. marts om aftenen mellem 6 og 8. Gravskriften følger på latin i udgaven 9. marts. Der står at han var her i næsten 40 år og at han var født i Staffordshire 28. november 1700. Embedsmanden og digteren Bolle Luxdorph skrev i sin dagbog den 29.2.1768 "Titley dør og testamenterer en del til publice brug". Det var altså noget der blev talt om i byen.

Avisen "De til Forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender" skrev i sin udgave den 4. marts, at den storbritanniske envoyé Walter Titley døde den 27. februar, og at han havde beklædt sin post i 39 år. Dagens store historie i avisen var ellers et referat fra Gjethuset på Kongens Nytorv, hvor mange honoratiores var inviteret, heriblandt udenlandske ministre. Støbningen af Salys rytterstatue af Frederik 5. fandt sted, og varede tre minutter og nogle sekunder. Mon ikke flere af de tilstedeværende drøftede Titleys bortgang med Gunning? Titley havde været med så længe, kendte alle og var blevet en fast del af byens liv. Mon ikke nogle af de tilstedeværende i de følgende dage var om ad Nørregade og se Titley på paraden?

Titley blev begravet i Skt. Petri Kirke i København. Kirkens patron var udenrigsminister Bernstorff. Titley har måske talt med ministeren om sine planer om at blive begravet i København, og så har Bernstorff anset det for i kirkens interesse, også økonomisk, at huse et fornemt gravmonument over en respekteret gesandt. Titley betalte så meget, at sarkofagen blev stående. Det ser ud til, at Korffs kiste kun stod der i ti år, hvorefter den blev flyttet ned i

Avisen "Kongellig Allene privilegerede Adresse-Cont. Efterretning" berettede den 29. februar 1768 om Titleys død. Titley døde i Lyngby og hans lig blev herefter kørt til Nørregade, hvor han lå på parade i tre dage. Den københavnske avis med navnet "De til Forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender" orienterede læserne om situationen. I udgaven af den 7. marts berettes, at Titley "vorder i morgen tidlig standsmæssig hensat i kapellet ved St. Petri tyske kirke her i staden". *Mediastream, Det Kongelige Bibliotek.*

kælderen, og pladsen overtaget af familien Hielmstjerne. Man får hvad man betaler for.

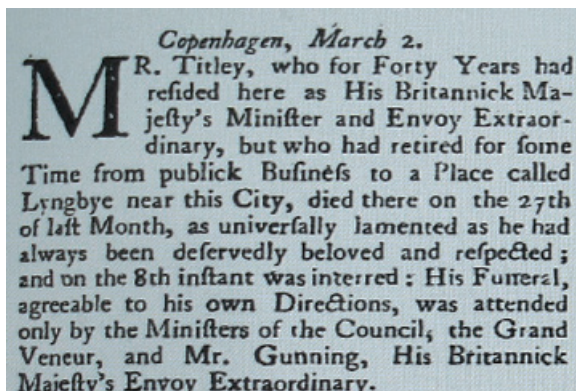
Petri Kirkes kirkebog meddeler for den 8. marts 1768: Den 8. marts blev kl. 7 om morgenen i den store kirkehvelving stedt til hvile Hans Excellence, hr. Walter von Titley, engelsk envoye, 68 år gammel.

Titleys død blev også offentliggjort i London. The London Gazette havde nyheden om dødsfaldet på forsiden i udgaven den 19. marts 1768. Nyheden har været nogle dage undervejs. Redaktør af denne avis var i øvrigt Titleys gamle ven Edward Weston.

"Hr. Titley, som i fyrré år havde boet her som hans britanniske majestæts minister og envoyé extraordinaire, men som havde trukket sig tilbage fra offentligheden for nogen tid siden til et sted ved navn Lyngbye nær ved denne by, døde der den 27. i sidste måned, som almindelig savnet, da han altid havde været berettiget elsket og respekteret; og begravet den ottende denne måned;

Titleys død blev også offentliggjort i London. "The London Gazette" havde nyheden om dødsfaldet på forsiden i udgaven den 19. marts 1768. Det har været Titleys afløser Robert Gunning, som har sendt meddelelsen. "Hr. Titley, som i fyrrde år havde boet her som hans britanniske majestæts minister og envoyé extraordinaire, men som havde trukket sig tilbage fra

offentligheden for nogen tid siden til et sted ved navn Lyngbye nær ved denne by, døde der den 27. i sidste måned, som almindelig savnet da han altid havde været berettiget elsket og respekteret; og begravet den ottende denne måned; hans begravelse, følgende hans egne ønsker, blev kun overværet af regeringens medlemmer, hofmarskallen og hr. Gunning, hans britanniske majestæts envoyé extraordinaire". Rigsarkivet.

hans begravelse, følgende hans egne ønsker, blev kun overværet af regeringens medlemmer, hofmarskallen og hr. Gunning, hans britanniske majestæts envoyé extraordinaire". Kilden til denne notits må være Gunning. Efter en del udskiftninger bestod regeringen denne dag af excellencerne Bernstorff, Thott, Reventlow, Rosenkrantz og Moltke. Frederik Christian Rosenkrantz var søn af Titleys gamle ven Iver Rosenkrantz, som også havde været ven med Bernstorff. Hofmarskal var Frederik Holck. Han var formentlig den af herrerne, Titley satte mindst pris på. Begravelsen denne tidlige forårmorgen var formentlig hurtigt overstået. Præsten har vel sagt et par ord, og måske har der været musik. Antagelig efter Titleys ønske. Der var klokkeringning, som kostede 4 rigsdaler.

Titleys bo

Det var bekosteligt at være diplomat. En præsentabel bolig, karet og heste, tjenestefolk, selskabelighed og eventuelt en hustru med passende tøjforbrug, det kostede alt sammen. Børn var dyre. Især sønner, som man måtte udstyre med

en universitetsuddannelse, helst i udlandet i forbindelse med en dannelsesrejse. Gagen var ikke ubetydelig, men alligevel måtte diplomaterne undertiden bruge af formuen i majestætens tjeneste.

Den danske gesandt i Dresden, Frederik Berregaard (1724-1757), konkluderede, at han havde brugt store beløb af egne penge i tjenesten, og udenrigsminister J.H.E. Bernstorff skrev lige før sin død i et privat brev til Reverdil, "Syttten år hvilke jeg har tilbragt som gesandt ved fremmede hoffer, og min henved tyveårige stilling som minister har angrebet min formue og bragt mine pengesager i uorden, ...". Huse som Bernstorffs Palæ i Bredgade og Bernstorff Slot i Gentoftte kunne nok bringe uorden i pengesagerne. Reverdil mente at vide, at "Grev Bernstorffs formueomstændigheder var, da han afskedigedes, i den grad ødelagte, at han ville være blevet sat fast for gæld, når hans kone ikke havde ladet foretage hugster i sine skove for at kunne tilfredsstille de mest påtrængende fordringshavere. Alle hans godser i Tyskland var overdraget til andre, og de, han ejede i Danmark, formåede i deres nærværende tilstand ikke at udrede henved femtusinde rigsdaler, han årligt havde at svare i renter. Han havde til dels ødelagt sig ved sine gesandtskaber, men fornemmelig ved af føjelighed mod den afdøde konge at bygge på en alt for kostbar måde, en uforsigtighed, som det ikke sømmede sig for sønnen at straffe".

Den ugifte Titley havde holdt styr på pengene, ser det ud til. Hans plan var, at hans efterladte midler skulle bruges til en række formål. Han skrev to testamenter. Et vedrørende hans formue i England og et andet vedrørende hans danske ejendom. Det engelske blev skrevet på fransk og dateret Lyngby den 22. februar 1768. Underskrevet og forsegle samt forsynet med underskrifter fra vidner kom det til London, og blev indskrevet den 21. marts 1769 i Prerogative Court of Canterbury, efter at det var blevet oversat til engelsk. Det befinder sig i dag i The National Archives i Kew.

Titley anslog, at hans besiddelser i England beløb sig til 10.000 pund. Hans barndoms skole i Westminster skulle modtage 1.000 pund. 1.000 pund skulle sendes til Trinity College i Cambridge og 500 pund til universitetet i Cambridge. Der skulle afsættes en sum, hvoraf renterne skulle være på 40 pund årligt, som skulle tilgå den engelske minister i København med henblik på vedligeholdelse af "kapellet som tilhører den engelske minister i København". Så var der en tidligere landmand, Anthony Titley, nær Stafford, der skulle have 500 pund. Samme beløb til en William Titley fra Warwickshire.

Det er familien, der bliver betænkt. I det område af England er der stadigvæk folk, der hedder Titley. Det ser ud til at den øvrige ejendom i England og dele af hans danske ejendom skulle tilfalde hans ven Edward Weston, der også skulle stå som eksekutor af det engelske testamente. "Som et tegn på min anerkendelse af den tjeneste han så længe har ydet mig". Der forestod formentlig et større arbejde for Weston med at realisere Titleys besiddelser i England og i Danmark og at fordele pengene. Weston er ikke blot nævnt i testamentet, men også på Titleys gravmonument. Man må tro, at de havde været venner siden studieårene i Cambridge. Edward Weston (1703-1770) var født i Eton, som søn af biskoppen af Exeter, og fik sin første skolegang der. I 1719 kom han til universitetet i Cambridge, King's College. Det var samtidig med, at Walter Titley også blev indskrevet på Cambridge, dog på Trinity College. Titley og Weston afsluttede deres uddannelse omtrent samtidigt, og de blev begge ansat i udenrigstjenesten. Titley blev sendt til udlandet, og Weston arbejdede i London. Da lord Harrington blev udenrigsminister i 1730, blev Weston undersekretær, en stilling han havde til 1746. Det var en stilling, der medførte regelmæssig brevveksling med de nordeuropæiske diplomater, herunder Titley, som sendte sine indberetninger til Westons kontor, og som på den måde har kunnet holde kontakten med ham.

I 1746 tog Weston med Harrington til Irland, hvor lorden blev Lord Lieutenant, svarende til generalguvernør eller vicekonge, og Weston fulgte med som sekretær. Weston fik flere poster. Han blev medlem af Det Irske Parlamentet for Cavan Borough 1747-1760 og blev privy councilor for Irland.

Weston har formentlig holdt Titley orienteret om sin tilværelse i Dublin. Hans chef, generalguvernør Harrington, lå i strid med irerne, og efter fem år blev han kaldt tilbage. "Fra det øjeblik indbyggerne hørte at han var blevet kaldt tilbage, tændte de bål for at fejre det og holdt offentlige møder under Dublin slots mure, under hvilke talerne offentlig takkede Gud for at have befriet Dublin for Harringtons plagsomme tilstedeværelse. Det blev gjort forsøg på at sikre en fredelig og diskret udrejse af landet, men folket afviste det, og på vel hundrede steder langs ruten måtte vicekongen se det ydmygende syn af bål og desuden talere som udtrykte deres glæde over hans afrejse".¹⁴⁶ Måske var konflikterne årsagen til, at Weston samtidig trak sig tilbage fra arbejdet på grund af helbredsproblemer. 1761 vendte han dog tilbage til arbejdet i Udenrigsministeriet i London, hvorfra han blev pensioneret i 1764.

Man må formode, at Weston og Titley i alle årene har holdt forbindelsen ved-

lige. Der er intet der tyder på, at Titley kom tilbage til London efter 1729, og det er udelukket at Weston kom til København. Han var gift to gange, fik en større børneflokk, og blev begravet i kirken i St. Margaret i Somerby i Lincolnshire.¹⁴⁷

Titleys danske testamente

Indholdet af testamentet kendes i store træk, men selve testamentet er tilsyneladende gået tabt. Formentlig har det været Hofretten, som har registreret det, men Rigsarkivet har tilsyneladende ikke testamentet registreret. Kurator for det danske testamente var Just Henrik Voltelen. Hans opgave må have været at realisere Titleys bo: ejendomme, indbo, vogne og heste.

Gesandt Gunning boede i Amaliegade og overtog huset i Lyngby fra boet. Titleys officielle bolig i København var en lejet bolig. Det var ikke almindeligt, at gesandterne købte fast ejendom. Når de blev udsendt, skulle de selv sørge for at finde en bolig, og i betragtning af, at de måske ikke skulle blive så længe på posten, var det almindeligt at bo til leje. Den slags blev ikke noteret af myndighederne, så derfor ved vi ofte ikke, hvor diplomaterne boede. Kun ved hjælp af tilfældige notiser i f.eks. aviserne. En annonce i "Kiøbenhavns Danske-Post-Tidender" fra 15. maj 1750 vedrørende salg af kaffebønner oplyser, at salget finder sted på "Dronningens Bredegade på Hjørnet af Garnisons Kirke lige over for den engelske Envoye". Der er tale om gaden, der senere blot hed Bredgade. Annoncen lyder som om, at "den engelske envoye" er en kendt adresse, så har han nok boet i mange år i palæet Bredgade 23. Efter at Cosby var rejst, købte Titley den 25. juni 1765 huset Nørregade 3, matrikel nummer 30, tæt ved Gammel Torv.¹⁴⁸

Først i tiden efter Titley findes vejvisere. Fra 1770 findes en københavnsk vejviser, som viser, at diplomaterne boede spredt i byen. I disse år boede den svenske minister Sprengtporten i Skt. Annegade, den nederlandske minister Calmette boede i Lille Strandstræde, den franske Blosset boede i Aabenraa, Sachseren Callenberg i Store Købmagergade og den hannoveranske resident Reiche i Rosengården. Den russiske gesandt Filosofov havde adressen Ved Posthuset. Tre boede i Amaliegade i Frederiksstaden: spanieren de Lliano, den kejserlige minister Welsberg Richtenau og den engelske Gunning, der som en af de få diplomater i byen købte fast ejendom. Han købte 21. december 1767 Amaliegade 3, matrikel nummer 71 litra S. Huset blev nedrevet i 1957.¹⁴⁹

Pladsen foran Københavns rådhus, Gammel Torv. Til venstre anes Nygade, som var blevet anlagt i slutningen af 1600-årene og til højre skimtes Frederiksberggade, som blev anlagt efter branden i 1728. Dengang brændte rådhuset også, så det er det ny hus der ses her. Holberg boede på Gammeltorv i årene 1733-40 på hjørnet ved Nygade, og Titley flyttede til Nørregade lige bag beskueren til venstre, efter at han havde købt ejendommen Nørregade 3 i 1765. Det var her han lå på parade før begravelsen i Sankt Petri Kirke, og det var her hans ejendele blev bortauktioneret efter hans død. Maleri af Rach og Eegberg. Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Nationalmuseet.

Det må have været en opgave at finde den rette adresse. En gesandts bolig skulle være stor nok til herskab og tjenestefolk, omfatte repræsentative gemakker samt vognport og stald. Amaliegade må have været passende med højt til loftet, moderne stuk og høje paneler. Med overhofmarskal Moltke på Amalienborg Plads og udenrigsminister Bernstorff på Bredgade var nabo-skabet desuden yderst passende.

Titleys hus i Nørregade havde også en fin beliggenhed, tæt på byens råd-

husplads Gammeltorv, hvor alting dog var lidt mere rodet end i Frederiksstaden. Når han skulle til Christiansborg og Tyske Kancelli, kørte han nok den lige vej ad Rådhusstræde. Mon ikke hans karet til daglig var forsynet med en kusk, en lakaj og to heste? På denne strækning passerede han Nytorv, hvor det murede skafot havde stået, til det blev nedrevet i 1761. Bystyret havde ment, at det ikke tog sig godt ud her lige bag rådhuset, hvor der var en del trafik til og fra slottet. Desuden stod det i vejen, når bønderne fra Valby kom med deres varer på torvedagene.

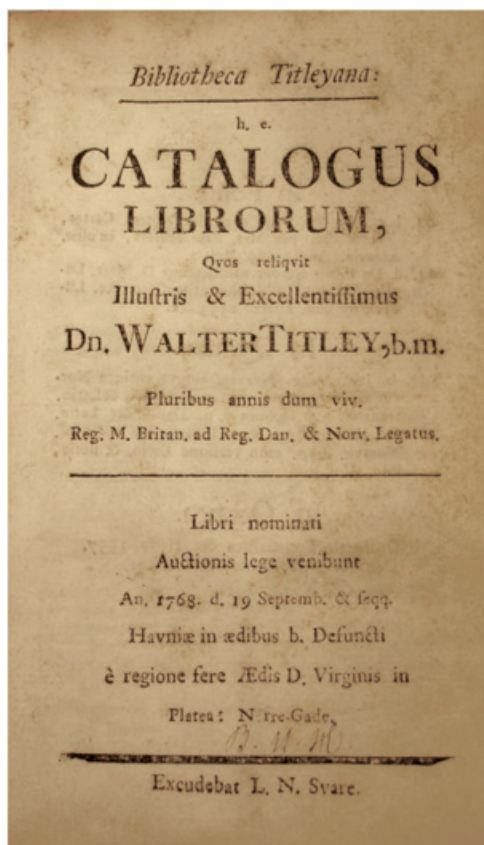
Brændemærkning og piskning, kaldet kagstrygning, blev dog fortsat udført på Nytorv til 1780. Titley har formentlig ikke følt sig kaldet til at overvære afstraffelse af forbrydere, men måske havde han bemærket sig den sidste henrettelse, der fandt sted på Nytorv. Han havde måske endda mødt forbryderen. Det var den 7. december 1758. Kancelliråd Frederik Hammond, der var ejer af en jernfabrik i Guldbrandsdalen, samt hans hjælper, en svensker Anders Sundblad Andersen, blev henrettet, fordi de havde lavet falske pengesedler for 34.000 rigsdaler. Se det var usædvanligt. Hammond var en anset mand med et stort hus og medlem af Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. Stiftsprovst Holmboe skrev om henrettelsen, at Hammond gik frimodig i døden, hvorimod Sundblad var meget frygtsom og bevæget, "da han, før han trådte frem, kyssede Hammonds afhuggede hoved på munden, som det lå i ligkisten".¹⁵⁰

Husene i Nørregade var brændt i 1728, men mange huse blev hurtigt genopført i årene herefter. 1795 brændte en stor del af byen igen, og det gik også ud over flere huse i Nørregade. Gaden blev derefter omtrent ødelagt ved det engelske bombardement i 1807, og i dag findes der kun to beboelseshuse, som er fra 1700-årene. Det er Nørregade 13, Poul Badstubers gård fra 1730-32, og nr. 47, opført af øltapper Flindt i 1729. Titley flyttede til Nørregade i et hus, der således ikke mere eksisterer. Af gadens huse ville Titley i dag kun kunne genkende de omtalte to huse, Kommunitetsbygningen fra 1729-32, Bispegården fra 1731-32 og Petri Kirke.

Titleys bibliotek

Eksekutors arbejde kan følges i aviserne. Den 21. marts 1768 bortauktioneredes sølvtoj, 29. marts indkaldtes alle fordringer på boet, hvorefter der

Titleys bøger blev solgt på auktion fra den 19. september 1768 og de følgende dage fra hans bolig i Nørregade. Alle bøger var nøjagtigt noteret og opstillet i orden. Her ses forsiden af det trykte katalog, så byens biblioteker og bogsamlere kunne orientere sig på forhånd. Det Kongelige Bibliotek.

følger en række auktioner i maj og juni. Der var en del arbejde med at registrere biblioteket og få trykt auktionskataloget.

Det var ikke ualmindeligt, for dem der havde interessen og midlerne, at samle bøger, og det gjorde Titley. Adelige af den gamle type mente, at bøger var udmærkede, hvis man skulle være præst. Det ville Georg 2. nok have ment. Han gik op i jagt og kortspil, og bøger interesserede ham ikke. Alligevel kunne Titley glæde sig over, at kongen underskrev loven, der i 1753 skabte institutionen British Museum, og i 1757 skænkede museet den kongelige bogsamling, som var blevet samlet af de engelske konger tilbage fra det 15. århundrede. Kongen slap for at tage sig af bogsamlingen, som han alligevel ikke læste i.¹⁵¹

Titley selv anskaffede sig efterhånden en større bogsamling. En god diplomat skal kunne tale med om det meste, og derfor var bøger nyttige. Biblioteket omfattede ved auktionen 4.014 bøger, 34 kort, 72 portrætter samt en globus og et nyt mikroskop med tilbehør.¹⁵² Det hele blev solgt ved en auktion, som blev annonceret i avisen med start mandag den 19. september kl. 8 om morgenen i Nørregade.

En meget stor del af bøgerne var udgivet, efter at Titley kom til København og var hovedsagelig på latin, fransk og engelsk samt en mindre del på italiensk, tysk og dansk. De afspejler hans interesse for den klassiske oldtid og for emner som folkeret, politik, statsfilosofi og traktater. Geografi, historie og biografier er godt repræsenteret, lige som religiøse emner og filosofi. Et fåtal er i den lettere genre, så som *Satyricon* af T. Petronius, *Decameron* af Boccaccio, Firenze 1573. *The Life of Robinson Crusoe* af D. Defoe, 1719, eller *Les Chats* af J. Beman, Rotterdam 1728, en bog med fine stik, der handler om kattens kulturhistorie. *The Complete Angler* af I. Walton, London 1760, har han måske indforskrevet, fordi han fiskede i Mølleåen? Botanik og have dyrkning er også på listen, og nyttig for en haveelsker som Titley. Den sproginteresserede mand ejede også en pæn samling ordbøger.

Fra den antikke afdeling kan nævnes forfattere som Homer, Plinius, Cæsar, Tacitus, Horats og Sallust. Af den nyere litteratur om magt og folkeret: *Oeuvres de Machiavel*, Haye 1743, Montesqueu, *L'Esprit des loix* i to bind fra 1751, *Le Droit de la Nature et des Gens* par Pufendorff, Amsterdam 1734, *L'Ambassadeur et ses Fonctions* par A. de Wicquefort, Amsterdam 1730 i to bind, og også lidt bredere: *Pensées de Pascal*, Paris 1714 og *The Free Thinker*, London 1739 i tre bind. *Common Sense*, London 1738 i to bind og *Voltaires arbejder* i 17 bind fra 1757.

Religion er repræsenteret med Biblen på engelsk og tysk, Koranen samt Det Nye Testamente på græsk og latin, og endda på grønlandsk: *Evangelistæ 4. in Lingvam Grönland, conversi à P. Egede*, Havn 1744. Den nysgerrige Titley hører, at Egede har oversat evangelierne til grønlandsk, og må se hvordan det sprog ser ud. Mange titler handler netop om det danske rige: *Histoire Naturelle de Grünland* par Mr. Egede, Coph. 1763, *Færøernes Beskrivelse* af Lucas Debes, Kiøbenhavn 1673, *Joh. Andersens Nachrichten von Island etc.*, Hamburg 1746, for at nævne et par af værkerne af flere om Grønland, Færøerne og Island. Titley havde i sit arbejde for eksempel at gøre med stridigheder vedrørende fiskeri i Nordatlanten. Han måtte nødvendigvis vide noget om disse lande.

Danmarks historie måtte Titley kende til, og han havde både Saxo og Molesworth på hylden, samt *The present State of Dänemark* by Guy Miede, London 1683. Endvidere ejede han Andr. Hoyers *Dänemarckische Geschichte*, Flensburg 1719, Ludwig Holberg, *Dänemarks Staats und Reichs-Historie*, Copenh. 1731 og Mallets *Histoire de Danmarc*, Copenh. 1758. Schweizeren Paul Henri Mallet var både professor i fransk litteratur ved Københavns Universitet og fransklærer for kronprins Christian (7.). Desuden skrev han sin Danmarkshistorie og var redaktør af *Mercure Danoise*, som Titley abonnerede på. Mallet hørte til Bernstorffs omgangskreds, og Titley har givetvis kendt ham.

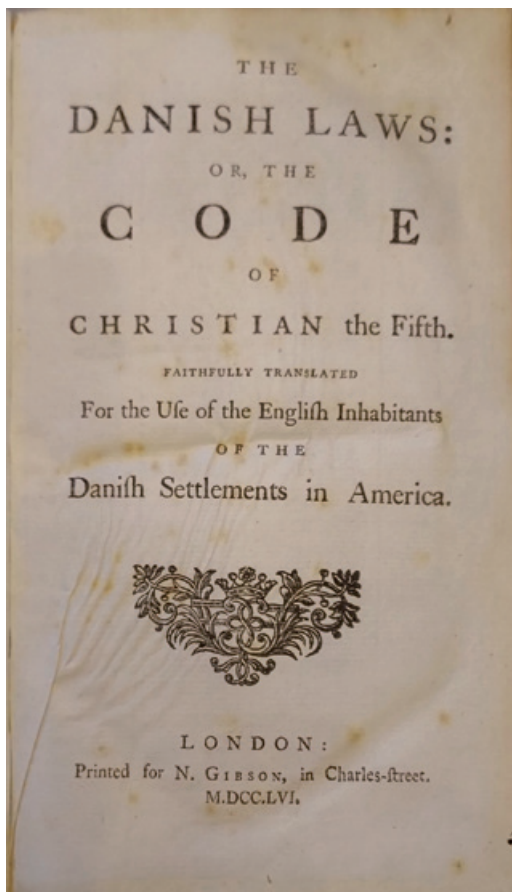
Der var desuden en del værker af Holberg. Måske har han købt bøgerne direkte af forfatteren. En salgsmetode, som den omkostningsbevidste Holberg yndede. Han sparede derved boghandleravancen. Auktionens nr. 900 var Copenhagener *Gesang Buch* fra 1735 “med Sølv Beslag”.

Ikke kun europæiske landes historie var repræsenteret, der var bøger om for eksempel Marokko, Algier, Arabien, Siam og Madagaskar. Den engelske litteratur er kun sparsomt til stede. Der er otte bind af Shakespeare og *The Beggar Opera*, London 1729, men ikke meget andet. Det er bred kulturhistorie, der har Titleys interesse. En bog om kaffe, te og chokolade kan være god at have stående. Det har kostet besvær, ekspertise og penge at indkøbe fra nær og fjern en så omfattende og fornem bogsamling med det bedste af tidens tanker. Den kunne Titley være bekendt at vise frem. En bogsamling der tilhørte en mand af den fordomsfrie slags.

Blandt byens boghandlere var der fra 1754-55 en schweizisk boghandler Claude Philibert på Kongens Nytorv. Med erfaring fra Genève og et stort netværk kunne han skaffe bøger allevegne fra. Titley har uden tvivl haft fornøjelsen af at kende ham.¹⁵³

Blandt køberne var Universitetsbiblioteket, som købte et halvhundrede numre for 160 rigsdaler.¹⁵⁴ Harald Ilsøe nævner, at Titley havde gjort indkøb på Danneskiolds auktion 1732. Det menes ikke umiddelbart at være muligt at se om Det kongelige Bibliotek anskaffede sig bøger ved auktionen.¹⁵⁵

Boets midler blev brugt til køb af plads nr. 2 i kapellet i Petri Kirke den 28. juni 1768 og herefter gik en stor sum til gravmonumentet i kirken. Til fordel for naboerne i Lyngby oprettedes et legat på 50 rigsdaler, hvis renter skulle tilfalde nødlidende beboere i Lyngby. Legatet kan følges i fattigvæsenets regnskaber til op i 1800-årene.¹⁵⁶ Frederiks Hospital i Bredgade modtog 2.000

Titelbladet til Christian 5.s Danske Lov i engelsk oversættelse fra 1756. Da den franske ø Sankt Croix blev købt i 1733, var øen omtrent ubeboet. Blandt de nye plantageejere var irske Nicholas Tuite, som omkring 1754 havde købt en ejendom, hvortil han medbragte 207 slaver. Tuite besøgte København i 1754, hvor han blev modtaget af Frederik 5., J.H.E. Bernstorff, J.L. Holstein og hofmarskal A.G. Moltke. Titley har givetvis også hilst på plantageejeren, som blev hyldet som grundlægger af kolonien Sankt Croix. Frederik 5. gav lov til at katolikkerne på øerne kunne holde gudstjeneste og have en katolsk kirke på Sankt Croix. Flertallet af den frie befolkning på øerne var britisk, nederlandsk og fransk. Der var en del, der talte engelsk på de dansk-vestindiske øer, og da den danske stat overtog øerne fra Vestindisk-guineisk Kompagni i 1755, betød det at Danske Lov blev gældende lov på øerne. Der var behov for en oversættelse, som blev støttet af Tuite. Den ukendte oversætter har tilføjet bogen til ham. Titley anskafte

sig et eksemplar, som vel gjorde det lettere for ham at orientere sig i den danske jura. Dette eksemplar er sandsynligvis det som Københavns Universitetsbibliotek købte på auktionen over Titleys bøger september 1768. Bogen gik for 2 rigsdaler, 1 mark og 1 skilling.

Det dyreste værk af de bøger som Københavns Universitet købte, var lot nr. 23, Rob. Wood, *The Ruins of Palmyra*, London 1753. Prisen var 15 rigsdaler og 1 skilling. Bogen ejes i dag af Det Kongelige Bibliotek, som også ejer den billigste bog, som Universitetet anskaffede. Det var nr. 461, B. Roques, *Dannemarks Forlystelse fig.*, som gik for 2 mark og 8 skilling.

rigsdaler.¹⁵⁷ Titley havde formentlig selv været til stede, da grundstenen til hospitalet blev lagt af kongen selv og indviet i 1757. Hospitalet blev flittigt benyttet. Når man blev indlagt, blev man indskrevet, og ser man protokollerne fra årene 1759-1768, kan man konstatere, at der i disse ti år blev indskrevet i alt 15.892 patienter svarende til i gennemsnit godt fire om dagen. Titleys navn er ikke på listen.

Titley testamenterede også et beløb til en fond, der skulle være stor nok til at aflønne en engelsk præst i København. Velsagtens er der tale om det nævnte beløb fra det engelske testamente. Til minde om denne fond blev der afsløret en mindeplade i den engelske kirke i København, St. Alban's Church, den 7. januar 1934.¹⁵⁸

Denne mindetavle fik følgende indskrift: "In the glory of God and the grateful memory of Walter Titley. Born 28. november 1700. Died 28. february 1768. H.B.M. Envoy to Denmark and Norway 1729-1768. Buried at St. Peters Church in this city. He generously bequeathed a sum of money for the English Priest at Copenhagen who comes here to Preach in the Chapel of the English Envoy. This tablet was placed here by the chaplain 1933".

Titleys testamentariske legat udbetales den dag i dag til præsten i St. Alban's Church.

Det er uvist, hvornår det danske testamente er blevet oprettet, men det engelske blev underskrevet den 22. februar 1768 og fem dage senere døde Titley.¹⁵⁹

Jan Steenberg beskrev graven: "Gravplads Nr. 2 blev erhvervet 28. juni 1768 af divisionskirurg Just Henrik Voltelen som eksekutor i boet efter den britiske gesandt Walter Titley, hvis kiste foreløbig blev hensat i den store krypt under kirkens nordre korsarm. Den afdødes arving Edward Weston lod i 1768 Wiedewelt udføre den store marmorsarkofag i sidekapellet nr. 2. Sarkofagen er anbragt opad østvæggen".

Om tavlen skrev Steenberg: "Tavlen, der forneden smykkedes af en antik akantusranke, har følgende indskrift her oversat fra latin: "Til minde om englænderen Walter Titley, som under mangfoldige hædersbevisninger tjente ved det britiske gesandtskab hos de stormægtige konger i Danmark og Norge i næsten 40 år med megen ære og døde i dette sit andet fædreland, højt savnet i begge lande, 28. febr. 1768 i sin alders 68. år".

Og på højre halvdel står følgende: Edvard Weston, den britiske konges gehejmeråd for irske anliggender, sørgede for at sætte dette minde om sin bedste

Walter Titleys sarkofag af norsk marmor i Petri kirke af Johannes Wiedewelt, tilsyneladende fuldført i 1769. Titley valgte en af de mest kendte danske billedhuggere, der også arbejdede for det danske kongehus. Ved siden af gravskriften for Titley ses en mindetavle for hans ven Edward Weston, den irske statssekretær fra Lincolnshire og eksekutor for Titleys testamente. Sandsynligvis har Weston forfattet den latinske tekst og valgt at opsætte mindetavlen for sig selv. I København har ingen vidst hvem han var. Han døde to år senere i 1770 og har formentlig aldrig været i København. Urnen på låget skulle vise sig at gemme på en hemmelighed. Fotografi: Stefan Jensen.

ven, til hvis private sorger han var vidne, hvis offentlige byrder han var med til at bære, hvis testamente han var curator for, og hvis arving han blev.

Over arkaden indtil kapellet en hvid marmortavle med indridsede versaler; indskriften er på latin og meddeler Walter Titleys fødsel 28. nov. 1700 og død 27. febr. 1768”.

Denne tavle lød ifølge Louis Bobé i dansk oversættelse: “Her hviler herre Walter Titley. Ridder. Tro gesandt imellem Storbritannien og Danmark i næsten fyrre år. Født i Staffordshire 28. november år 1700. Død nær København den 27. febr. år 1768. From. Erfaren. Trofast og sand lærd. Underviste og oplyste den efterfølgende engelske ambassadør i Danmark, ...”¹⁶⁰

Titley kom til at ligge ved siden af gesandt Korff, men fik nogle år senere nye naboer.¹⁶¹

Når man ser på monumentet med Titleys og Westons navne, går man ud fra, at de to herrer ligger i kisten, men det gør de ikke. Weston ligger begravet i sin lokale landsbykirke i England. I urnen på kistens låg blev lagt et digt skrevet på en pergamentrulle. Det var gådefuldt anonymt. Det var som en flaskepost i tiden, og nogen fandt det. Der står, at her ligger i sikkerhed Titleys aske og støv, mens hans ånd svæver over stjernerne betragende jorden. Hans ry vil altid blomstre og aldrig visne. Så hvil da i Guds hånd, der lod dig rejse i fred fra dette jordiske rige, mæt af verden, og lad dig dvæle hos hans fromme skarer.¹⁶²

*“Titleys Asch und Staub
Hier ist bewahrt für alles Raub
Doch sein Geist schwebt über Sterne
Und sieht die Erde nur von Ferne
Dein Ruhm der blühet späht und früh
Der wird verwelcken nimmer nie
So ruhe denn in Gottes Hand
Der Dich lies aus dies irdisch Land
Satt von der Welt, um Frieden fahren
Wonst Du gleich bey den frommen Scharen
Man giebst Dir doch ein lebend Grab
Jedennoch treu Herten ab”.*

Sir Robert Gunning (1731-1816) stod nu med det fulde ansvar for ambassaden. Dansk politik var kaos, og det skulle blive værre. Hans omdømme blev, at han udførte jobbet taktfuldt og kyndigt. Han undgik at opleve skilsmissen mellem kongen og dronningen, idet han den 13. april 1771 blev udnævnt til gesandt i Berlin og kort efter blev forflyttet til Rusland.

Sommeren 1771 sluttede denne del af den dansk-engelske historie. Overhofmarskallatets protokol over audienser meddeler for onsdag den 26. juni 1771: "Om eftermiddagen havde den engelske minister hr. Robert von Gunning sin afskedsaudiens ved hans maj. Kongen og dronningen herpå hirschholm slot og derefter var cour og apartement i det chenesiske hus i haven, hvor bemeldte minister derefter begav sig i hen og bivånedes samme".

Da var Titley vel omtrent glemt af de fleste. Han havde været arbejdsom og fulgt reglerne for god diplomatskik. Hans regering i London var aldrig i tvivl om hans loyalitet, og det samme gjaldt nok også regeringen i København. Mon ikke både Schulin og Bernstorff ville mene, at Titley var indbegrebet af hæderlighed, og at lande har forskellige interesser og synspunkter, er ikke nogen hemmelighed. Hvad var det Callières havde skrevet: Ærlighed er afgørende. Man ville nok aldrig kalde Titley for extravagant levmænd og stor i slaget, snarere samvittighedsfuld, omhyggelig og pålidelig. Hvis det var hans eftermæle, var det heller ikke så dårligt.

-
1. Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Revanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitik historie* 2, 2002, 32, 212, 214.
 2. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, 89.
 3. John van der Kiste, *King George II and Queen Caroline*, Stroud 1997, 48.
 4. D.B. Horn, *The British Diplomatic Service 1689-1789*, London 1961, 85-86f, 105, 93f.
 5. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, København 1896-1907, 2. bind, 255.
 6. *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, 2. bd., Zürich 1950. John Campbell baron Glenorchy, senere Earl of Breadalbane, envoyé extraordinaire i København i flere omgange i perioden 1720-1731.
 7. D.B. Horn, *The British Diplomatic Service 1689-1789*, London 1961, 97f.
 8. Jeremy Black, *The grand tour in the eighteenth century*, 1992, 297.

9. D.B. Horn, *The British Diplomatic Service 1689-1789*, London 1961, 169.
10. John van der Kiste, *King George II and Queen Caroline*, Stroud 1997, 121.
11. Harald Nicolson, *The evolution of diplomatic method*, London 1953, 62f.
12. Francois de Callières, *De la manière de négocier avec les souverains*, London 1750, 44f, 52, 48, 121, 284f, 261f.
13. D.B. Horn, *The British Diplomatic Service 1689-1789*, London 1961, 128f, 182.
14. Ulrik Langen, *Den Afmægtige – en biografi om Christian 7.* 2008, 142.
15. Robert Molesworth, *An Account of Denmark as it was in the Year 1692*. London 1694, 8, 64.
16. Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Revanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitikshistorie 2*, 2002, 17.
17. D.B. Horn, *The British Diplomatic Service 1689-1789*, London 1961, 254, 258.
18. Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Revanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitikshistorie 2*, København 2002, 20, 273.
19. Tyske Kancelli, udenrigske afdeling, England: akter vedr. det politiske forhold (1401-1769) 63-27: 1730-1738.
20. Carl Bruun, *Kjøbenhavn*, del 2, 1890, 636.
21. L. Koch, *Christian den Sjettes Historie*, 1886, 16.
22. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 2. bind, 11, 23, 265.
23. Geoffrey W. Rice, *The life of the fourth Earl of Rochford (1717-1781)*, Lewiston, N.Y., bd. 1 og 2, 2010, 42.
24. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 2. bind, 33.
25. L. Koch, *Christian den Sjettes Historie*, 1886, 13f.
26. Robert Molesworth, *An Account of Denmark as it was in the Year 1692*. London 1694, 117.
27. Jørgen Hein, *Det elegante liv – fra Frederik 5.s hof*, 2009, 12: Diamanterne fra den gamle krone blev genbrugt, "hvorfor udgiften var mindre end til kongens nye strømpebånd og skospænder, der ikke har påkaldt sig samme opmærksomhed".
28. Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Revanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitikshistorie 2*, 2002, 273f, 276.
29. L. Koch, *Christian den Sjettes Historie*, 1886, 76. Her nævner Koch prisen for øen: 160.000 rigsdaler, samt at den var ubeboet.
30. Carl Bruun, *Kjøbenhavn*, del 2, 1890, 724.
31. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 2. bind, 58; P.W. Becker, L.R.H. de Bréhan, Greve af Plélo. *Historisk Tidsskrift*, 4. række, bd. 2, 1870-72, 453f.
32. P.W. Becker, L.R.H. de Bréhan, Greve af Plélo. *Historisk Tidsskrift*, 4. række, bd. 2, 1870-72, 440.
33. Eiler Nystrøm, *Fra Nordsjællands Øresundskyst*, 1938, 366-368; Madame Louis Hermite, *La Vie D'un Palais Danois*, 1933.
34. P.W. Becker, L.R.H. de Bréhan, Greve af Plélo. *Historisk Tidsskrift*, 4. række, bd. 2, 1870-72, 458-459.
35. Forfatteren Chateaubriand omtaler ham i sine *Erindringer fra hinsides graven*. 1990. Her kæmpede han mod 40.000 russere. Plélos lig blev bragt til København og den 29. august ført på et af den franske konges krigsskibe til Brest og derefter begravet i Plélo, kilde: Plélos bys hjemmeside.
36. Svend Cedergreen Bech, *Danmarks Historie, bd. 9, Oplysning og Tolerance*, 1965, 196.
37. Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Revanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitikshistorie 2*, 2002, 277.
38. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 2. bind, 290f.
39. Sophie Amalie Rosenkrantz, født Skeel (1700-1763) blev enke i 1745 og på trods

- af hendes ikke-pietistiske holdninger, blev hun alligevel i 1750 gjort til Dame de l'Union Parfaite, som var dronning Sophie Magdalenes egen orden, udnævnt af dronningen. Enkefru Rosenkrantz havde måske aflagt sig det frivole på sine ældre dage.
40. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 2. bind, 109 og 276.
 41. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 2. bind Samme værk, 109.
 42. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 2. bind, 109ærk, 114.
 43. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, XXI.
 44. Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Revanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitik historie 2*, 2002, 278.
 45. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 2. bind, 120-123f.
 46. Rigsarkivet. Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling: England: Akter vedr. Det politiske forhold (1401-1769) 63-28: 1739-1742.
 47. Geoffrey W. Rice, *The life of the fourth Earl of Rochford (1717-1781)*, Lewiston, N.Y., 2010, 57.
 48. Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Revanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitik historie 2*, 2002, 259.
 49. Kristian Hvidt, Svend Ellehøj og Otto Norn, *Christiansborg Slot*, 1. Bind, 1975, 179.
 50. Carl Bruun, *Kjøbenhavn*, del 2, 1890, 691f.
 51. Det er ikke ualmindeligt at de udenlandske gesandter klager over avisernes indhold. Første gang Titley klagede var den 30. april 1729. Klagen her i 1741 viste, at censuren var sløset. En del af avisoplaget var uzensureret og en del var ikke. Udgifvernen ses ikke at være blevet straffet. P.M. Stolpe, *Dagspressen i Danmark*, 3. bd. 1881, 189.
 - En anden sag fra 1748 beskrives 222.
 52. Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Revanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitik historie 2*, 2002, 283.
 53. L. Koch, *Christian den Sjettes Historie*, 1886, 271.
 54. D.B. Horn, *The British Diplomatic Service 1689-1789*, London 1961, 234f.
 55. Klaus Kjølser, *Det diplomatiske Fag, Den danske udenrigstjenestes forvaltning 1700-1770*, 1991, 100, 189.
 56. D.B. Horn, *The British Diplomatic Service 1689-1789*, London 1961, 235f
 57. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 3. bind, 76. Korffs skrev sine breve på fransk og tysk, hvilket var heldigt for den danske efterretningstjeneste, hvor ingen forstod russisk. Sune Christian Pedersen, *Brudte segl, Spionage og censur i enevældens Danmark*, 2008, 246f. Udspioneringen af Korff 224-251. Omfanget af åbningen af den diplomatiske post i London omtales også i dette værk.
 58. L. Koch, *Christian den Sjettes Historie*, 1886, 16.
 59. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, XXV.
 60. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 3. bind, 206.
 61. H.L. Møller, *Kristian VI og grev Kr. Ernst af Stolberg*, 1889, 197.
 62. I 1760erne gentog det sig, da Caroline Mathilde skulle ægte Christian 7. Titley kom ikke til at opleve, at medgiften skulle tilbagebetales. Den danske stat skulle hurtigt rejse en sum på vel 42.000 Pund. Aa. Rasch, Niels Ryberg, Aarhus 1964, 226f.
 63. John van der Kiste, *King George II and Queen Caroline*, Stroud 1997, 6, 87.
 64. Jørn Bendorfeldt, Falke i udenrigspolitikken, *Frederiksberg gennem tiderne*, 2020, s. 69.
 65. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie*,

- 1699-1814, 1896-1907, 3. bind, 257.
66. I 1770 blev der opstillet en rytterstatue af Cumberland på Cavendish Square i London. Hans dårlige ry medførte, at statuen blev fjernet i 1868, og sært nok står soklen der stadig – uden statue. 2005 udnævnte BBC History Magazine Cumberland til at være den værste brite i det 18. århundrede.
 67. Geoffrey W. Rice, *The life of the fourth Earl of Rochford (1717-1781)*, Lewiston, N.Y., 2010, 50.
 68. John Norcross og Caspar Peter Rethe, Søerøverens eller den berygtede Fribytter og Caper-Capitain John Norcross' Levnet og Trekker, 1756.
 69. Carl Bruun, *Kjøbenhavn*, del 3, 1901, 24-26.
 70. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, XXVI.
 71. L. Koch, *Christian den Sjettes Historie*, 1886, 309.
 72. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, XXVII.
 73. Knud J.V. Jespersen, Mennesket og statsmanden, i *Moltke, Rigets mægtigste mand*, 2010, 73f.
 74. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814, 1896-1907*, 3. bind, 65, 67, 76, 88.
 75. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, XXVIII.
 76. Ifølge Sørgeforordningen, som Frederik 5. underskrev på Fredensborg slot 14. april 1752, blev sorg grundigt reguleret. Efter mange kriterier så som social position, køn og slægtskab til afdøde. Sorgen var opdelt i kategorierne, halv sorg, dyb sorg og dybeste sorg. Sørgetiden var også nærmere fastsat. Der gjaldt særlige regler for de to første klasser i rangforordningen. Hvis man tilhørte disse klasser, måtte man "lade en stue overtrække, hvor liget står, bruge himmel over liget og overtrække ligskammelen. Men karosser og hestetøj må ingen lade overtrække". For at alle skulle kende reglerne, blev forordningen trykt i Vejviseren 1770. Korffs skrev sine breve på fransk og tysk, hvilket var heldigt for den danske efterretningstjeneste, hvor ingen forstod russisk. Sune Christian Pedersen, *Brudte segl, Spionage og censur i enevældens Danmark*, 2008, 246f. Udspioneringen af Korff 224-251. Omfanget af åbningen af den diplomatiske post i London omtales også i dette værk.
 77. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814, 1896-1907*, 3. bind, 88, 78, 83f, 115, 141
 78. John van der Kiste, *King George II and Queen Caroline*, Stroud 1997, 191, 159, VIII, 198.
 79. En linie er et længdemål svarende til 1/12 tomme eller 2,18 mm. Eller svarende til 1/10 tomme eller 3,139 mm.
 80. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814, 1896-1907*, 1. bog, 106.
 81. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, 112f.
 82. Carl Bruun, *Kjøbenhavn*, del 3, 1901, 731f.
 83. Adam Gottlob Moltke, Grev Adam Gottlob Moltkes efterladte Mindeskrifter udgivne af C.F. Wegener. *Historisk Tidsskrift 4. rk.II. bd*, s. 129-331, 1871, 280.
 84. Peter Henningsen og Ulrik Langen, Hundemordet i Vimmelskaftet, 16-23.
 85. Eiler Nystrom, *Lyngby sogn I fortid og nutid*, 1934, 27, 113; Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814, 1896-1907*, 2. bind, 31.
 86. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814, 1896-1907*, 3. bind, 588, 599, 760.
 87. Gavebrev af 2. juli 1753 iflg. Eiler Nystrom, *Lyngby sogn I fortid og nutid*, 1934, 93
 88. Eiler Nystrom, *Eiler, Lyngby sogn I fortid og nutid*, 1934, 119. Samme værk, 92f, 115.
 89. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, XXVI.

90. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 3. bind, 2. afd. 499.
91. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, 89.
92. Eiler Nystrøm, *Lyngby sogn I fortid og nutid*, 1934, 93.
93. La serva Padrona (tjenestepigen bliver frue) varer 45 minutter. Med kun to sangere. Musikken af Giovanni Batista Pergolesi blev meget populær i Europa i årene efter førsteopførelsen i 1733.
94. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, XXIXf.
95. Eiler Nystrøm, *Lyngby sogn I fortid og nutid*, 1934, 65.
96. Rigsarkivet. Overhofmarskallatet: O. Beskrivelser af audienser (1685-1779) 6 - I.O.9-11a: 1753 Dagsjournal over gesandtskabsmodtagelser ved hoffet - 1767 mm.
97. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, XXIX.
98. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 3. bind, 2. afd., 158f.
99. Edouard de Barthélemy, *Histoire des relations de la France et du Danemarck sous le ministère du comte de Bernstorff, 1741-1770*, 1887.
100. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 3. bind, 2. afd., 157-158.
101. Hanne Raabyemagle: Den danske mæcenas, i: *Moltke, Rigets mægtigste mand*, 2010, 214-390.
102. Peter Frederik Suhm, *Hemmelige Efterretninger om de danske Konger efter Souveraineteten*, 1918, 27f.
103. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 3. bind, 2. afd., 179f.
104. Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Revanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitik historie 2*, 2002, 306.
105. Reinhard Iselin havde lige købt den franske ambassadør Lemaires hus ved kirken i Lyngby, tæt på Titleys hus.
106. De to eksempler er hentet fra Rigsarkivet, 301 Tyske Kancelli 1756-1762 England: Akter vedr. Opbragte skibe under Preuss. Syvårskrig m.m. 63-49-63-50. Mappen: Akter og dokumenter vedr. De af engelske kapere opbragte danske skibe under den preussiske Syvårskrig 1756-62.
107. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 3. bind, 2. afd., 211-215.
108. Rigsarkivet, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling: England: Akter vedr. Det politiske forhold (1401-1769) 63-30: 1752-1769.
109. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 3. bind, 2. afd., 218.
110. *Prins Carl af Hessens Optegnelser*, Kristiania 1893, 37.
111. Edvard Holm, *Danmarks-Norges Historie, 1699-1814*, 1896-1907, 3. bind, 2. afd., 499.
112. Hoffourerens huskeliste viser, hvordan man sad efter rang: Først nævnes den kejserlige, dernæst baron Korff, den spanske, den engelske Titley, den preussiske, den svenske, den saxiske, den hannoveranske Steinberg, ditto Reich og Godrig, den kasselske, den mecklenborgske, Kleisterling, grev Holstein, grev Dehn, Bernstorff, Obermarschal, Gram, Thott, Pless, Osten ... Ogier må have meldt afbud, ellers ville han være placeret efter Korff. Taffellister: Rigsarkivet: Overhofmarskallatet, Hoffourerkontoret, 1760-1768 Taffellister m.m.
113. Adam Gottlob Moltke, Grev Adam Gottlob Moltkes efterladte Mindeskrifter udgivne af C.F. Wegener. *Historisk Tidsskrift 4. rk.II. bd*, s. 129-331, 1871, 210.
114. *Prins Carl af Hessens Optegnelser*, Kristiania 1893, 19.
115. Carl Bruun, *Kjøbenhavn*, del 3, 1901, 227.
116. Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Re-*

- vanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitikshistorie 2*, 2002, 316.
117. Jørn Benderfeldt, Falke i udenrigspolitikken, *Frederiksberg gennem tiderne*, 2020, 69.
 118. Rigsarkivet. Overhofmarskallatet: O. Beskrivelser af audienser (1685-1779) 6 - I.O.9-11a: 1753 Dagsjournal over gesandtskabsmodtagelser ved hoffet - 1767 mm.
 119. Svend Cedergreen Bech, *Danmarks Historie*, bd. 9, Oplysning og Tolerance, 1965, 380.
 120. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, 166f.
 121. Ulrik Langen, *Den Afmægtige – en biografi om Christian 7.* 2008, 91f.
 122. Cosby var fra Irland. Blev valgt ind i det irske parlament i 1763, samtidig med at han blev udnævnt til diplomat i København. Han opgave sin plads i parlamentet i 1768. Han ankom til København i februar 1764 og rejste tilbage til England i 1765. I 1768 blev han udnævnt til lord Sydney of Leix, baron Stradbally. I København var han ugift, men blev gift i december 1773 og døde få uger senere den 22. januar 1774. Han var den første baron Sydney og han blev den sidste. Han fik ingen børn, og hans enke overlevede ham i mange årtier.
 123. Rigsarkivet, Overhofmarskallatet, Dagjournal 18. januar og 22. juli 1765. Ulrik Langen, *Den Afmægtige – en biografi om Christian 7.* 2008, 100.
 124. Peter Frederik Suhm, *Hemmelige Efterretninger om de danske Konger efter Souveraineteten*, 1918, 28.
 125. Det hændte, at diplomater gjorde sig så dårligt bemærket, at nogen krævede dem trukket hjem. "Bernstorff måtte på Frankrigs opfordring udskifte sin gesandt von der Asseburg i Stockholm og efterkomme Ruslands ønske om at hjemkalde von der Osten fra hans post i Sankt Petersborg". Ole Feldbæk og Knud J.V. Jespersen, *Revanche og neutralitet 1648-1814, perioden 1720-1814, Dansk udenrigspolitikshistorie 2*, 2002, 295.
 126. Bering Liisberg, *Kvinder i dansk historie, 1916*, 37.
 127. Holberg, Epistel 447, <http://holbergsskrifter.dk/>
 128. Bering Liisberg, *Kvinder i dansk historie, 1916*, 38, 42.
 129. Michael Bregnsbo, *Caroline Mathilde, Magt og skæbne*, 2007, 23.
 130. Hof- og Statskalenderen for 1767 meddelte, at der er akkrediteret gesandter fra Frankrig, Preussen, Rusland, Sachsen, Sverige, Sicilien, Spanien og Nederlandene.
 131. Rigsarkivet, Hofmarskallatet. Sager vedr. formælinger og kroninger. 1766. Cereemoniel. Christian VII og Dronning Caroline Mathildes formæling; Ulrik Langen, *Den Afmægtige – en biografi om Christian 7.* 2008, 154.
 132. Hof- og statskalenderen oplyser, at Spanien i 1764 ikke havde nogen gesandt, men fra 1765 hed han Sebastian de Llano y la Cuadra (1736-1793) Sekretær ved den spanske ambassade i Wien fra 1760 og derefter minister i København fra november 1763 til marts 1768. Derefter sendt til Sverige og Nederlandene.
 133. Michael Bregnsbo, *Caroline Mathilde, Magt og skæbne*, 2007, 53f.
 134. *Prins Carl af Hessens Optegnelser*, Kristiania 1893, 53.
 135. James Frederick Chance, *British Diplomatic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, XXXV, 174f.
 136. Peter Frederik Suhm, *Hemmelige Efterretninger om de danske Konger efter Souveraineteten*, 1918, 34
 137. Rigsarkivet, Overhofmarskallatet, Hoffourkontoret, Sager vedr. Kroninger, Christian VII Kroning.
 138. Ulla Kjær, Den glemte fest. *Skalk*, december 2010 11-15.
 139. James Frederick Chance, *British Diploma-*

- tic Instructions 1689-1789, volume 3, Denmark*, London 1926, XXXVII, 178.
140. Peter Frederik Suhm, *Hemmelige Efterretninger om de danske Konger efter Souveraineteten*, 1918, 29, "En Page ved Navn Frederik Holck, opfødt med Kongen, begyndte at komme i stor Nåde; han var køn, lystig, vild, barnagtig, overdådig, af et godt Gemyt".
141. Peter Frederik Suhm, *Hemmelige Efterretninger om de danske Konger efter Souveraineteten*, 1918, 33.
142. Ulrik Langen, *Den Afmægtige – en biografi om Christian 7.* 2008, 230f.
143. Juellinge på Stevns var opført 1675 og ejet af Adan Gottlob Moltke fra 1750. Titley indgik en kontrakt med Moltke den 21. marts. 1767 om leje af hovedbygningen og jagten på godset på livstid. Lejemålet omfattede plads til et dusin heste og fire vogne og kammer for to staldkarle. Desuden syv fiskedamme, alle frugter i haven samt bøgebrænde. Moltke lover at bygge den manglende iskælder. Det var måske jagten, der var vigtigst for Titley, og han må skyde, hvad han vil. Han skulle selv bekoste istandsættelsen af nogle værelser. Lejen er 300 rigsdaler årlig. Det blev en dyr aftale for Titley, idet han kun fik sommeren 1767 på Juellinge, og til gengæld en fordelagtig aftale for Moltke. *Vordingborg Dagblad* 16. juli 1964.
144. Peter Frederik Suhm, *Hemmelige Efterretninger om de danske Konger efter Souveraineteten*, 1918, 36-37, 33.
145. Elie-Salomon-Francois Reverdil, *Struensee og Hoffet i Kjøbenhavn 1760-1772*, Kjøbenhavn 1859, 353, 215.
146. Charles O'Mahony, Charles, The Viceroys of Ireland, London 1912, 152f.
147. Weston var også forfatter. Han skrev *The Englishman directed in the Choice of his Religion, 1740. The Country Gentleman's Advice to his Son on coming of age, 1755* samt *The Country Gentleman's Advice to his Neighbours, Dublin*, 1756. Han skrev en ode på latin til Georg 3.s bryllup.
148. Opslag i realregistret, Nørre Kvarter. Københavns Byret. Tinglysningsafdeling. Pante- og Brevskriverkontorets 1. afdeling viser, at Walter von Titley fik Nørregade matrikel nummer 30 tilskødet den 25. juni 1765.
149. Tobias Faber, *København før nu – og aldrig*, bd. 6, 1989, 263-264; Københavns Byret, Tinglysnings Afdelingen, Pante- og Brevskriverkontorets 1. afdeling. Realregister, Sankt Annæ Øster Kvartér.
150. Carl Bruun, *Kjøbenhavn*, del 3, 1901, 223.
151. John van der Kiste, *King George II and Queen Caroline*, Stroud 1997, 200.
152. Hvordan en globus kunne se ud, ses af Hörners maleri fra 1753, der også giver et indtryk af tidens inventar og tøj hos en familie, der omtrent var nabo til Titley. Bjørn Westerbeek Dahl, *Historiske Meddelelser om København*, 2020, 148-155.
153. Ulrik Langen, *Den Afmægtige – en biografi om Christian 7.* 2008, 40, 88.
154. Rigsarkivet KU 18.10.06.
155. Harald Ilsoe, Biblioteker til salg, 2007. 167. Det Kongelige Bibliotek ejer et par af Titleys bøger, som ikke er erhvervet ved auktionen, oplyst på forespørgsel januar 2021.
156. Bone Falck Rønne, *Regnskab for Lyngbye Sogns Fattig-Væsen, indtægt og udgift 1804*. Renterne af legatet dette år var på 7 rdl.
157. Også andre forærede hospitalet midler. "Enkelte godgjørende Mænd og Kvinder stiftede allerede i Frederik den Femtes Tid Legater til Bedste for Hospitalet, saaledes den danske Gesandt i Paris, v. Jahn, som bestemte, at 2000 Rdr. af hans Gage årlig skulde indbetales til Kassen, hvilket vedvarede til 1791". Carl Bruun, *Kjøbenhavn*, del 3, 1890, 98.
158. Berlingske Tidende den 6. juni 1934, tavlen er vist i Tony Higgins bog om kirken. *St. Alban's Church Copenhagen*, 2012, hvor der redegøres for Titleys rolle for kirken.

159. Jan Steenberg, *Sankt Petri Kirke, Danmarks Kirker, Nationalmuseet, 1. bind 1* (1945-58), 385f.
160. Louis Bobé, *Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen, ihre Kirche, Schulen und Stiftungen, 1525-1925*, 1925, 368.
161. Jan Steenberg, *Sankt Petri Kirke, Danmarks Kirker, Nationalmuseet, 1. bind 1* (1945-58), 384: "Nr. 1 solgtes på ti år som begravelsessted for den kejserlige russiske envoyé, baron von Korf, død i april 1756 (det var 1766) (Begr. prot.). Kisten blev sat på gulvet, ikke i krypten, og flyttedes efter de ti års forløb til gravhvelvingen under kirkens nordre korsarm. 3. april 1780 solgtes gravstedet til højesteretsjustitiarius Henrik von Hielmstjerne; hans tre børn, tidligere begravet i Nicolai kirke, blev gravsat i krypten 25. juli 1783. På gulvet (ikke i krypten) er han selv, 31. juli 1780, og hans hustru, 25. okt. 1806, gravsat i en dobbeltsarkofag".
162. Digtet kendes fra avisen Dagens Nyheder den 31. december 1899, som mener at vide, at digtet er skrevet af Weston. Han skrev digte på latin og har næppe mestret tysk på dette niveau. Et nærliggende bud kunne være at forfatteren var Balthasar Münter, hvis *Geistliche Lieder*, Kopenhagen 1771 indeholder tilsvarende ord.
-

“Af en mistænkelig, tyvagtig Familie”

Frederik Julius Dahl og hans kreds i 1800-tallets København

■ Af Birgit Meyer Andersen

Københavnserdrengen Frederik Julius Dahl voksede op i begyndelsen af 1800-tallet i Sankt Annæ Vester Kvarter og kendte sikkert hver en krog af byens mange gader med dens kældernedgange, værtshuse, pantelånere, marskandisere og gadesælgere. Efterhånden lærte han også arresten på Nytorv og fængslerne at kende indefra, og tilsyneladende magtede han ikke at løbe om hjørner med et altid årvågent politi. I hans levetid ændrede samfundet og hans fødeby København sig markant, men alt det må Frederik have oplevet som et svagt ekko gennem fængslets tykke mure, hvor andre dagsordner gjorde sig gældende. Hans familie var dog altid nærværende og langt hen ad vejen var villig til at hjælpe ham.

Lørdag den 28. juni 1845 fyldte dronning Caroline Amalie 49 år, og det blev læserne af Adresseavisen mindet om allerede på forsiden med et digt: “Dagen smiler! Jeg i tanken iler Til vor Dronnings, til vor Moders borg”.¹ Det fremgik senere af et forhør i Københavns Kriminalret, at det dog ikke var for at fejre dronningen, at en lille spinkel, koparret fyr ved 11-tiden samme dag begav sig ud af Østerport i følgeskab med en kammerat, der slet og ret hed Petersen. Selv hed han Frederik Julius Dahl og var 20 år. Petersen oplyste senere, at det var første gang, de foretog sådan en spadseretur sammen, og han beskrev det sådan, at de først gik ud ad Østerbrogade, og en eller to gange slog et smut ind på Kastellet, men ellers fortsatte de ad Strandvejen med en afstikker ned ad Jagtvej, hvor Frederik skulle mødes med en gartner. De havde også været på værtshuset Lille Vibenshus på det nordvestlige hjørne af nuværende Jagtvej

Hjørnet af nuværende Jagtvej og Østerbrogade var den perfekte beliggenhed for et værtshus som Lille Vibenshus, for her kunne bl.a. besøgende til Kirsten Pils Kilde gøre holdt og få sig en hjertestyrkning. Stedet kendes fra begyndelsen af 1700-tallet. Fotograf af Oluf Waldemar Jørgensen, 1865, Københavns Museum.

og Østerbrogade, hvor de fik en snaps.² Senere havde Frederik nogle ærinder i retning af Svanemøllen. Han forsvandt flere gange, men indhentede dog altid Petersen, der, som han sagde, ikke på noget tidspunkt havde set Dahl i besiddelse af en sølvske eller andet mistænkeligt, ligesom Petersen heller ikke selv havde været i besiddelse af stjålne effekter. Tjenestepigen Lise Bendsen blev også afhørt, for det var hende, der havde opdaget et tyveri. Hun kunne oplyse, at hendes husbond netop var gået ud i anledning af majestætens fødselsdag, og at hun havde opdaget, at en sølvske var forsvundet, samtidig med at hun så en mand forsvinde i løb. Hun kunne imidlertid ikke umiddelbart udpege, hvem

Huset, hvor Frederik Julius Dahl kom til verden i 1825, lå Adelgade matrikel nr. 268 på strækningen mellem Dronningens Tværgade og Sølvgade. Fire huse derfra boede på samme tid kongelig skuespiller Julie Sødring som barn, og fra hende har vi en levende beskrivelse af gadelivet med lugtene fra rendestenenes stillestående sumpe og lyden af gadedrenge råb efter fulde folk samt ikke mindst højlydte skænderier på gammelkøbenhavnsk. I gårdene var der mange smuthuller mellem dueslag, brændeskure, retirader og små håndværksvirksomheder. Fotografi, 1954, Københavns Museum.

der var gerningsmanden, selvom hun straks fik hjælp af vægter nr. 15, Johan Chr. Tiedel. Hvis det var Frederik, hun har set løbe væk, må hun have set en ca. 160 cm høj, blond, blåøjet og skægget fyr.

Hvad Frederik egentlig var ude efter, og om han havde stjålet noget, kom

man ikke på det rene med ved afhøringerne. Vidner kunne ikke med sikkerhed identificere ham, og han blev derfor løsladt i slutningen af oktober.³ Man får umiddelbart indtryk af en energisk, geskæftig og måske lidt rastløs fyr på jagt efter muligheder, men hvilke? Friheden blev kort, for kun en uge efter blev han igen arresteret, men mere om det senere. Hvem var han egentlig, den unge mand, der nu var ved at komme så skævt ind på livet?

Barn af en svær tid

Frederik blev født i Adelgade matrikelnummer 268 (senere gadenummer nr. 85) den 11. april 1825 som barn nummer to af skomagervend og fløjtespiller ved det borgerlige infanteri Hans Julius Dahl og Ane Elisabeth Mohr, vist nok til dagligt kaldet Lise.⁴

De to blev gift i 1822 som kun 19- og 20-årige, og to måneder efter brylluppet blev de forældre til en datter. Det unge ægtepar kom begge fra tilsyneladende stabile familier både økonomisk og socialt. Brudgommens far var igennem mange år kongelig staldkarl, og brudens far havde som ung været tilknyttet militæret og var nu en respekteret skomagermester og tillige tambour i Borgervæbningen. Desuden var brudens mor en af stadens jordemødre med fast bolig i Hjortelængen nr. 158 i den sydlige udkant af Nyboder. Som så mange andre flyttede det unge par rundt i Skt. Annæ Vester Kvarter, efterhånden som familien blev større. I 1840 var der syv hjemmeboende børn, og nu boede de tæt på mormor nemlig i Hjortelængen nr. 160. Både farfar og morfar var da for længst gået bort. Børneflokken bestod nu af Juliane (1822), Frederik (1825), Peter (1827), Emma (1829), Thomas (1831), Carl Christian (1834), Wilhelmine (1836).

Frederik kom i friskole, der var gratis, og hvor han bl.a. lærte at læse og skrive. Foruden sit modersmål kunne han også tale tysk, men i øvrigt var hans kundskaber mindre gode.⁵ Han boede hjemme indtil sin konfirmation den 3. maj 1840, hvor han i en alder af 15 år stod som nr. 14 af 31 drenge i Garnisons Kirke med et "g" i viden og opførsel. På et tidspunkt efter konfirmationen blev han sat i malerlære, men han er ikke indskrevet i malerlavets lærlingeregister.⁶ Frederik ernærede sig ind imellem som opvaske og senere også som markør, dvs. at han førte pointregnskab for billardspillere. Måske er han med det arbejde kommet tæt på værtshusmiljøet, og hvad det indebar

af lyssky tips og fiduser. Politiet havde derfor også kig på, om det var lovlige borgere, der nedsatte sig som værtshusholdere og marskandisere.⁷

I 1841 kom der endnu et barn til, Johan, og familiens rammer blev sandsynligvis stadig mere trange. På det tidspunkt har det stået klart, at Hans Dahl aldrig ville blive skomagermester, selvom han i 1842 ved sin ældste datters bryllup har opgivet at være skomagerfrimester. Snart efter blev han dog igen svend. Frederik har senere oplyst, at årsagen til de trange kår var faderens drikfældighed.⁸ Til gengæld var Lise trods de mange fødsler ikke uden initiativ. I 1837 søgte hun om at blive hjælpe-kone for en jordemoder, og i 1838 kunne hun mellem to fødsler kalde sig uddannet jordemoder. Hun blev endda fremhævet som den bedste på holdet. Dette kan have været med til at ændre magtforholdet ægtefællerne imellem både på det økonomiske og det menneskelige plan og kan meget vel have været årsag til, at Hans omkring 1843 søgte trøst hos tjenestepigen Birgitte, der var ansat hos brændehandler Olsen på Ulfeldts Plads.⁹

Lediggang er roden til alt ondt

Den sommerdag i 1845 var det ikke første gang, at politiet lagde sin tunge hånd på Frederiks skulder. Allerede i februar 1842 blev han, 16 år gammel, straffet for tyveri med 15 rottingslag, dvs. slag med spanskrør, og i januar året efter fik han 25 rottingslag for hæleri samt i maj yderligere seks rottingslag for uorden i arresten.¹⁰ Uordenen havde bestået i, at han havde slået en medarrestant.¹¹ Frederik havde en lillesøster, Emma, der i 1843 var 13 år. Hun er sandsynligvis engang imellem gået på besøg hos sin moster Charlotte, der var gift og boede i Dronningens Tværgade 334. På tredje sal i den opgang boede en sadelmagermester Olsen, og muligvis har Emma sammen med moster også været oppe i hans lejlighed. Da hun kom hjem, har hun måske fortalt Frederik, at sadelmageren havde fine ting, eventuelt sølvtøj, i sit hjem. I alt fald kunne man den 30. juli om eftermiddagen se de to gå hen til huset i Dronningens Tværgade. De ringede først på hos Olsen, og da der ikke var nogen hjemme, gik Frederik assisteret af søster Emma i gang med at bryde køkkendøren op med et brækjern.¹² Aktionen endte dog meget hurtigt, idet brækjernet gik i stykker, og de to blev pågrebet. Uheldigvis for Frederik og Emma har en politibetjent Breuning gennem et nøglehul bevidnet deres arbejde, og det kan vel

heller ikke være gået helt stille af. Man får umiddelbart næsten en fornemmelse af, at betjenten har spioneret, for det virker unægteligt som et mærkeligt sammentræf, at politibetjenten netop var på denne lokalitet på det tidspunkt. Det er dog ikke utænkeligt, at betjenten allerede på gaden har noteret sig de to, hvoraf han kunne genkende Frederik. Breuning kan derfor have fulgt efter dem. Tilfældigvis havde Breuning tillige en søn, der var sadelmagersvend, men om der er en sammenhæng der, er uvist. Frederik kom ved afhøringen med en forklaring om, at hans søster måske havde glemt et lommetørklæde i lejligheden, og det ville de nu ind at lede efter. Emma var dog allerede gået til bekendelse, så ingen troede på Frederiks forklaring. Det ser i øvrigt ikke ud til, at sadelmagemesteren bar nag til moster Charlotte, for da hun fem år senere som enke giftede sig igen, var det ene vidne netop sadelmagemester Olsen. For Frederik og Emma endte sagen med, at han fik en højesteretsdom den 20. november 1843 for forsøg på tyveri, og dommen lød på et år i Forbedringshuset på Christianshavn.¹³ Emma, som var førstegangskriminel, fik to ugers fængsel. Kunne en 13-årig komme i fængsel? Hertil bemærkede juristerne, at tidligere domme havde vist, at børn under den kriminelle lavalder, der var 15 år, kunne få fængselsdomme for forsøg på tyveri.¹⁴ Endvidere skulle de to udrede fem rigsbankdaler sølv i salær til hver af de tre medvirkende jurister.

Blandt de mere fornøjelige ting, de unge kunne have oplevet, hvis de i stedet havde spenderet en mark hver, var forlystelsesparken Tivolis åbning den 15. august 1843. Måske kunne de dér have oplevet deres farbror, Jens Peter Dahl, som dirigent på Pantomimeteatret og deres fætter Balduin i orkestret.¹⁵ Lederen af koncertsalens orkester, H. C. Lumbye, komponerede de følgende år positive og poetiske melodier som Champagnegaloppen (1845) og Drømebilleder (1846), men da var Emma og Frederiks liv hverken til champagne eller smukke drømme.

I 1884 fortalte Frederik, at det var i Forbedringshuset, han fik sin uddannelse som væver. Her ligger årsagen til, at Frederik tidligere har oplyst, at han var "forbundter-svend," hvilket var betegnelsen for en håndværkssvend, der inden læretidens udløb havde forladt sin mester, og nu arbejdede for en anden. I hans tilfælde havde han gennemgået en et-årig uddannelse uden et traditionelt læreforhold, mens han var i Forbedringshuset. Det var også her, han må have fået det triste budskab, at hans mor var død. I 1844 ramtes familien nemlig af en stor ulykke, da Lise i oktober døde af barselsfeber sammen

med det sidste af i alt ti børn. I begyndelsen af samme år var Frederiks far endvidere blevet far til et barn uden for ægteskabet, så stemningen i familien må have været præget af vrede, mistillid og sorg.

Kort tid derefter blev Frederik løsladt, men ved folketællingen den 1. februar 1845 boede han ikke hos sin far og de mindre søskende i Adelgade nr. 251. Om han i det næste halve år har ernæret sig uden for voldene som væver eller har haft løse ansættelser som opvasker eller markør, vides ikke, men friheden sluttede foreløbig som fortalt i indledningen den 28. juni 1845.

Løsladelsen den 27. oktober 1845 blev også til en kortvarig frihed, for 2. november samme år blev han igen arresteret og indsat i Nytorv Arrest for løsgængeri. Denne tilbageholdelse endte med, at han 12. februar 1846 blev løsladt, men udleveret til fattigforsorgen nu med bopæl på Ladegården.¹⁶

Sagen om de to mark

Mens Frederik omkring påsken 1846 var på Ladegården, kontaktede han sin lillesøster Emma i Hjortelængen, hvor hun havde midlertidig bopæl hos deres bedstemor, mens hun ventede på at få plads til skiftedag, 1. maj. Frederik fortalte, at han var i pengetrang og bad derfor sin altid loyale søster om lidt penge. En eller to dage senere, om morgenen, gik hun ud til arbejds huset ved Ladegårdsåen med to mark. Da Frederik havde fået pengene, forlod han sit påtvungne opholdssted,¹⁷ men myndighederne ville forfærdelig gerne vide, hvor de penge kom fra. Den lille 17-årige, lyshårede pige med blå øjne blev indkaldt til forhør, hvor hun oplyste, at pengene havde hun lånt af sin storebror Peter, der på det tidspunkt var i skrædderlære i Gothersgade (i nr. 347), og hun fortalte tillige, at hun af og til havde givet Frederik penge fra bedstemoderen og storesøsteren.¹⁸ Om hun taler sandt, eller om hun har skaffet pengene ved at sælge nogle stjalne varer for ham, får vi aldrig at vide. Hvis vi spurgte den tilsyneladende lovlydige bror Peter, ville han formentlig bekræfte hendes oplysninger, for familiens medlemmer hjalp hinanden. Den 28. april 1846 faldt dommen over Frederik, der for løsgængeri fik fem dage på vand og brød.¹⁹ Derefter afleverede politiet ham igen på Ladegården den 5. maj. Den 21. maj, på Kristi Himmelfartsdag, forlod han imidlertid anstalten og kom ikke tilbage.

Der er ingen tvivl om, at myndighedernes mistænksomme øjne var rettet

mod Frederik og hans søskende, og med god grund, for allerede i slutningen af maj eller begyndelsen af juni blev han arresteret igen, mens han var sammen med sin søster og i besiddelse af nogle klæder, der skulle redegøres for. En større sag begyndte at rulle.²⁰

1846 og 1847 – to skæbneår

Den 22. maj 1846 bevægede en noget rystet galanterihandler Barach Marcus Levy sig fra Kronprinsensgade 39 til Københavns politi for at anmelde et tyveri, der var begået hos ham om natten. Lommeure og teskeer af sølv var forsvundet foruden rede penge. Tyven eller tyvene havde fået adgang fra gården til et værelse på 1. sal ved bl.a. at knuse et par ruder.

Det varede ikke længe, før politiet hentede et par gamle kendinge ind til nærmere forhør. De var muligvis interessante, fordi de begge for nyligt havde opholdt sig på Ladegården, og fordi i alt fald den ene havde været ude at bruge penge. Det var Peter Jørgen Adolph Nielsen, 24 år, arbejdsmand og relativ nygift, og han havde været på Ladegården indtil den 18. maj. Nielsen redegjorde for nogle penge, som han oplyste at have fået af en kusk som tak for, at Nielsen havde stoppet et par løbske heste. Han indrømmede, at han og hans kone havde købt pudevår og porcelæn, og at hans kone også havde haft nogle penge, men han vidste hverken, hvad varerne havde kostet, eller hvor mange penge hun havde ejet. Der var desuden en trøje, en kasket og et par bukser, han skulle gøre rede for, men i alt fald bukserne oplyste han at have haft i mange år. Men derudover var han i besiddelse af et interessant stykke papir, som han sagde, at han havde i opbevaring, og det var en låneseddel fra Assistenshuset. Der var med andre ord blevet lånt penge fra den offentlige pantelåner på hjørnet af Nybrogade og Gammel Strand mod deponering af nogle klæder.

Frederik blev derefter forhørt, og han kunne oplyse, at han havde forladt Ladegården Kristi Himmelfartsdag og var taget hjem til sin bedstemor, som han havde sagt farvel til kl. 1 ½. Først var han gået forbi Toldboden og Kalkbrænderiet og derefter videre til Charlottenlund Skov. Næste morgen var han mødtes med sin søster, og det var ved den lejlighed, han blev anholdt i besiddelse af nogle klæder. Han indrømmede, at skjorten og strømperne var Ladegårdens ejendom, men resten havde han haft med på anstalten. Af penge havde han haft 14 skilling og ikke mere.²¹

I løbet af 1846 afhørtes imidlertid flere personer, både vidner og tiltalte: Frederiks søster Emma, Niensens kone, halvbror, skræddersvend Leverenz, og svoger, skomagersvend Hansen, samt dennes kone, og Hansens forhen-værende tjenestepige. At politiet gik grundigt til værks ses også af, at nogle kvinder, der tidligere havde siddet i fængsel med Frederik, blev afhørt og kom med lidt svævende forklaringer om breve, som Frederik havde skrevet eller fået i fængslet. Det kunne bevidnes, at der har været en livlig aktivitet i Kronprinsessegade hos skomagersvend Hansen om natten mellem 21. og 22. maj, og at Hansen og Nielsen på et tidspunkt har været i klammeri. Muligvis er Dahl ankommet i en frakke, der er blevet overdraget fru Hansen til reparation. Der er muligvis også tale om noget af det tøj, som Emma mod en lille erkendtlighed senere blev bedt om at aflevere på lånekontoret. Sølvtøj, ure, penge og tøj har tilsyneladende været til stede den nat uden at nogen dog rigtig kan huske hvordan og i hvilken sammenhæng. Primært handlede den nye sag altså om indbrudstyveri og hæleri især af tøj med det formål at skaffe hurtige penge. Om tøjet stammede fra galanterihandleren, som urene, sølvskeerne og pengene, er uklart. Men de sidste effekter var stjålet hos Levy i Kronprinsessegade.

Først den 20. februar 1847 faldt dommen hos Københavns Kriminal- og Politiret, og den blev hård. Alle sager store som små endte på det tidspunkt i Højesteret, hvor politidommen over Peter Nielsen og Frederik blev stadfæstet i marts 1847.²² Frederik blev sammen med Nielsen dømt til hhv. otte og syv år i Christianshavns Tugthus. Forbrydelserne, de blev dømt for, bestod for de to mænds vedkommende i indbrud og tyveri, mens Emma sammen med to andre kvinder blev dømt for hæleri. Niensens hustru, Anne Cathrine Bentzen, var en anden af de arresterede kvinder, og der udover var der Niensens svogers kone. Mens Frederik altså blev idømt otte år i Raskhuset på Christianshavn, fik Emma fængsel på sædvanlig fangekost i 20 dage. Frederik blev indsat sammesteds 29. april 1847.²³ Emma blev løsladt 11. maj samme år efter udstået straf.²⁴

Den sociale og familiære elendighed i familien Dahl var blevet forværret i løbet af vinteren, da betjent Klein en kold januardag i 1847 fik øje på en lille mørkhåret mand med blå øjne. Det var Frederiks far, der her blev arresteret som husvild. Efter et kort ophold på stationen blev han overgivet til fattigvæsenet på Holmens Sogns Arbejdshus i Bredgade, hvor han døde fire år senere af en svulst.

Det kongelig Assistenthus ses yderst til venstre og var fra 1688 til 1974 en offentligt administreret og privilegeret pantelånervirksomhed. Her kunne man pantsætte værdigenstande, hvis man manglede kontanter. Følte man, at det var for pinligt selv at gå derhen, kunne såkaldte sætte-mænd eller -koner påtage sig ærindet. I 1750'erne flyttede institutionen fra Snaregade til Nybrogade, og samtidig blev bygningen udvidet af Phillip de Lange. I dag er det Kulturministeriet, der nyder godt af beliggenheden. Fotografi fra mellem ca. 1898-ca. 1905, Københavns Museum.

Sagen om et par tøfler

Helt fredeligt gik det ikke for sig, mens Frederik i 1847 til 1855 var rasphusfange. Der opstod i 1851 en sag inden for tugthusets vægge, der ikke blot viser noget om Frederiks forhold til sine medfanger, men også om fangernes kreativitet og muligheder for at klare sig inden for fængslets rammer. Det hele begyndte med, at Frederik sendte en skriftlig anklage til inspektøren med påstand om, at tugthusfangeren Gotfred Wilhelm Struve skulle have stjålet et par

tøfler fra mesters loftsrum.²⁵ Det satte gang i en række forhør af nogle udvalgte fanger. Først og fremmest måtte 28-årige Struve naturligvis forsvare sig mod anklagerne. Ikke overraskende benægtede han tyveriet og kunne endvidere oplyse, at han ikke havde været inde på mesters loft, om end han da godt vidste, at et bræt mellem dette og værkloftet var løftet af. Han benægtede desuden at have været i besiddelse af tøfler eller af nogle stykker papir, der åbenbart stammede fra nogle protokoller, der skulle ligge i en sæk på loftet. Han mente, at Dahl havde opdigtet klagematerialet, at han var pot og pande med rasphusfange Kjølby, og at forbedringshusfange Jacobsen havde afgivet en usand forklaring, fordi denne mente, at mester havde lovet ham retten til overarbejde, når Struve var væk. Struves dom på ti år ville nemlig udløbe i 1852, så det har åbenbart været det, fangerne har været opmærksomme på, for retten til overarbejde har været en mulighed for at tjene flere penge. Ifølge Frederik, skulle tøflerne indgå i en handel med $\frac{3}{4}$ pund smør. Om tøflerne oplyste han, at han havde set Struve gå rundt med dem, men at denne stillede dem ved kakkelloften, når han gik til arbejdet.

Men hvad var Dahls interesse i sagen? Sandsynligvis ønskede han at skade Struve, som han var raget uklar med. Ifølge sin egen forklaring havde han om aftenen den 1. januar siddet og læst i en bog, da Struve kom med mange spydigheder og prøvede at skabe konflikt. Ingen af de tilstedeværende fanger skulle nyde noget af at blande sig, men næste morgen havde de bebrejdet Struve hans bemærkninger. Hertil havde han svaret, at sådan talte han til alle. Dahl havde følt, at han var under anklage, da hans medfange, tugthusfange Nielsen, den 2. januar havde anmodet om at få Dahl flyttet fra salen, idet han henviste til, at Dahl let kom i klammeri med sine medfanger. Også tugthusfangeren Hans Hansen beskrev Dahl som en, der mente at kunne sige alt til andre og dermed let kom i skænderi. Fangerne fra salen, hvor også Frederik boede, var altså godt og grundigt trætte af skænderier og ufred. Gennem afhøringerne får man flere gode oplysninger. Om Frederik erfarer vi, at han kan læse bøger og skrive, men også at han af de andre fanger opfattes som geskæftig, emsig og trættekær. Denne vurdering underbygges af, at Frederik i årene i Rasphuset fik irettesættelser for klammeri med medfanger, slagsmål og uforligelighed. Af strengere straffe var der to gange domme på vand og brød på hhv. 24 og 48 timer for at have byttet fangeklæder og for at være kommet med utilbørlige udtalelser angående sine foresatte. I forhold til opsynet har han endvidere udvist respektstridig adfærd.²⁶ Vi fornemmer også de ofte spændte sociale relationer mellem fangerne, der gennem flere år bor sammen på en stor sal

uden på noget tidspunkt at kunne trække sig tilbage. Endelig ved vi, at der på fængslets loft fandtes sager, som finderens kunne handle med.

Det var nogle begivenhedsrige år i Danmark, som de indsatte ikke kom til at tage del i, fordi de var inden for tugthusets ikke altid lige trygge vægge. Maleren Eckersberg så i sin dagbog tilbage på 1848 og noterede sig, at det havde været et højst mærkværdigt, historisk år både for Europas og Danmarks vedkommende med revolutioner, uroligheder og krig. Borgerne havde først fået bekymrende meddelelser om skibsafgange med infanterister til Slesvig, dernæst tre år med krig, før den første lette bataljon den 3. februar 1851 drog igennem Østergade og over Kongens Nytorv under overværelse af en begejstret menneskemængde. På Gammeltorv var der i samme anledning rejst en æresport. Mens Frederik sad i Christianshavns Tugthus, blev jernbanestrækningen fra København til Roskilde indviet, det skete den 26. juni 1847, og året efter fik Christian 8. en stemningsfuld begravelse netop med tog til den kirkelige ceremoni i Roskilde Domkirke.²⁷ I april 1851 må Frederik have fået budskabet om, at hans far var død, og i juli 1853 har han måske erfaret, at hans 17-årige søster, Wilhelmine, var død af kolera.

Pigen Inger Kristine – og et bryllup

I april 1855 kunne Frederik endelig træde ud af tugthusets port som en fri mand og måske med et løfte om ansættelse som svend hos vævemester Geschwendtner på Blegdammen 88, for den 18. maj 1856 var Geschwendtner vidne, da Frederik i Vor Frelsers Kirke blev gift med den 25-årige Inger Kristine Olsen. Det er ikke til at spore i kirkebogen, om der ved brylluppet var et barn på vej, men det er svært at forestille sig andet. Geschwindtner selv havde som følge af koleraen i 1853 mistet en søn, der var væversvend. Måske derfor har han stået og manglet en svend til sit værksted.

Blegdammene var i 1850'erne ved at blive udbygget, og især væverier og anden tekstilindustri blev opført i forbindelse med de gamle blegedamme.²⁸ Parret boede dog stadig på Christianshavn, i Strandgade nr. 23, da de den 7. april 1857 fik en datter, som de kaldte Jutta Eleonora. Samme år begyndte man at nedrive byportene, og byen begyndte at gro ud over Nørrebro og Vesterbro, og det er netop her, udenbys, i Blågårds Korsgade, at vi året efter finder familien Dahl.²⁹

I oktober 1858 fik de en søn, som de kaldte Oscar Victor Emanuel. Blandt fadderne til begge Frederik og Ingers børn finder vi Emma, men bekymrende nok ikke nogen vævemester. De to søskende havde tydeligvis stadig tætte relationer, men det kunne se ud til, at beskæftigelsen som væver ikke længere fyldte i hans hverdag. Ulykkeligvis døde den lille dreng allerede i januar 1859, ti uger gammel, af bronkitis.³⁰

Netop dette år skulle det vise sig, at Frederik færdedes en del omkring i København, og det samme gjorde hans kone og hans to søstre, der foruden Emma også talte storesøsteren Juliane.

Den mystiske V. Larsen korist

Ved folketællingen i februar 1860 var en del af familien Dahl samlet. Det var dog ikke i nogen festlig anledning, for Frederik var sammen med sine to søstre, Emma og Juliane, indsat i Stadens Civile Arresthus på Nytorv. Emma var nu gift med jernstøbersvend Niels Rasmussen og mor til to piger, og Juliane var gift med Peter Jeppesen, der var instrumentmagersvend. Hun havde på det tidspunkt fået fire børn. Mens Frederik, Emma og Juliane er arresteret, bliver lillebror Carl Christian Dahl og Frederiks kone foruden 17 andre tiltalt for forskellige forhold. Faktisk befinder den berømte Lars Nielsen, også kaldet Balle-Lars, sig på samme tid i arresten, og han endte som bekendt med at blive henrettet senere på året for et mord.³¹ Så galt gik det ikke her, men slemt blev det. Omkring 100 tyverier til en samlet værdi af 2.000 rigsdaler har politiet fået kendskab til. Det drejer sig om ure, især lommeure med kæde, sølvtøj og skeer, men blandt det stjålne er også sjaler, frakker og andre beklædningsgenstande. Det fremgår ikke, hvordan de enkelte genstande er stjålet, men sølvtøjet som bl.a. cand.jur. Gylling, en hr. Lenvig, løjtnant Wiehe, justitsråd Ahrentzen og restauratør Eigaard har fået stjålet, må vel være taget ved regulære indbrud. Andre effekter som sjaler og frakker stammer måske fra en gunstig lejlighed for en fingernem person f.eks. på en café. En lang række frastjålne personer får opgjort værdien af deres tab, genstand for genstand. Den 14. februar 1860 faldt dommen, hvor 30-årige Emma blev dømt til tre års forbedringshusarbejde. Anklagen lyder på de to gamle kendinge: Tyveri og hæleri.³² Juliane, hos hvem der var fundet tyvekoster, fik en dom på to års forbedringshusarbejde, men der er to andre familiemedlemmer, der mere eller mindre mod deres vilje var

trukket med ind i sagen og nu måtte betale prisen. Frederiks kone, Inger, fik en dom på seks gange fem dages fængsel på vand og brød. Frederiks lillebror, Carl Christian, blev anholdt efter, at Frederik var arresteret.

Baggrunden var, at efter Frederiks arrestation havde de to søstre Dahl opsøgt 25-årige Carl Christian, der var klejnsmedesvend og på det tidspunkt gift på andet år. De havde fortalt ham, at Frederik var i klemme hos politiet på grund af noget sølvtøj, han havde pantsat hos pantelåner Terp, men naturligvis med et falsk navn, korist V. Larsen, på lånesedlen. Carl Christian anede godt nok, at Frederik havde begået noget ulovligt, og at søstrene var involverede i sagen, men han havde alligevel forsøgt at få en til at gå ned til pantelåneren for dermed at bevise, at sølvtøjet tilhørte V. Larsen. Det lykkedes ikke, og forsøget på at bortlede mistanken fra Frederik blev takseret til 14 dages fængsel.³³ Måske blev det Carl Christians eneste kontakt med myndighederne, for herefter levede han tilsyneladende en tilværelse fri for kriminalitet.

Men allerværst gik det naturligvis ud over Frederik selv, for her slog man til med 12 års tugthusarbejde. Udover straffen blev arrestanterne pålagt at betale erstatninger til de frastjålne.

Straffen udsonede han i Christianshavns Tugthus frem til 20. juli 1869, hvor han fik eftergivet den sidste tid. Mens han var her, kan han i 1864 igen have fået to triste beskeder. Den ene var, at hans bror, Thomas Harald, der også sad i tugthuset i oktober var død af brystsyge. I 1862 havde Thomas fået en dom for tyveri og forsøg på tyveri på fem års forbedringshusarbejde, og det overlevede han altså ikke.³⁴ Det begyndte ellers så godt for ham som lærling hos brygmester Malmstad i Strandgaden 53, men i 1854 blev han dømt til seks år for tyveri.³⁵ Den straf afsonede den spinkle, rødhårede unge mand i Horsens Tugthus. Man noterede, at han kunne læse, men ikke skrive. Allerede i 1855 og 1858 led han af koldfeber, brystsyge og øjenbetændelse, så hans helbred var aldrig helt godt.³⁶ Ind imellem havde han i 1861 afsonet en dom for løsgængeri på tre dages fængsel på vand og brød.³⁷ Han var kendt for sit hidsige gemyt, fik mange irettesættelser og blev flere gange korporligt straffet. Derudover blev han i modsætning til Frederik registreret blandt de dovne mandsfanger.

Den anden af dette års triste beskeder var, at Frederiks mormor, jorde-moderen Bolette Mohr i Hjortelængen, døde i november i en alder af 84 år. Ved skifteforretningen blev det noteret, at fire af hendes ældste datters børn for

Den 35-årige Emma Hansine Dahl ser på os fra Københavns Politis forbryderfoto med et opgivende og trist blik. Det var kun de personer, som politiet forventede at gense efter nye lovovertrædelser, der blev ofret et foto på. På bagsiden af billedet står da også: "Emma Hansine Dahl, Rasmussens Kone, født i Kbhvn: 21/11 29, oftere straffet, senest med 2½ Aars Forbdh: Arb: for Sølvtyveri; er af en mistænkelig, tyvagtig Familie. 55".
Fotografi 1864, Københavns Politis Forbryderalbum 1863-1868.

tiden sad i tugthuset, for netop i 1864 var også Juliane og Emma atter blevet arresteret. Det er fra dette tidspunkt, at politiets foto af Emma stammer. Bag på billedet står: "Emma Hansine Dahl, Rasmussens Kone, født i Kbhvn: 21/11 29, oftere straffet, senest med 2½ Aars Forbdh: Arb: for Sølvtyveri; er af en mistænkelig, tyvagtig Familie. 55". Kort forinden, i 1862, var Emmas ægteskab endt med en skilsmisse.

Portrættet af Frederik fra ca. 1868 stammer også fra politiets forbryderalbum. På bagsiden af billedet har politiet karakteriseret Frederik sådan, at han

Frederik Julius Dahl er 44 år på Københavns Politis forbryderfoto fra 1869, der var året, hvor han forlod Christianshavns Tugthus som en fri mand. På bagsiden har politiet opsummeret hans kriminelle levned: "Frederik Julius Dahl, født og hjh. i Kbhn., er Markør; har tilbragt en stor deel af sin Tid i Fængsel; Lejlighedstyv og Indbrudstyv i Komplot; sidst straffet med 12 Aars Tugthus; meget farlig, see mist: Prot. B. Pag: 555. Fotografi 1869, Københavns Politis Forbryderalbum 1868-1874.

“har tilbragt en stor del af sin tid i fængsel; lejlighedstyv og indbrudstyv i komplot; sidst straffet med 12 års tugthus; meget farlig.” De 12 år nåede Frederik dog ikke at afsones, for den 20. juli 1869 fik han eftergivet den sidste tid, hvilket blev oplyst i Politiefterretninger, der var politiets informationsblad til politistationer landet over.³⁸ Det tøj, Frederik bærer på politiets foto, svarer meget nøje til det, Viborg Tugthus registrerer blandt hans ejendele: En jaket, en frakke, en vest, et par benklæder, en skjorte, en halsdug, et par sko, et lommeværk og et halstørklæde.³⁹

Et stemningsbillede af Ågade og Ladegårdsåen mellem Falkoner Allé og Åboulevarden, set fra Falkoner Allé. Det var her, at Frederik en morgen begik et tyveri hos pantelånersken Marie Lauritzen. Lidt længere ude på højre side kunne han passere sit gamle bosted, Ladegården. Fotografi ca. 1910, Københavns Museum.

En separation og en tur til Viborg

Året inden Frederik og Ingers bryllup havde Grundtvig skrevet “Det er så yndigt at følges ad”, der senere er blevet sunget ved mange danske bryllupper, men det blev ikke overskriften på dette ægteskab. Selvom Frederik igen i februar 1870 var en fri mand, boede han dog ikke på samme adresse som sin kone. Han indlogerede sig på et værelse i Vognmagergade 21 ikke så langt fra storesøsterens bopæl i nr. 26. Om det er hans eller Ingers valg, at de ikke skulle bo sammen længere, ved vi ikke. Mens Frederik har siddet i tugthuset,

er hun flyttet tilbage til Christianshavn, til Dronningensgade 5, 3. sal sammen med deres 12-årige datter, Jutta. De modtager fattighjælp, og Jutta var i 1864 kommet i Frelser Sogns Arbejdshus og Skole. Hendes mor, Inger, har muligvis prøvet at forbedre sin økonomiske formåen, for i oktober 1870 blev hun anholdt for tyveri af tøj begået sammen med hendes to svigerinder. Straffen beløb sig til seks gange fem dage på vand og brød.⁴⁰ De genstande, som kvinder oftest stjal, var netop tøj og fødevarer, som f.eks. da Emma stjal ost hos urtekræmmer Grønlund på Højbro Plads.⁴¹

I løbet af 1870 blev Frederik anholdt to gange. Den første gang blev han overgivet til fattigvæsenet dvs. Ladegården. Det skete den 9. juli, og han fik lov til at forlade stedet den 26. september. Allerede i oktober måned blev han sigtet og efterfølgende dømt til fem års tugthusarbejde for fjerde gangs tyveri.⁴² Denne dom indebar en rejse til Jylland, da den skulle afsones i Viborg Tugthus. I december 1870 anmodede Inger om separation fra sin mand og oplyste, at han nu afsonede en dom på fem års offentligt arbejde i Viborg.⁴³ Den dom fik han den 3. december, og den 8. ankom Frederik til Viborg Tugthus. Han oplyser ved ankomsten, at han ud over at være væver tjener til livet som markør og bladbud.⁴⁴ Livet er nu begyndt at sætte sine mærker på ham. Hans næse er skæv mod højre, måske som et vidnesbyrd om et slagsmål, mens pegefingern på venstre hånd er krum på grund af betændelse. Han har dog stadig kampgejst, for i december 1871 kommer Frederik med en uforskammet bemærkning til en betjent, og det kommer til at koste ham 24 timer i en celle.

Frederik blev løsladt den 8. december 1875 og tog så tilbage til København.⁴⁵

Pantelånersken Marie Lauritzens knuste rude

Den 25. januar 1876 gik Frederik en morgentur i kvarteret omkring Ågade mellem kl. 5:30 og 6, og passerede bl.a. pantelånersken Marie Lauritzens butik. Hun var enke med bolig og forretning i Ågade 68. Han havde tidligere lagt mærke til, hvor hun gemte sine penge, og efter en, efter eget udsagn, pludselig indskydelse knuste han en rude i forretningslokalet med sin stok. Derefter kravlede han op på en afsats og rakte ind gennem hullet, hvor igennem han kunne trække en udtrukket skrivebordsskuffe og en chokoladekande. De to genstande var ikke i sig selv meget værd, men i skuffen lå en pung, der efter

pantelånerskens oplysninger indeholdt 120 kr., mens der i kanden skulle have været syv eller otte kr. Frederik har oplyst, at han løb om i en sidegade, hvor han tømte skuffen og smed den ned i en kælder, hvorefter han tømte kanden og stillede den på et trappetrin. Han har muligvis været nervøs, for han tabte nogle af pengene, hvorfor han mente, at der i alt ikke var mere end 70 kr. Man kunne senere opsamle ca. tre kr., så det understøttede forklaringen om, at han har tabt nogle af pengene. Den 11. april 1876 blev Frederik dømt til otte års tugthusarbejde for femte gang begået tyveri og hæleri.⁴⁶ Han skal endvidere betale 15 kr. til hver af de to involverede jurister. Denne dom skulle han afsone i Horsens Tugthus, da tugthuset i Viborg nu var nedlagt.

Den 8. april 1876 om formiddagen blev Frederik overleveret til tugthuset uden en krone på lommen. Hans udseende har ændret sig lidt, for hans næse er nu lige, rød og tyk. Statistisk var mere end halvdelen af de indsatte alkoholikere, så det kunne være en forklaring, men han har jo selv oplyst, at han ikke var forfalden til drik eller andre udskejelser.⁴⁷ Siden 1873 var der sket nogle ændringer i fangernes forhold, for der var åbnet mulighed for, at halvdelen af lønnen kunne bruges til ekstra fornødenheder og kostforplejning, mens den anden halvdel kunne spares op og udbetales ved løsladelsen.⁴⁸ En del fanger som Frederik, havde en faglig baggrund og kunne derfor arbejde i fængslets værksteder.

Af interesse for Frederik kunne være de værksteder, som fængselsvæsenet havde indgået en aftale med firmaet Crome & Goldschmidt om at drive inden for tugthusets mure. I en annonce i Fyens Stiftstidende gjorde firmaet reklame for lageret af klæde, hvergarnsstof og kåber, der kun fås i "Crome & Goldschmidts samt Horsens Tugthus's Fabrikers Ene-Udsalg ved Anton Petersen". Firmaet havde egne fabriksmestre, og foruden stof blev også produceret tilbehør som nåle og knapper. En ekstra indtjening kan være baggrunden for, at Frederik i perioder kunne tilkøbe sig en særlig kost i form af sigtebrød, øllebrød og mælk.

Også familien i København, som han åbenbart holdt kontakt til, fik glæde af hans opsparede midler. Allerede i 1876 sendte han breve til sin fraseparerede kone og vedlagde 20 kr. til hende. Måske følte han et forsørgeransvar, og måske har han også følt, at han ikke altid har været sit ansvar voksen over for hende og datteren. Den 5. juni 1880 sendte han netop et brev til Jutta, der havde giftet sig i februar 1879 og snart efter fået et dødfødt barn. I marts 1880 var Frederik imidlertid blevet morfar til en lille Oskar Emil. Ville Frederik pr. brev høre om

*Crome & Goldschmidts Fabrikers
 annonce i Fyens Stiftstidende den
 31. oktober 1884 for deres heluldne
 klæder, som dels er fremstillet i
 fabrikkerne og dels fra firmaets
 væverier i Horsens Tugthus. August
 Crome og Moritz Goldschmidt
 startede i 1860 et stormagasin i
 Antonigade i København, men
 Goldschmidt havde tidligere haft en
 possementvirksomhed i Horsens,
 så her indgik de to iværksættere et
 partnerskab med tugthuset om at
 udnytte de arbejdsdygtige indsatte
 til at producere bomuldstøj, lærred,
 knapper og nåle.*

Fra vore Væverier i Horsens Tugthus samt
 Crome & Goldschmidts Fabrikker anbefales:
Sorte heluldne Kjøletøjer,
fulorte heluldne Kjøletøjer,
fulort helulent Kjøletøede.
Hvergarn:
Helulent Høgarms-Hvergarn,
melert Høgarms-Hvergarn,
slatvævet dansk Hvergarn,
fibret vævet dansk Hvergarn.
 Opmærksomheden henledes paa, at vi ere
 eneste Fabrikanter i Danmark af sorte og ful-
 sorte Kjøletøjer og at Prisen for vort danske
 Fabrikat er betydelig lavere end Prisen for det
 tyske og franske Fabrikat, der forhandles overalt.

Kaaber

ere nu paa Lager i Rort Udsalg: Kaaberne
 syes paa vore egne Syliuer i Kjøbenhavn af
 hvert helulent Stof, der ligesledes er vort
 eget Fabrikat, og Besætningerne arrangeres
 efter nyeste Berliner Modelier; Priserne ere
 meget lave.
 Til Møbelbetækt, Portiører samt Gardiner
 anbefales:
Helulent Granite, Crèpe samt Kaiser-
tøj til naalmindelig billige Priser. Af denne
 Varefort ere vi ogsaa eneste Fabrikanter her i
 Landet.

Væerne faaes i Odense
kun i Crome & Goldschmidts
samt Horsens Tugthus's
Fabrikers Ene-Udsalg ved
Anton Petersen, 41.
 Vestergade nyt Nr.

barnets helbred, fordi han havde hørt, at den lille i første omgang var blevet hjemmedøbt? Eller vidste han, at Jutta havde ægteskabelige problemer? Under alle omstændigheder søgte Jutta om separation i marts 1881 og rejste derpå hjem til sin mor med barnet. 57-årige Frederik fulgte åbenbart trods afstanden og isolationen med i sin datters liv. I februar 1882 havde han en samtale med sin svigersøn, og mod slutningen af året skrev han endog et brev til ham. Det kunne være interessant at høre, hvad de to havde at tale om. På det tidspunkt skete der imidlertid noget glædeligt for Frederik, idet han blev betingelsesløst

Seks mandlige fanger under overvågning på en spindestue i Horsens Tugthus. Tugthusfangerne var isoleret om natten i de såkaldte natceller på 3,2 m², men arbejdede og spiste på fællessale, dog under en streng regel om tavshed. Fotografi fra før 1899, Fængselsmuseet i Horsens, copyright.

løsladt efter seks år og otte måneders afsoning. Han ser også ud til nu endelig igen at have et fast arbejde, denne gang som væver hos Crome & Goldschmidt i Horsens.⁴⁹ Glæden skulle imidlertid atter blive kort.

Fortidens synder vender tilbage

Den 3. marts 1884 bragte Jyllandsposten en historie om en omfattende sag, der var faldet dom i, og som havde Horsens Tugthus som omdrejningspunkt. At der overhovedet opstod en sag skyldtes, at et par tidligere fanger fra tugthuset

var til afhøring hos politimesteren i Odense. Her berettede de bl.a. om nogle uregelmæssigheder især vedrørende tyveri af varer fra Crome & Goldschmidt. Stiftamtmand Regenburg, der også var direktør for fængslet i Horsens, undersøgte sagen nærmere, og der kom artige sager for dagen. Det viste sig, at en stor del af personalet sammen med et antal fanger havde deltaget i nogle ulovligheder. Der blev nedsat en kommissionsdomstol med henblik på at afklare sagen og afsige dom. Fængselsinspektør Mazanti blev afsat, endvidere blev spisemesteren, 14 opsynsbetjente, to dagvogtere og alle fire fabriksmestre fra Crome & Goldschmidt afskediget.⁵⁰ I alt blev 44 personer tiltalt.

Dommen blev afsagt den 29. februar 1884, hvorefter inspektør Mazanti blev dømt for at have misbrugt sin embedsstilling ved bl.a. at bruge anstaltens materialer og personale til eget formål og til at udbetale højere løn til de indsatte, end han havde lov til. Han blev idømt en bøde på 500 kr., eller, hvis hele beløbet ikke blev betalt, til to måneders fængsel. Alt efter hvad forbrydelsen havde bestået i, fik nogle af tugthusfangerne domme på f.eks. tugthusarbejde eller fængsel på vand og brød, men de tre betingelsesvis benåede fanger Jens Ole Pedersen, Rasmus Rasmussen og Frederik Julius Dahl havde alle befundet sig på det såkaldte overgangsstadium, hvor de havde større frihed til at bevæge sig uden for fængslets mure og dermed afsætte tyvekoster og modtage bestillinger udefra på varer. Kosterne bestod især af uldvarer fra strikkemaskinerne, dækketøjer og det grove og slidstærke hvergarnsstof, som alt sammen blev taget fra Crome & Goldschmidts lager. Specifikt er Frederik tiltalt for at være mellemmand ved adskillige tyverier begået af fangerne i det seneste halvandet år forud for løsladelsen.⁵¹ Måske en, måske to gange om ugen eller sjældnere har han udleveret uld- og bomuldsvare til viderebesørgelse af to andre fanger. Også flere genstande tilhørende anstalten har han fjernet f.eks. sengetæpper og en bismervægt. Frederik fik en straf på to års tugthusarbejde. Spisemesteren blev tiltalt for at have taget kaffe og te til eget forbrug samt flæsk og kød til en værdi af ca. 50 kr. Han fik fængsel på vand og brød i seks gange fem dage. En række opsynsbetjente og dagvagter fik fængsel på vand og brød. Bogholderen, Eleonore Rasmussen, havde i løbet af vinteren 1881/82 været fast aftager af stjålne stykker tøj som nattrøjer, skjorter, underbenklæder, strømper, garn m.m. Det blev takseret til fængsel på vand og brød. Fabriksmestrene, der også havde deltaget i tyverierne, fik hhv. otte måneders fængsel og fængsel på vand og brød. Anne Sophie Petersen, der havde tjent hos præsten, fik en dom på 20 dages fængsel på sædvanlig fangekost. Hun havde aftaget stjålne varer, der

blev lagt i en kasse under en busk. I stedet lagde hun en flaske brændevin. Det var med rette en sag, der interesserede pressen. For Frederik betød det, at han måtte tilbringe to år mere i Horsens Tugthus. Ved ankomsten, der fandt sted den 28. maj om morgenen, havde han 66 øre på sig, hvilket var mere, end han plejede. Hans sundhedstilstand vurderedes at være god, men det er, som om han i en alder af 58 år nu er sunket lidt sammen, for han er ca. 158 cm høj.

Frederik kom igen ud af fængslet lidt før tid, nemlig den 28. marts 1886. Store samfundsmæssige ændringer kan han have hørt om eller indirekte mødt i tugthuset i skikkelse af medfanger som socialisten Harald Brix, typografen Julius Rasmussen, der havde affyret skud mod konseilspræsident Estrup, og endelig James Emanuel Benjamin, Joseph Bowell samt Edward Lewiss, der var dømt i forbindelse med oprøret i Vestindien i 1878. Frederik selv var blevet en ældre mand, ville fylde 61 år en måned senere. I løbet af dette år og året efter blev hans nu tidligere svigersøn sigtet for bedrageri og derpå dømt, så det var måske godt set, at Jutta bad om separation og nu også skilsmisse. Siden januar 1885 har Frederik fået endnu et barnebarn, Anders, og Jutta har giftet sig igen, men om han nogensinde møder den nye lille familie vides ikke.

Tæt på familien

Det er heller ikke til at vide, hvem Frederik opsøgte, da han atter var tilbage i København. Gik han op ad trapperne til 4. sal i Møntergade 14, hvor hans fraseparerede kone, Inger, boede med deres barnebarn på fire år? Eller opsøgte han sin datter, nye svigersøn og barnebarn på et år i pantelånerbutikken i Vognmagergade nr. 19? Eller opsøgte han den 42-årige Elisabeth Jensine Berthelsen, der var logerende i Fredensgade nr. 3A? Hun var blevet enke i 1884 og levede af at sælge trætojs, men hun var fattig og fik almissehjælp i form af et sigtebrød om ugen og to kroner om måneden. Otte måneder senere boede de to sammen i Landemærket nr. 10. Han var nu forhenværende væversvend. Året efter, i 1887, boede de i Holmensgade nr. 11, og i 1888 har adresserne ifølge almisseprotokollen været Vognmagergade 15 og Lille Brøndstræde 6. Endelig i 1889 boede de også i Møntergade, men netop det år synes Inger at være flyttet ud på Nørrebro til Gartnergade 2 på 5. sal og igen med den nu ti-årige Oskar, som der åbenbart ikke var plads til i Juttas nye familie. I løbet af 1889 nåede Frederik og Elisabeth at bo to steder nemlig i Møntergade og i

Pilestræde 68 bestod af forhus, sidehus og baghus. Forhuset husede i 1890 seks familier med i alt 32 personer, hvoraf den ene familie boede i kælderen i forbindelse med en marskandiserbutik. I side- og baghuset boede desuden 12 husstande med i alt 39 personer. Parret Frederik og Elisabeth Jensine boede i stuen i sidebygningen, der ses på billedet. Blandt de mandlige beboere var de fleste svende inden for et håndværk. Fotografi 1900-1910, Københavns Museum.

Krystalgade. Endelig i 1890 fik de en lejlighed i Pilestræde 68 i stuen, og ifølge folketællingen for det år er de mand og kone.

Frederik var imidlertid alvorlig syg, han havde leverkræft, og året efter, den 21. august, døde han på St. Johannes Stiftelse. I forbindelse med den efterfølgende skifteforretning, der viste, at han intet ejede, og at begravelsen fandt sted

på fattigvæsenets regning, blev det noteret, at han var gift, men at man ikke vidste, hvor hans kone befandt sig. Hvem var så Elisabeth Jensine Berthelsen? Hun var såmænd den halvsøster, som Frederiks far havde fået den 2. januar 1844, og hun underskrev nu til slut skiftedokumentet med ført hånd.

Af en mistænkelig, tyvagtig familie

Med disse ord beskrev politiet Frederiks familie, og helt forkert var det vel ikke set fra myndighedernes side, efterhånden som det ene familiemedlem efter det andet blev en mere og mere velkendt gæst i arrester og fængsler. Skønt Frederiks familie havde flere ansigter med en respekteret skomagermester, et par jordemødre, som på trods af myndighedernes nøje overvågning aldrig blev noteret for drikfældighed eller ulovlige forhold, en farbror ansat i Det kongelige Kapel og senere dirigent ved Pantomimeteatret, så voksede Frederik op og blev en rod. I perioder var han godt nok beskæftiget med forskellige typer lovligt arbejde, men han var altid risikovillig til at skaffe sig nogle hurtige og nemme penge. Konsekvenserne var livet igennem kontante og mærkbare. Allerede som 16- og 18-årig fik Frederik nogle hårde fysiske straffe med spanskrør. Senere blev fængselsstraffene af længere og længere varighed afhængig af, hvor mange gange tyveri og hæleri, der skulle afsones for. For en stor del af datidens befolkning var virkeligheden et liv med trange og dårlige boligforhold, arbejdsløshed, usikker indkomst, alkoholisme og vold måske både hjemme og i mødet med autoriteterne. Den sociale ballast tyngede tungt. Under disse forhold strakte familiens medlemmer sig dog langt for at hjælpe hinanden, og hjælp fik Frederik, men prisen var tilsyneladende, at han også trak sine søskende ud i mere eller mindre vedvarende kriminalitet.

1. *Adresseavisen* 28. juni 1845.
2. Rigsarkivet. Københavns Kriminal- og Politiret, 2. Kriminalkammer. 42/215 19.7.1845.I. Afhøringen fandt sted 19. juli 1845.
3. Rigsarkivet. Københavns Politi, Nytorv Arrest, Arrestjournal over 1845-1846, folio 34, løbenr. 1237, arrest. nr. 9. Arresteret 13/7 1845 og løsladt 27/10 samme år.
4. Rigsarkivet. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Forseglingsprotokol. 1828, 1829 5A 1, 1828, 1829 5A 495. 290. Ved sin fars skifte underskriver hun sig Lise Dahl født Mohr.
5. Rigsarkivet. Statsfængslet i Horsens. Stambog D. Domsnr. 2150-2843, 1878-1885, (2. del) opslag nr. 268.
6. Rigsarkivet. Fortegnelse over Tugt- Rasp- og Forbedringshusets Fanger 1844. Indkommet 5. december 1843. Højesteretsdom af 20. november 1843.
7. Karl Peder Pedersen: *Kontrol over København*, 2014, 109.
8. Rigsarkivet. Statsfængslet i Horsens. Stambog D. Domsnr. 2150-2843, 1878-1885 (2. del) opslag 268.
9. Birgitte Hansdatter, iflg. Rigsarkivet. Fødselsstiftelsens udsætterprotokol, (1804-1918), 1841 154-1844 302, 2. januar 1844, nr. 72.
10. *Juridisk Ugeskrift*, Red. A.L.C. de Coninck og L. Moltke, Kjøbenhavn 1843 -44, 5. Aargang No 1 - 60, 301.
11. Rigsarkivet. DC-013. Københavns Politiret Justitskontoret. 1809-1845. Fortegnelse over idømte straffe 1842-1843. Mai nr. 159.
12. *Juridisk Ugeskrift*, Red. A.L.C. de Coninck og L. Moltke, Kjøbenhavn 1843 -44, 5. Aargang No 1-60, 299-302.
13. Rigsarkivet. Tugt- Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn. Fortegnelse over Tugt- Rasp- og Forbedringshusets Fanger, 1844. Højesteretsdom af 20. november 1843. Indkommet 5. december 1843. Nr. 451.
14. *Juridisk Ugeskrift*, Red. A.L.C. de Coninck og L. Moltke, Kjøbenhavn 1843-44, 5. Aargang No 1-60, 299.
15. Henrik Engelbrecht: *Arven fra Lumbye – musik og musikere i Tivoli 1843-1944*, 2020, 108. Iflg. Wikipedia var Jens Peter Dahl musiker i Det kongelig Kapel, musiklærer ved Københavns borgervæbning og dirigent for Pantomimeorkestret i Tivoli, og hans søn, Balduin Dahl, spillede allerede som dreng i Pantomimeteatrets orkester hos sin far og som ung i forskellige i militær-orkestre.
16. Rigsarkivet. Københavns Politi, Nytorv Arrest, Arrestjournal over 1845-1846, folio 198, løbenr. 2201, arrestant nr. 11. Arresteret 2. november 1845 og afleveret efter 103 arrestdage til fattigforsorgen 12. februar 1846.
17. Københavns Stadsarkiv. Ladegården 1844-1854. Register over indlagte Mænd og Kvinder. Fabrik nr. 153, mandtal nr. 528, 219.
18. Rigsarkivet. Københavns Kriminal- og Politiret. 2. Kriminalkammers forhørsprotokol 1845 juli 5-1846 juli 15, 490.
19. Rigsarkivet. Københavns Kriminal- og Politiret, Justitskontoret, Criminel-Register 1, 1845-55.
20. Rigsarkivet. Højesterets Domprotocol for 1847 Litra A No 115.
21. Rigsarkivet. Københavns Kriminal- og Politiret, 5. Kriminalkammer. Forhørsprotokol (1845 – 1919), 86-1, 1845 juli 5 – 1846 august 22, politiforhør 9. juni 1846, 559-562.
22. Rigsarkivet. Højeste Rets Domprotocol for 1847 Litra A No 115.
23. www.wadschier.dk, Wadschiers fangeprotokol 1853-1874, 64.
24. Rigsarkivet. Københavns Kriminal- og Politiret, Justitskontoret, Criminel-Register 1, 1845-1855, 182: 1847 No 2 201/46. Domprotocol No 2, 537.
25. Rigsarkivet. Tugt- Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn: Actuariatets forhørsprotokol (1813 – 1858) 1845-1854,

- No 1/1851, 153.
26. Rigsarkivet. Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn. Straffeprotokol vedr. disciplinære straffe. Opslag 21-22 og Straffeprotokol vedr. disciplinære Straffe. 1846-1850, opslag 17.
 27. C.W. Eckersbergs *dagbøger 1837-1853*, bind 2. Udgivet og kommenteret af Villads Villadsen, s. Lørdag den 26. februar 1848, 1120.
 28. Birte Ludovica Rasmussen: Fra Blegdamene til "Bissebjerg", i *Historiske Meddelelser om København, 1992*, 156- 166.
 29. Rigsarkivet. København Vor Frue Sogn, Hovedministeriebogen, 244. Blågårds Korsgade nr. 36.
 30. Rigsarkivet. København Vor Frue Sogn, Hovedministeriebogen. 8. januar 1859.
 31. Lars Nielsen, også kaldet Balle-Lars, blev født 6. april 1820 og henrettet den 16. oktober 1860 for drab på en enke i Ugledige ved Præstø. Ditlev Tamm på Lex.dk.
 32. Rigsarkivet. Københavns Kriminal- og Politiret, Justitskontoret: Domprotokol i offentlige sager (1845-1919) 47-17: 1859 oktober 4-1861 januar 12. nr. 16, 195. Sagens nr. er AS 15/59 (muligvis 151/59). Strafferegister.
 33. Rigsarkivet, Københavns Kriminal- og Politiret, Justitskontoret 1845-1869 A-H. 16-1. Strafferegister. Dømt i København, 197.
 34. Rigsarkivet. A.S.185/62. Domprotokol 19, 651, Dahl, Thomas Harald Valdemar. Alder 31 år, tyveri og attenderet do. Dom afsagt 13/12 1862. Fem års forbedringshusarbejde, 498.
 35. Rigsarkivet. Folketælling 1850 København, København (Staden), Christianshavn kvarter I, Strandgaden 53, 1ste bagsal, 402.
 36. Rigsarkivet, Domsbog, Stambog for Horsens Tugthus nr. 001-473. 1853-1857. Dom nr. 224/1854.
 37. Rigsarkivet. Domprotokol 18, 497. Sagens nr. I-203. Dahl, Thomas Harald Valde-
mar, 29 $\frac{3}{4}$, forbrydelse: Løsgænger, dom afsagt 5. oktober 1861. 3 dages fængsel på vand og brød, 197.
 38. *Politiefterretninger* lørdag 24. juli 1869, nr. 91 Anmeldt til løsladelse fra straffeanstalt.
 39. Rigsarkivet. Stambog for Viborg Tugthus, fange nr. 60. Dom nr. 7646.
 40. Rigsarkivet. Københavns Kriminal- og Politiret, domprotokol 11. oktober 1870, 390-396.
 41. Rigsarkivet. Københavns Kriminal- og Politiret, Domprotokol i offentlige sager 1870 juni 11-1871 januar 7, 392.
 42. Rigsarkivet. Københavns Kriminal- og Politiret, Justitskontoret, Domprotokol i offentlige sager 1870 juni 11-1871 januar 7, Dom nr. 1255 af 3/12 1870: strafarbejde på 5 år, 562.
 43. Rigsarkivet, Familieretlige sager, Københavns Overpræsidium, SJ journal 1870, 287.
 44. Rigsarkivet, Horsens Tugthus, Stambog 1866-1878.
 45. Rigsarkivet, Statsfængslet i Horsens, Stambog domsnr. 902-1832. Tugthusfange nr. 297.
 46. Rigsarkivet, Kriminal- og Politiretten i København. Domprotokol nr. 38. 1875 29/6-1876 11/4, 671-72.
 47. Rigsarkivet. Statsfængslet i Horsens, Fangeprotokol Fællesfanger. Fange nr. 157. Dom nr. 1464.
 48. Leif Sepstrup og Hanne B. Stegemüller: *Kriminalhistorie.dk*. Fortællinger om kriminelle i 1800-tallet.
 49. Rigsarkivet. Statsfængslet i Horsens, Fangeprotokol Fællesfanger. Fange nr. 157. Dom nr. 1464. Forbrydelse: Indbrudstyveri.
 50. Leif Sepstrup og Hanne B. Stegemüller: *Kriminalhistorie.dk*. Fortællinger om kriminelle i 1800-tallet.
 51. Rigsarkivet. Statsfængslet i Horsens, Stambog domsnr. 2150-2843 1878-1885 (2. del).

Colding, kolera og København

■ Af Dan Rosbjerg

Ludvig August Colding (1815-1888) fik uvurderlig betydning for Københavns modernisering i midten af 1800-tallet, hvor han var ansvarlig for byens første moderne vandforsyning, første gasbelysning og første kloakering. Han var samtidig en fremragende forsker, der som én af de første helt uafhængigt formulerede varmeteoriens første hovedsætning. Han blev byens første stadsingeniør og bidrog sideløbende videnskabeligt til udviklingen af mange forskellige fagområder, ligesom han var en inspirerende underviser. I sin samtid blev han højt anerkendt, men er i vor tid nærmest ukendt. Artiklen bidrager til at erindre om hans store betydning for København.

Varmeteorien første hovedsætning

I 1843 fremsatte Ludvig August Colding det revolutionerende postulat, at energien forbliver konstant. Han havde udført en række forsøg, hvor en slæde med variabel last blev trukket henover nogle metalskinner, og hvor den tilførte energi modsvarede skinnernes varmeudvidelse hidrørende fra friktionen.

Internationalt er han anerkendt som én af tre pionerer, der næsten samtidigt og uafhængigt af hinanden formulerede varmeteoriens 1. hovedsætning om energiens bevarelse og bestemte varmeenhedens mekaniske ækvivalent. De to andre var tyskeren Julius von Mayer og englænderen James Prescott Joule, hvor sidstnævnte har lagt navn til enheden "joule" (J) for energi.

Alene for denne opdagelse skulle man tro, at Colding var velkendt i Danmark, men mærkværdigvis synes han i dag næsten at være gået i glemmebogen. Der er imidlertid også mange andre og mindst lige så vægtige grunde

til at huske og anerkende ham som den store danske videnskabsmand, ingeniør og underviser, han var. Herunder ikke mindst hans virke for etablering af vandforsyning, gasbelysning og kloakering i København.

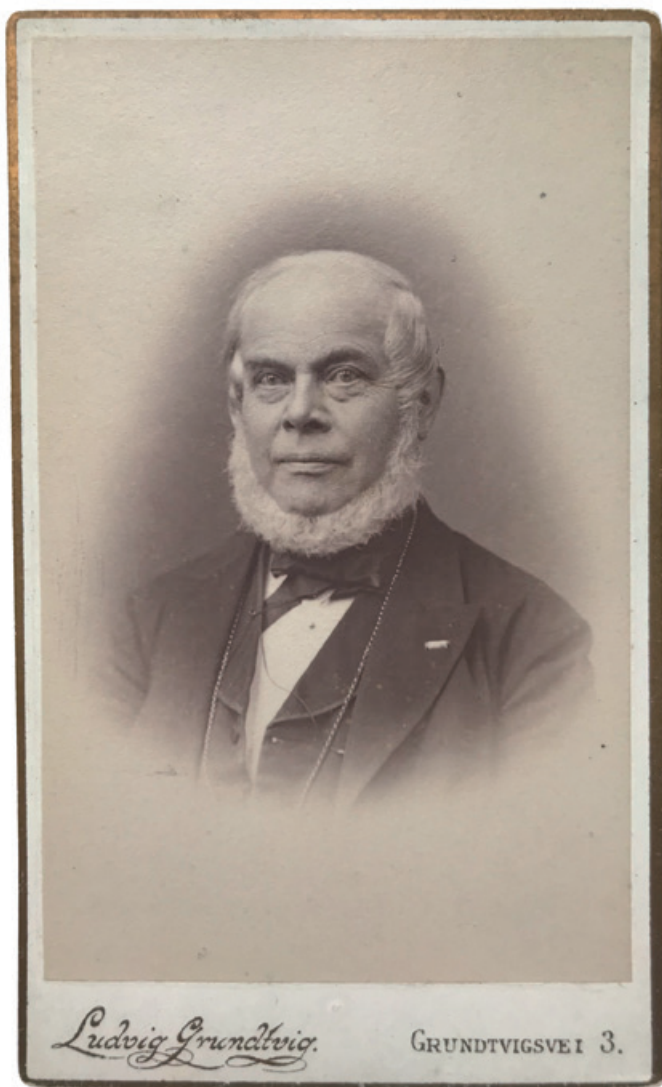
Flere forfattere har indgående beskæftiget sig med betydningen af Coldings opdagelse i lyset af det faktum, at hans tese i første omgang ikke blev kendt internationalt.¹ Mayer udførte ikke forsøg, men var den første, der i 1842 fremsatte postulatet om energiens konstans. Joule udførte helt andre forsøg end Colding, og hans resultater blev publiceret i 1843. Den generelle bedømmelse er imidlertid, at ingen af de tre frontløbere i første omgang fik den helt store gennemslagskraft. Det er takket være Hermann von Helmholtz, at sætningen efter 1847 blev generelt accepteret. Helmholtz anerkendte i første omgang Joule, men senere også de to andre pionerer for deres opdagelse.

Uddannelse

Coldings liv og levned er velbeskrevet af Vilhelm Marstrand.² Han blev født i 1815 og voksede op på en gård i Brøndbyøster. Det var derfor forventeligt, at han skulle føre gården videre, men ved H.C. Ørsteds mellemkomst fik han en helt anderledes løbebane. Ørsted var allerede dengang verdensberømt for sin opdagelse af elektromagnetismen og for fremstilling af aluminium. Colding far kendte Ørsted, som hjalp med først at skaffe Colding en læreplads som snedker. Efter endt læretid introducerede Ørsted ham til et forberedelseskursus med henblik på optagelse på Polyteknisk Lærestanstalt (nu Danmarks Tekniske Universitet, DTU), hvor Ørsted var direktør. Alt dette klarede Colding med bravur, ligesom han gennemførte ingeniørstudiet med glans.

Under studiet var han som Ørsteds protegé allerede godt i gang med nogle forsøg til bestemmelse af den varme, der udvikles ved kompression af vand. Gradvist blev Colding overbevist om rigtigheden af sætningen om energiens bevarelse både ved gennemførelse af de ovenfor omtalte slædeforsøg og ud fra en religiøs tolkning, hvor Colding ikke kunne forlige sig med, at det gudskabte (energien) blot kunne forsvinde, men nødvendigvis måtte genfindes i andre former.

Efter endt uddannelse i 1841 var det ikke nemt at få arbejde som ingeniør, og Colding måtte derfor i nogle år tage til takke med forskellige under-

Vanddirektør, senere stadsingeniør Ludvig August Colding (1815-1888). Der eksisterer flere fotoportrætter af Colding, alle fra hans senere leveår. Det viste anses som værende det bedste. Fotografi af Ludvig Grundtvig, ca. 1870. Privateje.

visningsjob. Samtidig færdiggjorde han sin afhandling “Nogle Sætninger om Kræfterne”, som han indleverede til Videnskabernes Selskab i 1843. Afhandlingen blev bedømt af bl.a. Ørsted, som dog ikke blev helt overbevist. Han afviste ikke Coldings resultater, men var skeptisk over for tolkningen og rådede ham til at fortsætte forsøgene. Afhandlingen fra 1843 blev i 1856 trykt i Videnskabernes Selskabs Meddelelser i forbindelse med Coldings indvalg i selskabet.³

Ansættelse i Københavns Kommune

I 1845 lykkedes det Colding at opnå ansættelse i Københavns Kommune. Byen var stadig indesluttet bag voldene, og vandforsyningen i byen var meget utilstrækkelig. Den var baseret på tilledning af overfladevand fra de omkransende søer og Emdrup Sø og i mindre grad på grundvand fra brønde i den overbefolkede by. Pumpevandet fra Søerne og springvandet fra Emdrup Sø blev ledt gennem rørledninger af træ, som var utætte og sårbare for forurening fra affald og lattringruber i baggårdene. Der var ingen kloakering, og stanken i byen var ulidelig.

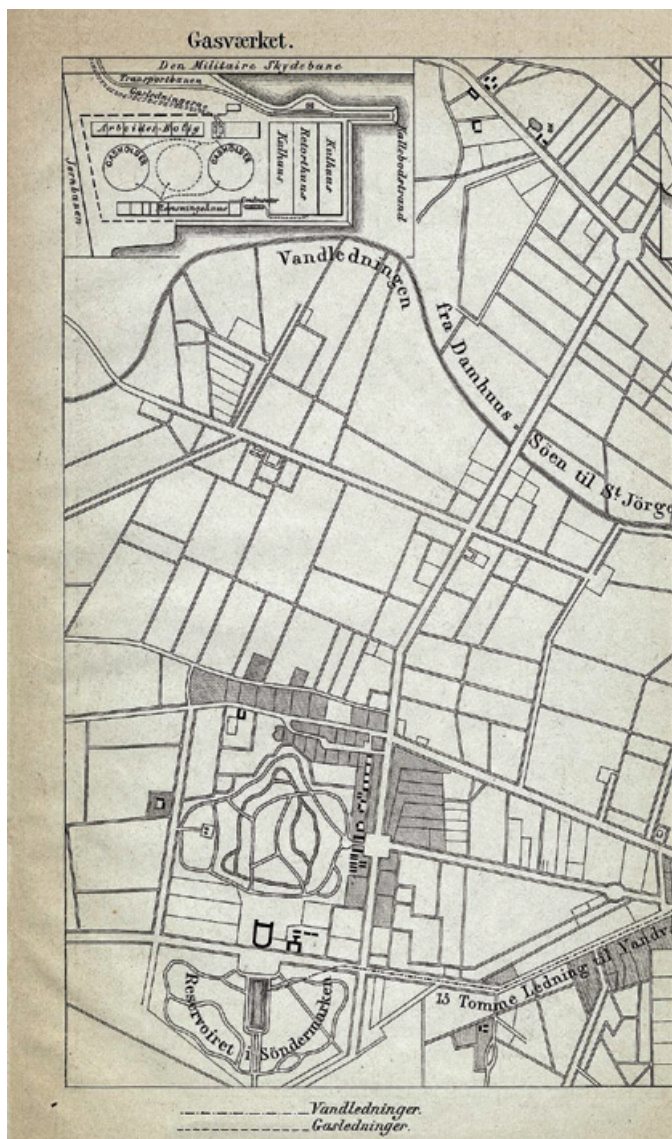
Året forinden havde ingeniør Friedrich Kabell med kendskab til forholdene i Hamborg udarbejdet et detaljeret forslag til vandforsyning og kloakering i København. Det løste imidlertid ikke problemet med utilstrækkelige vandmængder og blev derfor ikke fremmet, selv om det på andre måder var forbilledligt. For eksempel indgik der i planen, at der skulle indlægges vandklosetter i alle huse, og at spildevand og regnvand blev holdt adskilt. En udvikling var dog igangsat, stærkt understøttet af en voksende hygiejnebevægelse med lægen Emil Hornemann som den ledende figur, der krævede bedre sanitære forhold i byen. Colding blev i 1847 vandinspektør i København, og han kom til at forestå og præge den kommende udvikling markant.

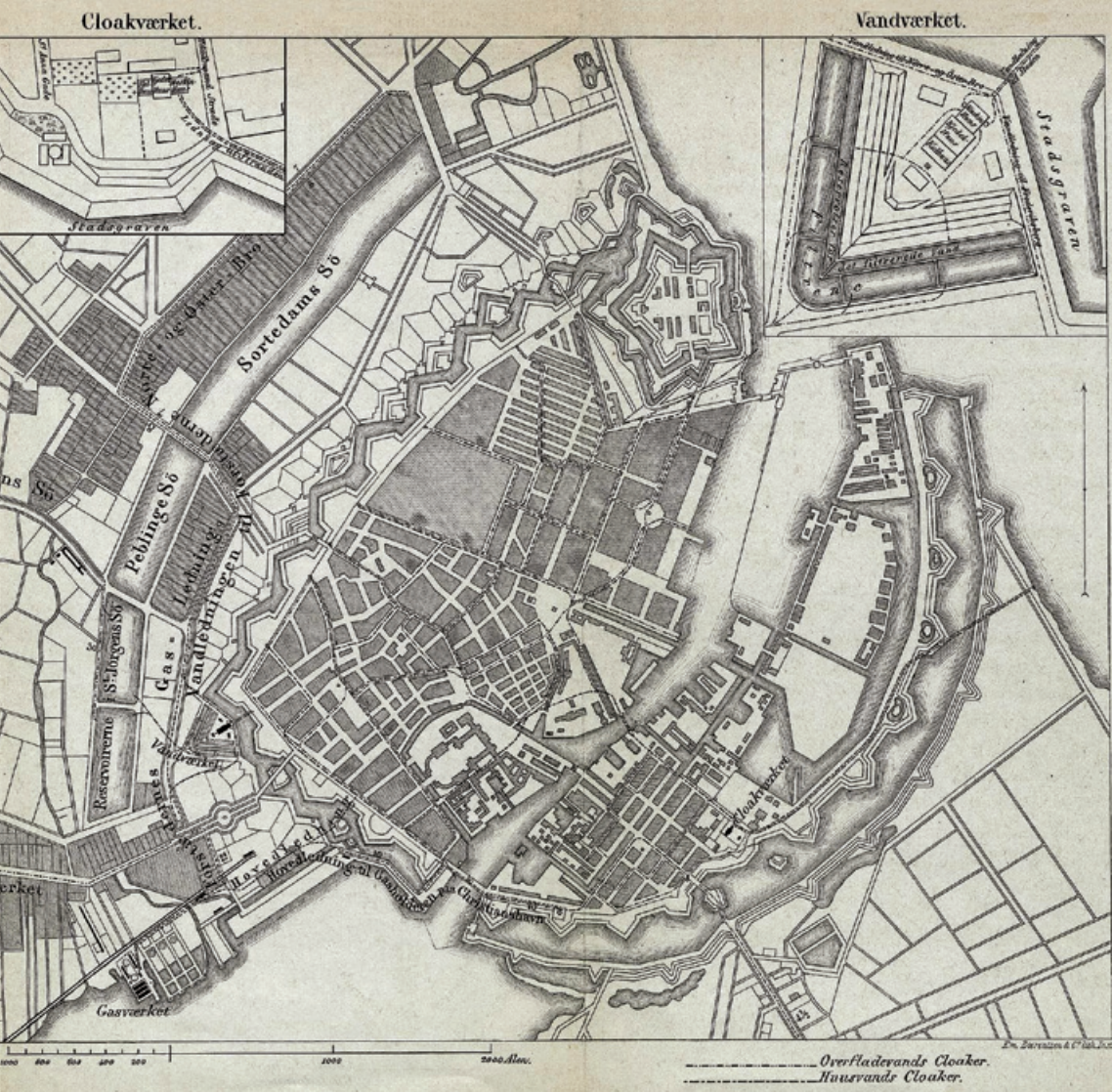
En komité med H.C. Ørsted i spidsen blev i 1848 nedsat af Borgerrepræsentationen med den opgave at udarbejde en brugelig plan, og komitéen, benævnt “Den combinerede Comitee”, valgte i 1849 at udskrive en tredelt international konkurrence om forslag til vandforsyning, gasbelysning og kloakering i København. Colding foretog den første af flere studierejser til England i 1850 og vandt efterfølgende i 1851 konkurrencen om ny vandforsyning til København.

Projekter til vandforsyning, gasbelysning og kloakering

Coldings forslag vedrørende vandforsyning var en innovativ løsning, baseret på artesiske grundvandsboringer, dvs. boringer til vandførende lag, hvor vandet står under tryk, langs Harrestrup Å. I en kanal langs åen blev vandet ledt til Damhussøen og derfra via Grøndalsåen og Ladegårdsåen videre til Sankt Jørgens Sø, idet man ved projektets udførelse lod vandtilledningen genne Ladegårdsåen erstatte af en støbejernsledning.

Herfra kunne vandet pumpes op til sandfiltre langs søen og derfra videre til et nyt dampmaskinedrevet vandværk beliggende på voldterrænets glacis (nu mellem Studiestræde, Axel-torv og Hammerichsgade). Projektet indeholdt også et opmagasinerings- og trykudligningsreservoir i Søndermarken (senere overdækket og nu kendt som udstillingsstedet Cisternerne). Herved blev det muligt af få rent trykvand indlagt i alle huse i København. Colding udgav i 1852 en publikation om projektet.⁴

Planerne for vand, gas og kloakering. Bemærk vandværkets placering lige uden for fæstningsvolden, trykkudligningsbeholderen i Søndermarken og gasværket beliggende helt ud til havneløbet. Plan fra Colding's Kort Fremstilling af Planen til det nye Cloaksystem for Kjöbenhavn, 1853.

Det vindende gasbelysningsprojekt var i lighed med vandforsyningsprojektet ukontroversielt, hvorimod kloakeringsprojektet mødte kraftig modstand. Der var to vinderforslag, som begge var baseret på separatkloakering, dvs. adskillelse af regnvandskloakker og spildevandskloakker.⁵ En samordning af de to forslag blev detaljeret beskrevet af Colding i 1853. Heraf fremgår det, at regnvandet skulle føres til havneløbet og spildevandet til Amagers østside. Forslaget var meget forud for sin tid, faktisk blev separatkloakering først almindeligt 100 år senere.

I 1851 var det blevet bestemt, at alle tre skitseprojekter for vand, gas og kloak skulle detailprojekteres, og det blev overdraget til Colding at udarbejde de nærmere planer herfor. Mens forslagene til vandforsyning og gasbelysning umiddelbart blev godkendt, var der betydelig modstand mod kloakplanen, især fra Københavns overpræsident Michael Lange. Han havde netop fået indført tøndetømning som natrenovation, og det anså han for fuldt tilstrækkeligt.

Koleraepidemien i København 1853

Til trods for Langes ihærdige modstand blev kloakplanen i sidste ende godkendt af et sagkyndigt udvalg og anbefalet af en tilkaldt engelsk sagkyndig. Ved behandling i Magistraten i 1853 stod stemmerne lige. Alle tre planer blev dog oversendt til Borgerrepræsentationen, der med stort flertal vedtog dem, altså også kloakeringsplanen. Men så udbrød den voldsomme koleraepidemi i byen, som kostede næsten 5.000 københavnere livet.

Colding gik straks i gang med at analysere årsag og udbredelse i samarbejde med den noget yngre Julius Thomsen, der senere blev en kendt professor i kemi. Den fremherskende opfattelse var, at smitten blev udbredt gennem luften. Man må her huske på, at der på dette tidspunkt ikke var noget kendskab til bakterier. Der var løse formodninger, men ikke noget reelt kendskab til selve smitteårsagen. Colding og Thomsen kunne vise, at jordbundsforhold, der gav en dårlig vandkvalitet i brønde og vandledninger, havde klar sammenhæng med koleraens udbredelse, ligesom befolkningstætheden også havde indflydelse. Dette banebrydende arbejde blev publiceret allerede sidst i 1853 med titlen "Om de sandsynlige Aarsager til Choleraens ulige Styrke i de forskjellige Dele af Kjöbenhavn, og om Midlerne til i Fremtiden at formindske Sygdommens Styrke".⁶ Året efter lokaliserede lægen John Snow i London, at

Under koleraen flyttede man raske beboere fra sygdomsramte lejligheder til teltlejre ude for voldene for at begrænse smitten. Akvarel af H.F.G. Holm, Nationalmuseets Antikvarisk-Topografiske Arkiv.

kolerasmitten kom fra en vandforsyningshane, og gav derved det endelige bevis for, at det var forurenset vand, der var den direkte årsag til smitten.

Sidst på året 1853 var koleraepidemien stærkt aftaget, og Borgerrepræsentationen fandt tid til at oversende vand-, gas- og kloakplanerne til Kultus- og Indenrigsministeriet, der med A.S. Ørsted, der var H.C. Ørsteds bror, i spidsen afgjorde, at vand- og gasprojekterne kunne udføres. Derimod skulle kloakprojektet revideres, dette til trods for den alvorlige epidemi, der netop havde raset. En væsentlig grund til denne afgørelse må tilskrives lobbyarbejde af grundejere, der ikke ville tolerere de nødvendige ekspropriationer.

Københavns første vandværk fra 1859 (nu Studiestræde 54). De idylliske omgivelser ved fæstningsgraven med Schacks Bastion og Kongens Mølle i baggrunden forsvandt ved sløjfningen af voldanlægget i midten af 1880'erne. Det var årsagen til, at Colding forlod sin embedsbolig i løbet af sidste halvdel af 1884 og flyttede til Ceresvej 11 i fredelige omgivelser bag Landbohøjskolen. Det Kongelige Biblioteks Billedsamling.

Bønderne i omegnen af København benyttede latrinen til at gøde markerne og var også stærke modstandere af kloakeringsplanen. At ministeriet Ørsted lå under for dette pres må i dag stadig undre.

Forsyning med vand og gas – krav om nyt kloakeringsprojekt

Borgerrepræsentationen nedsatte i 1854 et byggeudvalg for vand- og gasprojekterne, og udvalget udpegede efterfølgende Colding som kontrollerende ingeniør. Colding kom i første omgang til at udarbejde både tegninger og kontraktudkast til anlægsarbejderne for vand og gas, men måtte samtidig

Arbejdere præsenteret ved et større kloakarbejde på Dalgas Boulevard i 1909. Sådan har situationen også set ud for pionererne i København i 1860'erne, hvorfra der ikke er billedgengivelser. Fotografi: Frederiksberg Forsyning.

udarbejde et revideret kloakeringsprojekt. For at kunne give kloakkerne de rette hældninger foretog han en fuldstændig kortlægning af højdeforholdene i byen.⁷

I 1854 blev der skrevet kontrakt om udførelse af både vand- og gasværkerne. Arbejdets omfang var efter datidens forhold enormt. Op til 900 mand var beskæftiget, og der blev lagt over 100 km rør. På Coldings foranledning blev der etableret en rørføringstunnel i saltholmskalken under havnen til Christianshavn. Det var risikobetonet, men endte godt.

Vandværket er i dag nedlagt, dog kan bygningerne stadig ses med Pumpehuset som det bedst kendte. Hele vandværket er i dag fredet. Gasværket er helt forsvundet, men navnet Gasværksvej eksisterer stadig på Vesterbro. Gasbelysningen blev indviet i 1857 og vandværket taget i brug i 1859.

Det reviderede kloakprojekt blev uden tilslutning af vandklosetter baseret på fælleskloakering med udledning direkte til havneløbet. Det løste problemerne med afledning af regnvand og almindeligt spildevand, men ikke toilet-afløb. Projektet blev vedtaget i 1857, men kom først til udførelse i 1860'erne. Tilslutning af vandklosetter blev først tilladt 50 år senere efter en udvidelse af kloaknettet.⁸

Colding bliver stadsingeniør og intensiverer sin videnskabelige produktion

I 1857 blev Colding udnævnt til Københavns Kommunes første stadsingeniør med embedsbolig på det nye vandværk. Til trods for den store arbejdsbyrde med anlægsprojekterne fandt han i 1850'erne også tid til at rådgive bl.a. Göteborg, Aabenraa, Odense, Randers og Helsingør om vandforsyning. Gennem 1850'erne plejede han også sine videnskabelige interesser og blev i 1856 indvalgt i Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.

Med henblik på projekteringen af de nye kloakledninger udviklede Colding i 1857 en teori for vandets strømning i lukkede, men kun delvis fyldte, rør.⁹ Mens teorien for fuldtløbende strømning i rør var velkendt, var det ikke tilfældet for delvis fyldte rør, og dette havde Colding brug for, ligesom en bestemmelse af den nødvendige hældning for at opnå selvrensning var en del af formålet. Teorien blev efterprøvet ved en serie af imponerende storskalaforsøg i et 100 m langt tracé i Peymanns Rende, som var en stensat åben rende langs den nuværende Gammeltoftsgade, der indtil 1892 ledte vand fra søen til stadsgraven.

For at bedømme hvor stor en vandmængde, der var til rådighed for vandforsyningen, estimerede Colding vandbalancen i Harrestup Ås opland på baggrund af flere års observationer af nedbør og udstømning fra Damhussøen. Han havde i den forbindelse også behov for at skønne størrelsen af fordampningen. Det blev gjort ved måle vandtabet fra en metalkasse placeret delvis nedsænket på en flåde i Peblingsøen for på den måde at holde den korrekte temperatur. Fordampningen fra metalkassen blev også målt med et indhold af opfugtet græstørv, hvilket var nyskabende.¹⁰

Blandt Coldings mange videnskabelige arbejder kan hans teori om Golfstrømmen fremhæves. Med en kraftpræstation udvidede han teorien for

Peymanns Rende er opkaldt efter den dygtige ingeniørofficer H.E. Peymann, der begyndelsen af 1800-årerne lod en del af den gamle Sortedamsrende mellem Stadsgraven og Sortedamsøen overdække. Som general faldt det i Peymanns lod at overgive København efter Københavns bombardement i 1807. Her ses den ydre, åbne del af rende. Fotografi ca. 1860, Det Kongelige Biblioteks Billedsamling

rørstømninger til havstrømme og beskrev i stor detalje Golfstrømmen under hensyntagen til såvel passatvinde som den polare returstrøm og med udnyttelse af alle tilgængelige måleresultater.¹¹

Fra arbejdet med de artesiske vandindvindingsboringer havde Colding fattet interesse for bestemmelse af vandets strømningshastighed i jord. Han udnyttede trykmålinger omkring boringerne ved Harrestrup Å og gennemførte en forsøgsrække med vandstrømning gennem en skrånende forsøgsrende

fyldt med jord af forskellige typer. Det førte til en afhandling i 1872, i hvilken han beskrev den fundamentale lovmæssighed for grundvandsstrømninger, den ligefremme proportionalitet mellem trykniveau-hældningen og vandføringen i jordlaget.¹²

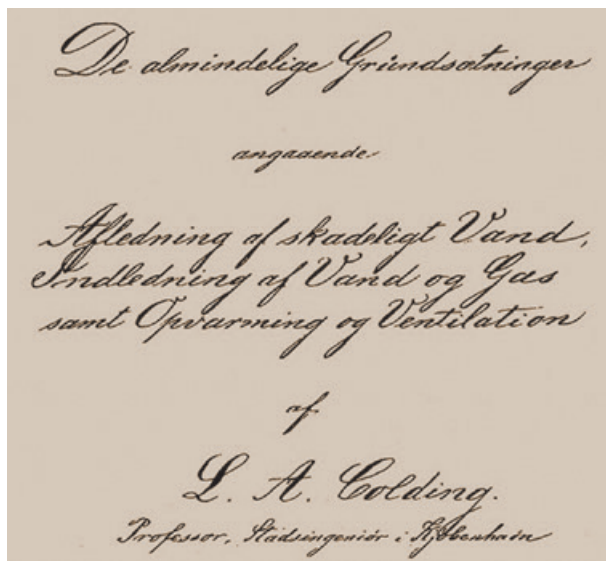
På det tidspunkt var Colding ikke vidende om, at franskmændene Henry Darcy var kommet til samme resultat nogle år tidligere. Colding gik imidlertid et skridt videre end blot denne lovmæssighed. Han viste, at trykniveauet i et artesisk vandførende lag varierer som en parabel, og at grundvandsstanden mellem to drænledninger har et elliptisk form.

I 1872 blev Danmark udsat for en voldsom naturkatastrofe: Nogen tids vestenvind og en medfølgende høj vandstand i Østersøen blev afløst af en voldsom østenstorm. Op mod 500 skibe forliste, og den af stormen udløste vandopstuvning bevirkede meget omfattende oversvømmelser mange steder, særligt på Lolland og Falster. På øerne døde 80 mennesker, og de materielle skader var kolossale. Nogle år senere, i 1876, analyserede Colding vindens friktion på havoverfladen og den heraf forårsagede vandopstuvning. Ud fra denne analyse dannede han en teori, som han benyttede i 1881, hvor han i kombination med omfattende vindobservationer kunne forklare 1872-stormens udvikling og effekt på vandstanden.¹³ Teorien skabte mulighed for senere at beregne de nødvendige digehøjder til beskyttelse af de lavtliggende kyststrækninger.

Colding som stadsingeniør

Som stadsingeniør havde Colding mulighed for at indstille og rådgive i spørgsmål om byens udvikling, der accelererede i de to tiår op mod fæstningens endegyldige nedlæggelse i 1870. I byplansager blev hans rådgivning dog ikke altid fulgt. Han argumenterede kraftigt for bevarelse af voldsystemet som et sammenhængende grønt bælte omkring det gamle København, men det råd blev kun delvis efterkommet. Det var imidlertid medvirkende til bevarelse af Tivoli-området, Ørstedparken, Botanisk Have og Østre Anlæg. For at spare på renovering af gamle broer blev det foreslået at tilkaste Slotsholmskanalen, hvilket Colding på det bestemteste frarådede, og her blev hans rådgivning fulgt.

Især to af de mange kommissioner, Colding sad i, fik langtrækkende betydning. Den ene var kommissionen for indførelse af det metriske system i

Titelbladet på Coldings håndskrevne forelæsningsnoter. Noterne findes i to udgaver, begge håndskrevne; den første på Det Kongelige Bibliotek, og den anden på DTU, hvorfra det viste titelblad stammer.

Danmark, der i dag er så selvfølgelig, at det kan være svært at forestille sig andet. Den anden var kommissionen til indførelse af en daglig meteorologisk tjeneste. Da det i 1872 blev besluttet at oprette et meteorologisk institut, blev Colding tilbudt stillingen som direktør, hvilket han dog afslog med henvisning til sin alder (han var nu 57 år). Han afgav også en betænkning om lynafledningskonstruktioner, der fik betydning langt efter hans levetid.

Colding havde ry for at være en ualmindeligt venlig og imødekommende mand, men kunne dog godt blive provokeret. Hans analyse af strømforholdene ved Knippelsbro blev af en matematiker skriftligt angrebet for at være ufuldstændig og misvisende, hvilket Colding i stærke og utvetydige vendinger tilbageviste.¹⁴ På det praktiske plan projekterede han varmeinstallationen i Skt. Pauls Kirke og det nyskabende varme- og ventilationsanlæg på Blegdams-hospitalet samt analyserede skorstenshøjdens betydning for trækket i skorstene på gasværket.¹⁵

Ludvig August Colding blev begravet på Assistens Kirkegård i København (A-551), hvor der rejstes en obelisk med hans havn og dato samt mottoet "Naturkræfterne ere ufgjængelige 1843". Det velholdte gravested er omgivet af et støbejernsgitter med teksten Professor Coldings Familiegravsted. Fotografi: BWD, 2021.

Colding bliver professor, ridder af Dannebrog og æresdoktor

I perioden 1865-1883 afholdt Colding hvert andet år en forelæsningsrække på Polyteknisk Lærestalt (nu Danmarks Tekniske Universitet, DTU) med titlen "De almindelige Grundsætninger angaaende Afledning af skadeligt Vand, Indledning af Vand og Gas samt Opvarmning og Ventilation". Hermed intro-

ducerede han vand- og miljøteknik samt varme- og ventilationsteknik, to særdeles vigtige fagområder på det nuværende DTU. En 310 sider lang håndskrevet forelæsningsnote af Colding er stadig bevaret.¹⁶ Som erkendtlighed for sin store indsats blev Colding i 1869 udnævnt til professor.

I 1867 blev Colding udnævnt til Ridder af Dannebrog, og i 1871 blev han inviteret til Skotland for at modtage en æresdoktorgrad ved University of Edinburgh. Her mødte han Joule, som modtog samme æresbevisning. I 1875 blev han indvalgt i det svenske videnskabsakademi, og i forbindelse med sin pensionering i 1886 blev han udnævnt til Dannebrogsmænd.

Ludvig August Colding døde i 1888, og på hans gravsten på Assistens Kirkegård (A-551) satte hans fire sønner inskriptionen “Naturkræfterne ere uforgjængelige 1843”.

Med et så omfattende virke, af så stor betydning videnskabeligt set og udviklingsmæssigt for København skulle man tro, at Colding for længst var blevet hædret af byen ved at få opkaldt en central plads efter sig. Det er imidlertid ikke tilfældet, selv om han fik en helt uvurderlig betydning for sundhedstilstanden og de almindelige levevilkår i byen.

-
1. P.F. Dahl: Ludvig A. Colding and the Conservation of Energy, *Centarus*, 8, 1963, 174-188; P.F. Dahl: Ludvig Colding and the Conservation of Energy Principle, Experimental and Philosophical Contributions, *The Sources of Science*, No. 104; K. Caneva: Colding, Ørsted, and the meanings of force, *Historical Studies in the Physical and Biological Sciences*, 28(1), 1998, 1-138; J. Wisniak: Conservation of Energy, Readings on the origins of the first law of thermodynamics, Part II, *Educación Química*, 19(2), 2008, 216-225; H. Kragh: Conservation and controversy: Ludvig Colding and the imperishability of “forces”, *Research Publications on Science Studies* 4, Aarhus, 2009.
 2. Marstrand, V.: Ingeniøren og Fysikeren Ludvig August Colding, *Ingeniørvidenskabelige Skrifter A*, Nr. 20, 1929.
 3. Colding, L. A.: Nogle Sætninger om Kræfterne, indsendt i 1843 og trykt i *Videnskaberne Selskabs Forhandlinger*, 1856, 3-20.
 4. Colding, A.: *Kort Fremstilling af Planerne til de nye Vand- og Gasværker i Kjöbenhavn og Forstæderne*, Reitzel, 1852.
 5. Colding, A.: *Kort Fremstilling af Planen til det nye Cloaksystem for Kjöbenhavn*, Reitzel, 1853.
 6. Colding, A. og Thomsen, J.: Om de sandsynlige Aarsager til Choleraens ulige Styrke i de forskjellige Dele af Kjöbenhavn, og om Midlerne til i Fremtiden at formindske Sygdommens Styrke. 1853.

7. Colding, A.: *Oversigt over Beliggenheden og Høiden af 131 faste Nivellements punkter i Kjøbenhavn og Christianshavn*, 1856.
8. Lindegaard, H.: *Ud af røret? Planer, processer og paradokser omkring de københavnske kloaksystem 1840-2001*, PhD-afhandling, Institut for Produktion og Ledelse, Danmarks Tekniske Universitet, 2001.
9. Colding, A.: Om Lovene for Vandets Bevægelse i lukkede Ledninger, med speciel Anvendelse paa de saltglasserede Leerrørs Vandføringsevne, *Videnskabernes Selskabs Skrifter*, 5(4), 1857, 305-348.
10. Colding, A.: Resultaternes af nogle Iagttagelser om forskellige Fugtighedsforhold i Omegnen af Kjøbenhavn, *Tidsskrift for Landøkonomi*, 3(8), 1860, 309-330.
11. Colding, A.: Om Strømningsforholdene i almindelige Ledninger og i Havet, *Videnskabernes Selskabs Skrifter*, 5(9), 1870, 81-232.
12. Colding, A.: Om lovene for Vandets Bevægelse i Jorden, *Videnskabernes Selskabs Skrifter*, 5(9), 1872, 563-622.
13. Colding, A.: Nogle Undersøgelser over Stormen over Nord- og Mellemeuropa af 12te-14de November 1872 og over den dermed fremkaldte Vandflod i Østersøen, *Videnskabernes Selskabs Skrifter*, 6(1), 1881, 243-304.
14. Colding, A.: Om Strømforholdene ved Knippelsbro i København, (1) *Matematisk Tidsskrift*, 2(1), 1865, 145-162; (2) *Matematisk Tidsskrift*, 2(2), 1866, 33-45.
15. A. Colding: Om Konstruktionen af Varmeapparatet i St. Paulskirken i Kjøbenhavn, *Teknisk Forenings Tidsskrift*, I, 1878, 4-11; A. Colding: *Undersøgelser over Varme- og Ventilationsapparaterne i Patientbygningerne paa Blegdamshospitalet, samt Fremstilling af disse Undersøgelers Forhold til en Ventilations-Theori*, *Kjøbenhavns Magistrat*, 1879; A. Colding: *Undersøgelser over Varme- og Ventilationsapparaterne i Observationsbygningen paa Blegdamshospitalet, med Forslag til et forbedret Apparat i den nye Officiantbygning*, *Kjøbenhavns Magistrat*, 1879.
16. Colding, L. A.: *De almindelige Grundsætninger angaaende Afledning af skadeligt Vand, Indledning af Vand og Gas samt Opvarmning og Ventilation*, Forelæsningsrække ved Polyteknisk Lærestalt, 1875.

Småstykker

En embedsbolig på Hovedvagten

■ Af Bjørn Westerbeek Dahl

Det er vist almen kendt, at boligforholdene i København i midten af 1800-tallet var forfærdigt dårlige som følge af, at 120.000 mennesker var presset sammen inden for voldene. Boligstandarden var heller ikke for god, og selv officielle tjenesteboliger var usle, som nedennævnte ansøgning til Københavns Kommandantskab viser det. Her beskriver arrestforvarer F.C. Gronemann sin tjenestebolig i loftsetagen på Hovedvagten, hvor han, hustruen og to børn havde et enkelt rum til rådighed. Det skulle bruges som opholds- og spisestue, soveværelse og kontor. Heldigvis havde han et køkken i et lokale direkte under taget, men lad ham selv beskrive forholdene:¹

“Underdanigst Promemoira!

Undertegnede Commandeersergant Frederik Christian Gronemann, der siden Aaret 1850 har været ansadt som Arrestforvarer og Vagtskriver paa Kjøbenhavns Hovedvagt, tillader sig underdanigst at ansøge det høie Commandantskab om, at bevirke mig tilstaaet en bedre beboelseslejlighed i underste Etage paa Hovedvagten, dels for egen og dels for Tjenestens Interesse.

I den Anledning tillader jeg mig underdanigst at fremføre de Grunde jeg i 6 Aar har havt Leilighed at iagttage, og som jeg haaber at det høie Commandantskab selv vil anerkendt.

Som bekjendt har jeg i Aaret 1850 ved min Ansættelse erholdt til Beboelse paa Hovedvagten et lille Qvistværelse med et over Loftet liggende lille Qvistkammer /: hvori jeg selv har bekostet indsat en Comfyr af Jern :/ som

Udsnit af fotografi af Kongens Nytorv med Hovedvagten som bygningen så ud i 1873, året før den blev revet ned. Det er tydeligt, at bygningen havde kendt sin bedste tid, pudset skallede af og taget ser heller ikke for godt ud. På 2. salen indrettedes i 1856 en lejlighed for arrestforvareren, der tidligere havde boet direkte under taget. Tre skråvinduer i bygningens sydlige taghældning kan netop anes, to af dem står åbne. Anonym fotografi 1873, Københavns Museum.

jeg afbenytter som Kjøkken, med denne Beboelse Leilighed har jeg hjulpet mig til Dato, skøndt jeg for nogle senere Aar af min høie Foresatte blev givet Løfte om Forbedring, af hvilken Grund jeg ikke tidligere har vovet underdanigst at ansøge derom, og for at bevise det U hensigtsmæssige i at boe paa Loftet tillader jeg mig underdanigst at fremføre:

For at komme op til denne min Beboelse, maa man passere en næsten lodret eller aldeles steil Trappe, der er af den Beskaffenhed, at den endog er recicabelt at passere, og da jeg som boesiddende altsaa opholder mig mest paa denne min Leilighed, maa Enhver, som enten tjenstlig eller privat skal tale med mig passere denne Trappe og meget ofte er det hændet af disse og mine egne børn ere faldne ned derfra.

Det høie Commandantskab vil ogsaa kunne indrømme mig, at det ikke svarer til Hensigten for Tjenesten, at alle Uvedkommende maa passere Arresterne, hvorved muligt Hensigten med Arrestationen kan blive forfeilet, hvorimod naar min Beboelse var i nederste Etage vil have til Følge at Arresterne blive frie for saadant, ligesom jeg ogsaa i ethvert Tilfælde bedre kan have et vaagent Øie med Alt, hvad der passerer imellem disse, saavel om Dagen som om Natten.

Med Hensyn til min Familie tillader jeg mig underdanigst at bemærke, at min Kone der stedse er meget svag, saa hun ofte med stor Møie ikke formaae at komme fra neden op til Leiligheden, og som ofte bringer hende i den Tilstand, at hun af Anstrengelse maae holde sengen i flere Dage, hertil kommer at jeg har 2 børn, et paa 8 og et paa 5 Aar, saa vil det høie Commandantskab vistnok erkjende, at det er meget trykkende for mig, naar vi, bestaaende af 4 Mennessker i et lille Qvistværelse, hvilket jeg selv maa bruge til Skrivestue og kun har et Tagvindue til at have Belysning fra om Sommeren, forimod jeg om Vinteren grundet paa at bemeldte Vindue gierne er bedækket med Snee eller andet, som betager Lyset, maae skrive ved Lys. Hertil kommer, at Leiligheden som Sommeren næsten er mig uudholdelig, da der ofte er over 35 o/o² Varm og om Vinteren umaadelig kold, ... med Slu og Træk, ligesom ogsåaa alt Dunst, som kommer fra Vagtstuen og fra Arresterne, hvilke Sidstnævnte, hvori Arresterne forretter deres Nødvendigheder, foraarsager ovenpaa hvor Alt concentreres en qvælende Admusphære.

Jeg antager, at det høie Commandantskab ligeledes vil erkjende, at jeg i Analogi med mine Kammerater under bemeldte Commandantskab tør gjøre mig Haab om, at jeg ogsaa vil komme i betragtning til en bedre Leilighed, og ligesom bemeldte høie Commandantskab har sørget for disse, er der i Særdeleshed sørget for væsentige Forberinger med Hensyn til de inspections-havende Sergeanter paa Garnisonshospitalet, hvilke for faae Aar tilbage vare ugifte Personer, hvorimod der nu er indrettet Leiligheder for disse Familier.

Slutteligen tillader jeg mig underdanigst at fremføre til Grund fr mit Andragende, at jeg ifølge Armeebefaling af 14^e Januar 1850 har ansøgt denne min Tjeneste og deraf var blevet ansadt ifølge Krigsministeriets Resolution af 28. Februar 1850, efter iforveien at have været gift i 3 Aar og som saadant har haft Boepæl på Casernen.

Vedlagt følger en Stamliste samt Afskrifter af formeldte Armeebefaling og Krigsministeriets Resolution.

Kjøbenhavn den 15de Februar 1856

underdanigst

Fredreik Christian Gronemann

Arrestforvarer og Hovedvagtskriver

Påtegning: Foreviist Olufsen Capitainvagtmaster.

Til

det høie Commandantskab

over Kjøbenhavns Fæstning!"

Gronemanns ønske blev opfyldt. Allerede i april havde Ingeniørkorpset set på mulighederne og leveret et forslag til indretning af en lejlighed på 2. sal i bygningen. Arbejdet blev udført i slutningen af august samme år og her rykkede familien så ind. Det har givetvis været en velkommen forbedring, for han blev boende frem til nedrivningen af bygningen i september 1874, da hele området blev saneret. Gronemann benyttede lejligheden til en tidlig pensioning og flyttede til et privat lejemål i Adelgade. Han flyttede dog en del rundt i byen og endte på Jagtvej 33, hvor han døde i 1891.³

-
1. Rigsarkivet. Arkivalier on-line, Militære forhold, Forsvarskommandoen, Københavns Kommandantskab, Indkomne skrivelser 1856-1857, opslag 67-69, 139 og 529.
 2. Her gengiver originalen en vandret streg med et gradtegn over og under. Dette tegn er

- ikke blevet nærmere identificeret. Tallet er dog uden tvivl den daværende enhed Réaumur, og 35 grader Réaumur svarer til knapt 44 grader celsius.
3. Dagbladet (København), 5.8.1891, s. 4.

Forfatterbiografier

Birgit Meyer Andersen

F. 1948, cand. mag. i historie og nordisk arkæologi fra Københavns Universitet 1979. Ansat i Fredningsstyrelsen, Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat og Kulturarvsstyrelsen (senere Kulturstyrelsen) 1981 - 2014. Har publiceret artikler om kulturlivet og de sociale forhold i *Gladsaxe Bogen* III 1991, om lejlighedssange i *Folk og Kultur* 2004 og om en tømremester i *Jul i Slagelse* 2019.

E-post: bma.hellerup@gmail.com

Medlem af bestyrelsen for Selskabet for Københavns Historie siden 1991, fra 2005 som formand. Fra 2021 redaktør af Danske Magazin. Talrige udgivelser i tidsskrift og årbøger om særligt historiske kort og barokkens fæstningsanlæg. Af selvstændige titler *Guide til Københavns befæstning*, (medforfatter) 1996, *Geddes eleverede kort 1761*, 2002; *Til Rigets forsvar og byens gavn 1-3*, 2017.

E-post: bjoern.westerbeek.dahl@gmail.com

Jørn Benderfeldt

F. 1945, lektor, cand.mag. i historie og tysk fra Københavns Universitet. Har skrevet om ”Falke i udenrigspolitikken: Falkonergården på Frederiksberg 1664-1810” i *Frederiksberg gennem tiderne*, bind. 43, 2020.

E-post: majbierget@mail.dk

Dan Rosbjerg

F. 1942, civilingeniør fra Danmarks Tekniske Universitet (DTU) 1969, ph.d. 1973 og dr. techn. 1993 også fra DTU, hvor han var ansat 1969-2013. I dag er han tilknyttet som professor emeritus.

For yderligere oplysninger henvises til

<https://www.staff.dtu.dk/daro>

E-mail: daro@env.dtu.dk.

Bjørn Westerbeek Dahl

F. 1952, bibliotekar, museumsinspektør, ansat ved Københavns Rådhusbibliotek 1986-2006.

Person- og stedregister

A

Adelgade nr. 85 (matr.nr. 196), 197
Adelgade nr. 100 (matr.nr. 251), 200
Admiralitetet, 108
Ahlefeldt, Carl (1670-1722), *godsejer*, 49, 122-123
Ahlefeldt, Conrad Wilhelmu (1708-1791), *greve, officer, kommandant*, 159
Ahlefeldt, Henning von (1705-1778), *greve, kammerherre*, 84
Ahrentzen, Johan Juel (ca.1801-1862), *justitsråd*, 206
Albemarle, 2nd Earl of, se **Keppel, Willem van**
Albrecht Friderich (1644-1693), *greve af Wolfstein-Sultzburg*, 86
Albrecht Wolfgang (1689-1734), *markgreve af Brandenburg-Kulmbach*, 125
Amaliegade, 6
Amaliegade nr. 3, 176
Amaliegade nr. 22-24, 24
Amalienborg Plads, 5, 120
Amalienborgpalæerne, 6
Amelia (1711-1786), *engelsk prinsesse, datter af Georg 2.*, 118
Andersen, Anders Sundblad (d. 1758), *svensk fabrikant, falskmonter*, 178
Anna Ivanovna (1693-1740), *russisk kejserinde*, 97
Anna Sophie (1693-1743), *dronning*, 74, 76
Anne (1574-1619), *dronning af Storbritannien, g.m. James I*, 61

Anne (1665-1714), *dronning af Storbritannien*, 84
Anne (1709-1759), *engelsk prinsesse, datter af Georg 2.*, 118
Appleby, Peter (1709-1774), *rebslager*, 119-120, 139-140
Assistens Kirkegård, 236-237
Assistentshuset, 201, 203
Attenbury, Francis (1663-1732), *engelsk litterat, politiker, biskop*, 57
Attenbury, Osborne (1705-1752), *søn af F.A., købmand*, 57
August 2. (1670-1733), *kurfyrste af Sachsen, konge af Polen*, 54, 77-78
August 3. (1696-1763), *kurfyrste af Sachsen, konge af Polen*, 54, 77, 83
Augusta (1719-1772), *prinsesse af Sachsen-Gotha, g.m. Georg 3.*, 118

B

Badstuber, Poul (1685-1762), *kobbersmed*, 178
Bagge, Johan (1707-1768), *medaljør, visiterer*, 96
Basballe, Michael (1687-1762), *finansdeputeret*, 29
Baurenfeind, Georg Wilhelm (1728-1763), *kobberstikker*, 82
Becker, Henrik Vilhelm (d. 1755), *køkkeninspektør*, 158
Benderfeldt, Jørn (f. 1945), *lektor, cand.mag.*, 53-193

- Bendsen, Lise** (-1845-), *tjenestepige*, 195
- Benjamin, James Emanuel (Mannie)** (1861-?), *vestindisk plantagearbejder*, 216
- Benthagen, Anna Cathrine, "Støvletkatrine"** (1745-1805), 146, 168
- Bentley, Richard** (1662-1742), *engelsk teologi, filolog, kritiker*, 77
- Bentzen, Anne Cathrine** (f. 1824-), *g.m.*
Peter Nielsen, 216
- Berckentin, Christian August** (1694-1758), *minister*, 116, 135
- Berg, Andreas** (d. 1764?), *stadsmusikant*, 130
- Berg, Johannes** (-1762/1764-), *hoffourier*, 151
- Bernstorff, A.P.** (1735-1797), *udenrigsminister*, 152
- Bernstorff, J.H.E.** (1712-1772), *udenrigsminister*, 59, 69, 110, 115-117, 121, 131-135, 138-141, 146, 148, 150-152, 166, 168-169, 171, 173-174, 177, 181-182, 186
- Bernstorff Slot**, 174
- Bernstorffs Palæ**, 174
- Berregaard, Frederik** (1724-1757), *dansk gesandt*, 60, 174
- Berthelsen, Elisabeth Jensine** (1844-1914), *enke, sælger trætoj*, 216-218
- Bestuchef-Ruymin, Alexej Petrovich** (1693-1766), *russisk udenrigsminister*, 111, 116, 129
- Bispegården**, 178
- Biørn, Andreas** (1703-1750), *købmand*, 6, 24, 27
- Blegdam nr. 1**, 11
- Blegdammene**, 44-46, 205
- Blegdamshospitalet**, 235
- Blegdamsvej**, 11, 21, 24
- Bleggården**, Lyngby, 170
- Blosset, Paul, marquis de** (-1766/74-), *fransk gesandt i København*, 157, 176
- Bluhme, Johannes Bartholomæus** (1681-1753), *hofpræst*, 71
- Blågård**, 161
- Bobé, Louis** (1867-1951), *arkivar*, 185
- Borck, Adrian Heinrich von** (-1760/1768-), *preussisk gesandt*, 92
- Botanisk Have**, 234
- Bothmer, Hans Caspar von** (1727-1787), *rigs greve, dansk gesandt i London*, 160
- Bowell, Joseph** (1857/62-?), *vestindisk markarbejder*, 216
- Brame, John** (-1730-), *engelsk skibskaptajn*, 70, 72-73
- Bradt, F.L.** (1747-1829), *kobberstikker, arkitekt*, 113
- Bradt, Johannes Gottfred** (1741-1770), *kobberstikker*, 164
- Bramstrup**, 74
- Bredgade**, 40, 79
- Bredgade nr. 30**, 6
- Bréhan, Louis Robert Hippolyte de, greve af Plélo** (1699-1734), *fransk gesandt*, 74, 78-79, 83, 86
- Breuning, Peter** (1801-1852), *politibetjent*, 198-199
- Brieghel, Johan Frierich** (1732-1802), *kammertjener, senere livkirurg*, 161
- Brix, Harald** (1841-1881), *socialist*, 216
- Brockenhuus, Christian Ulrik** (1724-1808), *geheimeråd*, 158
- Brockenhuus, Johan Frederik** (1682-1756), *godsejer*, 74
- Brûlart, Loius Philogène, comte de Sillery et vicomte de Puisieux (Puisieux)**, 100
- Bruun, Johan Jacob** (1715-1789), *billedkunstner*, 11, 13, 72

Bryghuset, 43

Bysser, Peter (d. 1657), *militæringenør*, 10

Børsen, 108

C

Callenberg, August Reineccius Carl

(-1769/1780-), *sachsisk gesandt i København*, 176

Callières, Francois de (1645-1717), *fransk diplomat og forfatter*, 62, 64-66, 116, 186

Calmette, Charles Francois Bosc de (1710-1781), *nederlandsk gesandt*, 92, 176

Camily, Pierre Blouet (-1726/1730-), *fransk gesandt*, 75

Campbell, John, 3rd Earl of Breadalbane and Holland (Lord Glenorchy) (1696-1782), 60, 70, 122

Carl (1744-1836), landgreve af Hessen-Kassel, *danske feltmarskal*, 105, 143, 149, 161, 163, 165, 168

Caroline (1683-1737), *dronning af Storbritannien*, 105, 117-118

Caroline (1713-1757), *engelsk prinsesse, datter af Georg 2.*, 118

Caroline Amalie (1796-1881), *dronning*, 194

Caroline Mathilde (1751-1775), *dronning*, 118-119, 128, 152, 156, 160, 164, 166-167, 171

Carstens, Adolph Gotthard (1713-1795), *geheimeråd*, 87

Carteret, John (1690-1763), *engelsk udenrigsminister*, 102

Caspersen, Hans (1718-1792), *ankersmed*, 169

Charlotte Amalie (1706-1782), *datter af Frederik 4.*, 71, 118

Charlottenborg, 104, 136

Charlottenlund Slot, 118

Chavigny, Theodore Chavignard chevalier de (1687-1771), *fransk diplomat*, 88-89

Chesterfield, Earl of, se Philip Stanhope

Christian 4. (1577-1648), *konge*, 61

Christian 4.s Bryghus, se Bryghuset

Christian 5. (1646-1699), *konge*, 61

Christian 6. (1699-1746), *konge*, 14, 53, 65, 71, 74-76, 78, 80, 83-85, 89-90, 93-94, 96-97, 102-103, 105-107, 110, 112, 115, 118, 122, 125, 132

Christian 7. (1749-1808), *konge*, 53-54, 105, 118-119, 127, 144, 146, 151-152, 156-157, 160, 162, 164, 166

Christian 8. (1786-1848), *konge*, 205

Christian 8.s Palæ, se Levetzaus Palæ

Christian 9. (1818-1906), *konge*, 105

Christian 10.s Palæ, se Levetzaus Palæ

Christian Heinrich (1661-1708), *markgreve af Brandenburg-Kulmbach*, 86, 124

Christiansborg (I), 6, 40-41, 63, 93-96, 108, 119, 148, 151, 164-166, 171

Christiansborg Ridebane, 93, 108, 166

Christiansborg Slotskirke, 107, 152-153, 156, 161-163, 166

Christiansborg Slotsplads, 108

Christianshavn, 27, 120

Christianshavns Tugthus, se Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset

Christianshavns Vold, 5, 37

Cisternerne, 226

Civile Materialgård, 28, 43

Clausholm, 74

Colding, Ludvig August (1815-1888), *ingeniør*, 221-237

Cosby, Dudley Alexander Sydney (ca. 1730-1774), *britisk diplomat*, 151-153, 156, 165

Cramer, Johan Andreas (1723-1788), *teolog*, 131

Crome, August (1823-1904), *tekstilfabrikant*, 213
Crome & Goldschmidt, *manufakturvirksomhed*, 212-215

D

Dahl, Balduin (1834-1891), *dirigent*, 199
Dahl, Bjørn Westerbeek (f. 1952), *bibliotekar, museumsinspektør*, 5-51, 239-243
Dahl, Carl Christian (1824-), *kleinsmedesvend*, 197, 206-207
Dahl, Emma Hansine (1829-1890), *g. Rasmussen*, 197-200, 202, 206, 208, 211
Dahl, Frederik Julius, 1825-1891), *væversvend*, 194-220
Dahl, Hans Julius (1802-1851), *skomagersvend*, 197-198
Dahl, Jens Peter (1800-1866), *dirigent*, 199
Dahl, Johan (1841-1846), 198
Dahl, Juliane (1822-), 197, 206, 208
Dahl, Jutta Eleonora (1857-1958), *datter af F.J. Dahl, gift Jensen*, 205, 211-213, 216
Dahl, Oscar Victor Emanuel (1858-1859), *søn af F.J. Dahl*, 206
Dahl, Peter (1827-, ?1847-?), *skrælddersvend*, 197, 200
Dahl, Thomas Harald (1831-1864), *bryggerlærling*, 197, 207
Dahl, Wilhelmine (1836-1853), *søster til F.J.D.*, 197, 205
Dalgas Boulevard, 230
Dalhoff, Jens (-1763/1771-), *ejer af Store Kro, Lyngby*, 127
Damhussoen, 226, 232
Danneskiold-Laurvig, Christian Conrad (11723-1783), *greve, viceadmiral*, 24

Danneskiold-Samsøe, Christian (1702-1732), *kammerherre, bogsamler*, 79
Danneskiold-Samsøe, Frederik (1703-1770), *greve, generaladmiralløjtnant*, 106, 165, 168
Darcy, Robert (1718-1778), *4th. Earl of Holderness, britisk udenrigsminister*, 141-142, 145
Dehn, Frederik Ludvig (1697-1771), *officer*, 98, 135
Delmenhorst, 165
Desmercières, Jean Henri (1687-1778), *finansmand, godsejer*, 129, 131
Dichie, Alexander (-1758-), *engelsk kaper*, 139
Dietrichstein, Johann Karl (1728-1784), *kejserslig gesandt*, 92
Dieussart, Francois (-1701/11-), 123
Dokken, Christianshavn, 96
Dronningens Tværgade 334, 198

E

Eckersberg, C.W. (1783-1853), *billedkunstner*, 170, 205
Edward Augustus (1739-1767), *engelsk prins*, 160
Eegberg, Hans Henrich (1723-1784), *billedkunstner*, 71, 91, 158, 177
Eigtved, Nikolaj (1701-1754), *arkitekt*, 6-7, 11, 17, 69, 92, 108
Eigaard, Ole Salomon (ca. 1821-1902), *vinhandler, restauratør, senere postfører*, 206
Elisabeth (1709-1762), *russisk kejserinde*, 148, 159
Emdrup Sø, 225
Emdrupgård, 134
Erichsen, John (f. 1942), *historiker, kunsthistoriker*, 8
Ernst Friedrich 3. (1727-1780), *hertug*

af Sachsen-Hildburghausen, 125

Estrup, J.B.S. (1825-1913), *politiker*, 216

F

Fabricius, Anthon (-1735/1771-), *kancelliforvalter i Tyske Kancelli*, 87

Fabritius, Frederik (1740-1829), *juvelerer*, 76

Fabritius, Just (1703-1766), *hofagent*, 129

Falsen, Christian Magnus (1719-1799), *borgmester*, 29, 44-45

Falster, 234

Filosofov, Michael (-1766/1770), *russisk gesandt i København*, 165, 176

Fircks, Magnus Ernst von (1717-1806), *officer*, 113

Flavacour, Hortense Félicité de Mailly-Nesle, marquise de (1715-1799), *fransk hofdame*, 144

Flemming, Otto von (-1748/56-), *svensk diplomat*, 116

Flindt, Svend Larsen (-1717/29-), *øltapper*, 178

Folkema, Jacob (1692-1767), *nederlandsk kobberstikker*, 109

Fontenay, Caspar Frédéric (le Sage) de (1793-1769), *søofficer*, 29, 42

Forbedringshuset, se Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset

Fox, J.F. (1700-tallet), *engelsk gesandt*, 59

Franz II, af Habsburg-Lothringen, hertug af Toscana senere østrigsk kejser (Franz I) (1708-1765), 56

Fredensborg, 88, 113, 141, 143, 148, 156

Frederick Lewis (1707-1751), *prins af Wales, søn af Georg 2.*, 117, 118

Frederik 2 (1534-1588), *konge*, 69

Frederik 2. (1712-1786), *konge af Preussen*,

54-97, 100-101, 116, 149

Frederik 2. (1720-1785), *landgreve af Hessen-Kassel*, 107, 118

Frederik 4. (1671-1730), *konge*, 10, 52, 65, 70, 74, 76, 78, 80, 82

Frederik 5. (1723-1766), *konge*, 8, 12, 52, 63, 82, 103, 105-106, 108, 110-111, 115, 117-118, 122-127, 129-130, 132-133, 135-137, 142-143, 145-151, 153, 156-157, 165, 182

Frederik 5.s Rytterstatue, 136-137, 143, 171

Frederik 6. (1768-1839), *konge*, 105, 167, 171

Frederik (1753-1805), *arveprins*, 127, 143

Frederik Christian (1708-1769), *hertug af Brandenburg-Kulmbach*, 114, 125

Frederik Ernst (1703-1762), *hertug af Brandenburg-Kulmbach*, 114, 125

Frederik Wilhelm I (1688-1740), *konge af Preussen*, 97

Frederiks Hospital, 133, 157, 181

Frederiksberg Have, 23, 120

Frederiksberg Slot, 78, 93-94, 143, 161, 165

Frederiksberggade, 177

Frederiksborg Slot, 76

Frederiksdal, 115

Frederiksholmskvarteret, 27

Frederikskirken, 6

Frederiksstaden, 5, 7-8, 13, 17, 25, 92, 96

Fredrik I (1676-1751), *konge af Sverige*, 55, 129

Frelser Sogns Arbejdshus og Skole, 211

Frieboeshvile, 129

Fæstningens Materialgård, 28, 43

G

Gammel Kalkbrænderivej, 26

Gammel Kongevej, 20

- Gammeltoftsgade**, 232
- Gammeltorv**, 177, 205
- Gandil, Pierre** (1697-1748), *klædefabrikant*, 17
- Garnisons Kirke**, 197
- Garnisonshospitalet**, 242
- Gasværket**, 227, 230
- Gasværkshavnen**, 49
- Gasværksvej**, 231
- Gedde, Christian** (1729-1798), *ingeniørofficer*, 8-9, 23
- Gedde, Samuel Christoph** (1691-1766), *ingeniørofficer*, 7, 10-12, 15, 17-19, 21-23, 29-38, 41-46, 48
- Georg 1.** (1660-1727), *kurfyrste af Hannover, konge af Storbritannien*, 54-55, 57-58, 61, 105
- Georg 2.** (1683-1760), *konge af Storbritannien*, 52, 55, 57-58, 62, 74, 89-90, 93, 97, 103, 105-107, 116-118, 142, 146, 165, 179
- Georg 3.** (1738-1820), *konge af Storbritannien*, 52, 118, 146-148, 150-151, 160
- Georg Albrecht** (1690-1734), *fyrste af Ostfriesland*, 124
- Georg Friedrich Karl** (1688-1735), *markgreve af Brandenburg-Kulmbach*, 124
- Gerhard, Johann Friedrich** (1695-1748), *billedkunstner*, 115
- Geschwendtner, Carl** (1824-1899), *strømpevæver*, 205
- Gibbon, Edward** (1737-1794), *engelsk historiker*, 61
- Gjethuset**, 121, 171
- Glenorchy**, lord, se Campbell, John
- Godsbaneterrænet**, 49
- Goldschmidt, Moritz** (1822-1888), *industri drivende*, 213
- Goodricke** (1708-1789), *engelsk gesandt*, 145, 168
- Gram, Hans** (1685-1748), *historiker*, 70, 80, 84, 96
- Gronemann, F.C.** (d. 1891), *arrestforvarer*, 239-243
- Grundtvig, Ludvig** (1836-1901), *fotograf*, 223
- Grundtvig, N.F.S.** (1783-1872), *biskop, digter*, 210
- Grønland (Ny-København)**, 28, 31, 48
- Grøndalsåen**, 226
- Grønlund, Nidolph** (ca. 1836-1881), *urtekræmmer på Højbro Plads*, 211
- Gråbrødretorv**, 70
- Guldberg**, se Høegh-Guldberg, Ove
- Gunning, Anne** (d. 1770), *g.m. R.G.*, 157, 165
- Gunning, Robert** (1731-1816), *engelsk diplomat*, 129-130, 157, 161, 163-165, 168-169, 171, 173, 176, 186
- Gustav 3.** (1746-1792), *konge af Sverige*, 161
- Gylling, Jacob Lobeck** (1834-1867), *prokurator, cand.jur.*, 206
- Günther, August** (d. 1758), *apoteker*, 128

H

- Haffner, Wilhelm** (1746-1808), *billedkunstner*, 153
- Halberg** (-1751), *kurer*, 100
- Hammond, Frederik** (ca. 1719-1758), *kancelliråd*, 178
- Hansen** (-1846-), *skomagersvend*, 202
- Hansen, Hans** (-1851-), *tugthusfange*, 204
- Harrestrup å**, 226, 232-233
- Harrington**, jarlen af se William Stanhope
- Helmers Bastion**, 37, 42
- Helmholtz, Hermann von** (1821-1894), *tysk læge*, 222

Helsingør, 232
Hemert, Joost van (1696-1775), *handelsmand*, 139
Hielmstjerne (familie), 17
Hillingsø, Kjeld (f. 1935), *officer*, 69
Hirschholm Slot, 122, 186
Hjortelængen nr. 158, 197
Hjortelængen nr. 160, 197
Hoffmann, Georg (d. 1666), *militæringenør*, 10
Hofman, Tycho (1714-1754), *genealog*, 109
Holberg, Ludvig (1684-1754), *forfatter*, 70, 79-80, 85, 108
Holck, Frederik Vilhelm Conrad (1742-1800), *hofmarskal*, 168, 173
Holderness, 4th Earl of, se Darcy, Robert
Holm, Edvard (1833-1915), *historiker*, 84, 86, 135, 228
Holm, H.F.G. (1803-1861), *billedkunstner*, 229
Holmboe, Otto (1710-1773), *norsk stiftsprovst*, 178
Holmens Sognes Arbejdshus, 202
Holmsted, Frederik (1683-1758), *borgmester*, 29, 44, 78
Holstein (-1770-), *greve, grundejer i Lyngby*, 130
Holstein, Christian Frederik (1735-1799), *greve*, 169
Holstein, Frederik Conrad (1704-1749), *greve*, 84
Holstein, Johan Ludvig (1694-1763), *oversekretær*, 28, 74-75, 80, 169, 182
Holstein, Ulrik Adolf (1664-1737), *storkansler*, 122
Holsten, 83, 90, 149-150, 165
Homanns Arvinger (*kortudgivere*), 81
Horatius (65-8 f.Kr.), *romers digter og satiriker*, 61

Hornemann, Emil (1810-1890), *læge*, 225
Horrebow, Peter (1679-1764), *professor*, 80
Horsens Tugthus, 207, 212-214, 216
Hotel d'Angleterre, 122
Hovedvagten, 239-243
Huguetan, Jean Henri (1654-1749), *greve*, 131
Hurk, Peter van (ca. 1697-1775), *handelsmand*, 128, 130
Händel, Georg Friedrich (1685-1759), *tysk-engelsk komponist*, 58, 106
Høegh-Guldberg, Ove (1731-1808), *statsmand*, 144
Hømagasinet, 43
Hørning, Sophie Amalie Jørgensen, adlet Tuxen (1723-1751), *g.m. Olsufiev*, 112
Høxbro Andersen, Michael, *historiker*, 153

I

Ilsoe, Harald (1933-2019), *forskningsbibliotekar, historiker*, 181
Iselin, Reinhard (1715-1781), *handelsmand*, 139
Ivan 6. (d. 1764), *russisk kejser*, 97
Iversen, Johannes Erasmus (1713-1755), *stadsmusikant*, 130

J

Jacobsen (-1851-), *forbedringshusfange*, 204
Jagtvej, 194
Jardin, N.H. (1720-1799), *arkitekt*, 79, 121, 164
Jensen, Anders (1885-1971), *snekermester*, 216
Jensen, Oskar Emil (1880-?), *søn af Jutta Eleonora Dahl (gift Jensen)*, 212
Jeppesen, Peter (-1850-), *instrumentmager-svend*, 206

Jonsen, Niels (-1731-), *snedker*, 76
Joule, James Prescott (1818-1889), *engelsk fysiker*, 221-222, 236
Juellinge, 169
Juliane Marie (1729-1796), *dronning*, 146
Junge, J.P. Boye (1735-1807), *brandmajor*, arkitekt, 24
Justesen, Hans (-1720/1740-), *justitsråd*, 71
Jylland, 68, 149
Jægersborg Dyrehave, 120
Jægersborg Slot, 120, 142-143
Jørgen (1653-1708), *prins, g.m. Anne, dronning af Storbritannien*, 61
Jørgensen, Oluf Waldemar (1853-1922), *fotograf*, 195

K

Kabell, Friedrich (1808-1903), *ingeniør*, 225
Kalkbrænderibugten, 26, 29-30
Kalkbrænderiet, 26
Kalkbrænderivej, se Nordre Frihavnsgade
Kalveboderne, 3, 5, 29, 32, 37-39, 42, 49
Kancellibygningen, 87, 148
Kapunstopperens Hus, 17
Kastellet, 194
Katarina 2. (1729-1796), *kejserinde af Rusland*, 149-150
Kaunitz-Rietburg, Wenzel Anton (1711-1794), *østrigsk udenrigsminister*, 102
Keith, Robert Murray (1730-1795), *engelsk gesandt*, 102
Keppel, William van, 2nd Earl of Albemarle (1702-1754), *engelsk gesandt i Paris*, 93
King, William (ca. 1663-1712), *engelsk jurist*, 68
Kirsten Pils Kilde, 195

Kjær, Andreas Jørgenen (-1753/1763-), *kroholder*, 126
Kjølbye (-1854-), *rasphusfange*, 204
Klein, Ludvig Heinrich (1811-1890), *politibetjent, senere Højesteretsbud*, 202
Klinggraf, Joachim Gustav von (1705-1760), *embedsmand*, 87
Klopstok, Johann Friedrich Gottlieb (1724-1803), *tysk digter*, 133
Knippelsbro, 235
Knudshoved (ved Nyborg), 38
Kommunitetsbygningen, 178
Kongelige Bibliotek, 66, 181
Kongelige Teater, 157, 159, 168
Kongens Mølle, 229
Kongsberg, (-1770-), *grundejer i Lyngby*, 130
Korff, Johan Albrecht von (ca. 1696-1766), *russisk gesandt i København*, 69, 92, 100, 110-113, 116, 148, 150, 156, 158-160, 165, 171, 185
Krieger, Johan Cornelius (1683-1755), *overlandbygmester*, 70
Krogh, Hans (-1758-), *skibskaptajn*, 140
Kronborg, 70-73
Kunstakademiet, 136
Københavns Slot, 78
Københavns Vandværk, 226, 229
Købmagsgade nr. 44, 158
Königsmarck, Philip Christopher von (1665-1694), *greve*, 105

L

Ladegården, 200-201, 210-211
Ladegårdsskansen, 10
Ladegårdsåen, 210, 226
Lamb (-1759-), *engelsk kurer*, 141

Lange, Michael (1788-1856), *overpræsident*, 228
Lange, Philip de (1700-1766), *bygmester*, 24, 63, 203
Laugier, Mac-Antoine (1713-1769), *fransk arkitekturteoretiker*, 10
Lauritzen, Marie (-1876-), *pantelånerske i Ågade*, 210, 211
Le Sueure (-1766/1767-), *fransk gesandt*, 157
Lehn, Abraham (1701-1757), *godsejer*, 122
Lemaire, Abbé (-1739/1753-), *fransk gesandt*, 110-111, 116-117, 131-134
Lenvig (-1860-), *uidentificeret herre*, 206
Leverentz (-1846-), *skræddersvend*, 202
Levetzaus Palæ, 25, 28
Levy, Barach Marcus, kaldet "Emden" (ca. 1805-1867), *galanterihandler, marskandiser*, 201-202
Lewis, Edward (1857-?), *vestindisk landarbejder*, 216
Lille Vibenshus, 194-195
Lindberg, Adam Levin (d. 1747), *renteskriver*, 129
Lindencrones Palæ, 92
Lipkesgade, 21
Llano, Sebastian de y la Cuadra (1736-1793), *spansk gesandt*, 161, 163, 176
Lolland, 234
Louise (1724-1751), *dronning, g.m.*
Frederik den 5., 102-106, 108, 117, 119, 122, 130-132, 136, 143, 157, 162
Louise (1750-1831), *prinsesse, datter af Christian 6.*, 103, 125-126
Louise (1817-1898), *dronning, g.m.*
Christian 9., 105
Lovisa Ulrika (1720-1782), *preussisk prinsesse, dronning af Sverige*, 102

Ludvig 14. (1638-1715), *konge af Frankrig*, 62, 64
Ludvig 15. (1710-1774), *konge af Frankrig*, 77-78, 80, 88-89, 93, 98, 137, 144
Lumbye, H.C. (1810-1875), *komponist, dirigent*, 199
Luxdorph, B.W. (1716-1788), *historiker*, 171
Lühe, Volrad von der (1705-1778), *overpræsident*, 8-10, 12, 29, 41, 44-46, 159
Lyngby, 120-122, 126-128, 130, 132, 143, 145, 169-173, 181
Lyngby Kirke, 127
Lyngby Mølle, 120, 122
Lyngby Sø, 133
Lyngby-Vedbæk Banen, 170
Løvenørn, Poul Vendelbo (1686-1740), *oversekretær*, 80

M

Magstræde, 60
Magstræde nr. 6, 63, 85
Mallet, Paul Henri (1730-1807), *fransk historiker*, 181
Malmstad (-1850'erne-), *brygger*, 207
Mann, Horace (1706-1786), *engelsk diplomat*, 61
Maria Thereaia (1717-1780), *østrigsk kejserinde*, 56, 97
Marie Leszcynski (1703-1768), *fransk dronning*, 83
Marie Sophie Frederikke (1767-1852), *g.m.*
Frederik 6., 105
Marmillod, Jean Rodolphe Francois (d. 1786), *vejingeniør*, 121
Marmorbroen, 93
Marmorkirken, 157
Marselis, Christoph (ca. 1670-1731), *arkitekt*, 91

Marstrand, Vilhelm (1884-1955), *arkitekt, byplanlægger*, 222

Mary (1723-1772), *g.m. Frederik 2. af Hessen*, 107, 118

Materialgården, se 1) Civile Materialgård og 2) Fæstningens Materialgård

Mathiesen, Banner (1696-1771), *stadsbygmester*, 15-17, 38-39, 46

Mayer, Julius (1814-1878), *tysk læge og fysiker*, 221-222

Mazanti, Ferdinand Anthom (1823-1900), *fængselsinspektør i Horsens*, 215

Messen, *manufakturhandel*, 158

Meyer Andersen, Birgit (f. 1948), *cand.mag.*, 194-220

Meteorologisk Institut, 233

Michelbecker, Wigant (1636-1692), *handelsmand*, 41

Miege, Guy (1644-1718?), *engelsk forfatter*

Mohr, Ane Elisabeth (Lise) (1803-1844), *jordemoder*, 197-199

Mohr, Bolette (ca. 1780-1864), *mormor til F.J. Dahl*, 207

Mohr, Charlotte, g. Agerbundsens (ca. 1815>1845), 198-199

Molesworth, Robert (1656-1725), *engelsk gesandt*, 67-68, 76

Moltke, A.G. (1710-1792), *greve, embedsmand*, 110-111, 120, 133, 135, 143, 151, 159, 165-166, 168-169, 173, 177, 182

Moltkes Palæ, Amalienborg, 135

Montagu, John, 4th Earl of Sandwich (1718-1792), *engelsk statsmand*, 152

Montesqueu, Charles Louis de Secondat (1689-1755), *fransk forfatter*, 180

Munch, Hans (d. 1760), *rådmand*, 29

Murray, John (1712-1775), *engelsk gesandt*, 101

Münchhausen, Gerlach Adolf (1688-1750), *hannoveransk minister*, 90

Münter, Balthasar (1735-1793), *præst*, 131

N

Nationalmuseet, 63

Newcastle, 1st Duke of, se T. Pelham-Holles

Niebuhr, Carsten (1733-1815), *opdagelsesrejsende*, 82

Nielsen, Lars ("Balle-Lars") (1820-1860), *forbryder*, 207

Nielsen, Peter Jørgen Adolph (1822-?), *arbejdsmand*, 201-202

Nielsen (-1851-), *tugthusfange*, 204

Nordre Frihavnsgade, 21

Norcross, John (1688-1758), *fribytter, statsfange*, 107

Norge, 159

Numsen, Mikhael (1686-1757), *kommandant*, 10-12, 15, 17-18, 20-23, 29, 32, 37, 43-44, 48, 71

Ny Kongensgade, 40

Ny Vestergade, 40-41

Nygade, 177

Nystrøm, Eiler (1874-1948), *forfatter, historiker*, 122, 129

Nytorv, 178

Nytorv Arrest, 194, 200

Næsbyholm, 169

Nørre Landevej, 11, 44-46

Nørrebro, 205

Nørregade nr. 3, 91, 176, 177

Nørregade nr. 32, 178

Nørregade nr. 47, 178

O

- Odense**, 232
- Odense Slot**, 74
- Ogier, Jean Francois** (1703-1775), *fransk gesandt*, 92, 133-136, 156, 164
- Oldenburg**, 165
- Olsen** (-1843-), *brændehandler på Ulfeldts Plads*, 198
- Olsen, Inger Kristine** (ca. 1831-?), *g.m. F.J. Dahl*, 205-207, 210-211, 216
- Olsen, Peter** (ca. 1805-?), *sadelmagermester*, 198-199
- Olsufiev, Adam** (1721-1784), *russisk embedsmand*, 112
- Olufsen, Hans Frederik Martin** (1815-1885), *kaptajn*, 242
- Osten, Jan** (1686-1760), *tømmerhandler, stadskaptajn*, 25
- Overgaden oven Vandet nr. 2**, 119
- Overgaden oven Vandet nr. 6**, 119

P

- Peblingesøen**, 232
- Pedersen, Jens Olsen** (-1884-), *tugthusfange*, 215
- Pelham-Holles, Thomas, 1st Duke of Newcastle** (1693-1768), *engelsk politiker*, 67, 129
- Peter 3.** (1728-1762), *kejser af Rusland*, 55, 148-149
- Petersen, Anne Sophie** (-1884-), *tjenestepige i Horsens*, 215
- Petersen, Anton Carl Magnus** (?1855-?), *tekstilhandler i Odense*, 213
- Peymann, H.E.** (1735-1823), *ingeniørofficer*, 231
- Peymanns Rende**, 232-233
- Philibert, Claude** (1709-1784), *boghandler*,

- bogtrykker*, 181
- Pignatelli, Joseph Dominique (Joan Domenico)** (-1758/63-), *spansk gesandt*, 92
- Pilestræde nr. 68**, 217
- Pilo, C.G.** (1711-1793), 105, 113, 167
- Pitt, William** (1708-1778), *engelsk politiker*, 138
- Plélo, greven af**, se L.R.H. de Bréhan
- Plessen, Helmuth von** (1699-1761), *kursachsisk ambassadør*, 71
- Polyteknisk Lærestanstalt**, 222, 236
- Preisler, Johan Martin** (1715-1794), *kobberstikker*, 131, 133
- Prinsens Palæ**, 41, 63, 123
- Prinsesse Charlottes Have**, 6
- Proviantgården**, 43
- Puente-Fuerte, Pablo Antonio de Barrenechea** (1719-1770), *marquis, spansk gesandt*, 62
- Pumpehuset**, 231
- Puysieux (Puysieux), Louis Philogène Brûlart comte de Sillery et Marquis de**, se Brûlart, L.P.B.

Q

- Quist, Hans** (1733-1810), *kobberstikker*, 11, 13

R

- Rach** (1721-1783), *billedkunstner*, 71, 91, 158, 177
- Rahn, Hartmann** (d. 1795), *silkefabrikør*, 131, 133
- Randers**, 232
- Rasmussen, Eleonore** (-1881/1884-), *bogholder i Horsens Tugthus*, 215
- Rasmussen, Julius** (1866-1889), *typograf*, 216
- Rasmussen, Niels** (-1860/62-), *jernstøbersvend*,

g.m. Emma Dahl, 206-208, 216

Rasmussen, Rasmus (ca. 1832->1884),
tugthusfange, 215

Regenburg, Theodor August (1815-1895),
stiftamtmand, 215

Reiche, Johann Georg von (-1730/1744-),
hannoveransk gesandt, 176

Reitzel, C.A. (1789-1853), *boghandler*, 158

Retraite, landsted ved Skodsborg, 80

Reventlov, Conrad Ditlev (1704-1750), *greve*,
overkammerherre, 165, 168, 173

Reverdil, Elie Salomon Francois (1732-1808),
lærer, 174

Richtenau, Welsberg (-1770-),
kejserlig gesandt, 176

Rohr, Julius Benjamin von (1688-1742), *tysk
forfatter*, 67

Roque, Bartholomæus (1720-efter 1760),
kobberstikker, 69, 123, 182

Rosbjerg, Dan (f. 1942), *civilingeniør*, 221-238

Rosenberg, Franz Orsini (-1730/56-), *greve*,
kejserlig gesandt, 100

Rosenkilde (-1751-), *kurer*, 100

Rosenkrantz, Frederik Christian,
dansk gesandt, 60, 173

Rosenkrantz, Iver (1674-1745), *statsmand*, 77,
80, 82-86, 88, 98, 136, 173

Roskilde, 108

Rustenborg, Lyngby, 122, 128, 131

Rysensteens Bastion, 35

Rysensteens Lunette, 35

Røde Bygning, se Kancellibygningen

Rådhuset, 29, 177

S

Saint Alban's Church, 183

Saint Germain, Claude Louis de (1707-1778),
officer, 166

Saldern, Caspar von (1711-1786),
gottorpsk-russisk diplomat, 166, 168

Saly, Jacques Francois Joseph (1717-1776),
billedhugger, 134, 136-137, 171

Sandwich, 4th Earl of, se Montagu, John

Sankt Annæ Kirkegård, 28, 31, 48

Sankt Annæ Plads, 5, 7, 24

Sankt Annæ Plads nr. 9, 7

Sankt Croix, 78, 182

Sankt Jan, 78

Sankt Thomas, 78

Sankt Johannes Stiftelse, 217

Sankt Jørgens Sø, 20, 226

Sankt Pauls Kirke, 235

Sankt Petri Kirke, 53, 69, 112, 114-115, 159-160,
171, 177-178, 181

Sankt Petri Skole, 69

Savmøllen, 25

Schacks Bastion, 229

Schacks Palæ (Amalienborg), 28

Schallsvej, Lyngby, 127

Scheibe, Johan Adolph (1708-1776), 96, 152

Schimmelmann, Heinrich Carl (1724-1782),
statsmand, 168

Schindel, Wiglas von (1684-1756), *søofficer*, 71

Scholten, Jobst von (1646-1721), *officer*, 10, 17

Schulenberg, Johan Henrik von (1711-1791),
greve, *officer*, 97

Schulin, Johan Sigismund (1694-1750), *leder
af Tyske Kancelli*, 69, 84-86, 88-89, 93, 97-98, 102,
107, 110-111, 114-116, 125-126, 186

Schumacher, Cornelius (1703-1777),

- toldinspektør*, 6
- Schäffer, Ditrich** (-1730/78-), *snedker*, 63, 85
- Schäffergården**, 63
- Show, John** (1813-1858), *engelsk læge*, 228
- Skeel, Charlotte Amalie** (1700-1763), *g.m.*
Iver Rosenkrantz, 84, 98
- Skånelandene**, 83
- Slesvig (hertugdømmet)**, 83, 149-150
- Slotsholmen**, 41, 107
- Slotsholmskanalen**, 234
- Smedebakken, Lyngby**, 129
- Sommer, Peder** (1717-1756), *informator*, 103
- Sophie Amalienborg**, 5
- Sophie Caroline** (1707-1764), *fyrstinde af Ostfriesland, søster til Sophie Magdalene*, 122-124
- Sophie Christiane** (d. 1737), *markgrevinde*, 86
- Sophie Hedevig** (1677-1735), *prinsesse*, 122
- Sophie Magdalene** (1700-1770), *dronning*, 76, 84, 86, 93, 103, 114, 122-126, 134, 153
- Sophie Magdalene** (1746-1813), *datter af Frederik 5.*, 105, 161
- Sorgenfri Slot**, 104, 120, 122-124, 126-128
- Sortedamsrenden**, se Peymanns Rende
- Sortedamssøen**, 21
- Sprengtporten, Johan Wilhelm** (1720-1795), *svensk gesandt*, 92, 176
- Staal** (-1751-), *kurer*, 100
- Stadens Civile Arresthus**, 206
- Staldmestergården**, 43
- Stanhope, Philip, 4th Earl of Chesterfield** (1694-1773), *engelsk udenrigsminister*, 59, 65, 67
- Stanhope, William** (ca. 1683-1756), *1st Earl of Harrington*, 67, 83, 120, 175
- Stanislav Leszczyński** (1677-1766), *polsk konge*, 56, 77-78, 80
- Stanley, Carl Frederik** (1738-1813), *billedkunstner*, 119-120, 144
- Stanley, Simon C.** (1703-1761), *billedkunstner*, 119-120
- Steenberg, Jan** (1901-1971), *redaktør*, 183
- Steinhorst**, 89-90
- Stolberg-Wernigerode, Christian Ernst** (1691-1771), *fætter til Christian 6.*, 80, 103, 105
- Store Kro, Lyngby**, 116
- Stormgade**, 40
- Strandvejen**, 21, 194
- Struensee, Johann Friedrich** (1737-1772), *statsmand*, 167
- Struve, Gotfred Wilhelm** (ca. 1823-?), *tugthusfange*, 203-204
- Stuart, Charles Edward** (1720-1788), *tronprætendent*, 58, 97, 106-107
- Suhm, Peter Frederik** (1728-1798), 171
- Suhm, Ulrik Frederik** (1686-1758), *admiral*, 25, 29, 42-43
- Sødring, Julie** (1823-1894), *skuespillerinde*, 196
- Søerne**, 10, 48, 224-225
- Sølvgades Kaserne**, 28
- Søndermarken**, 226-227

T

- Terp** (-ca. 1860-), *pantelåner*, 207
- Thielo, Caroline Amalie** (1735-1754), *skuespillerinde*, 158, 160
- Thomsen, Julius** (1826-1909), *kemiker*, 228
- Thott, Otto** (1703-1785), *greve*, 79, 166, 173
- Thotts Palæ (Niels Juels Palæ)**, 80
- Thurah, Laurids de** (1706-1759), *arkitekt*, 123, 126
- Tiedel, Johan Chr.** (ca. 1813-?), *vægter*, 196

Tillisch (-omkr. 1768-), *page*, 168
Titley, Abraham (-1700-), *far til Walter T.*, 57
Titley, Anthony (-1768-), *forhenværende landmand*, 174
Titley, Walter (1700-1768), *engelsk gesandt*, 52-193
Titley, William (-1768-), *boende i Warwickshire*, 174
Tivoli, 199, 234
Toldbodgade, 6, 25
Torm, Erik (1684-1764), *politimester, borgmester*, 29, 30, 44
Trianglen, 21
Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, 199, 202-205, 207, 209
Tuite, Nicholas (1705-1772), *plantageejer på Sankt Croix*, 182
Tuxen, Chr. (-1740-erne), *svoger til Hørning*, 112
Sophie Amalie Jørgensen, 112
Tøjhuset, 43
Tømmerpladserne (ved Toldbodgade), 5-6, 24-28, 37, 48
Tømmerpladserne (ved Kalveboderne), 22, 24, 29-36, 42-44, 48

U

Universitetet, 70
Universitetsbiblioteket, 181
Usedom, von (-1762/1770-), *mecklenburgisk gesandt, hofmester*, 92

V

Vajsenhuset, 158
Vandværket, se Københavns Vandværk

Vester Accisebod, 17
Vester Forstad, 17, 19-20, 44
Vester Landevej, 11, 13, 23
Vesterbro, 205
Vesterport (i Vestre Retranchement), 39-40
Vestervold, 5, 36-42, 48
Vestindien, 138
Vestindisk Kompagnis Plads, 28
Vestindisk-Guineisk Kompagni, 78
Vestre Retranchement, 15, 20, 31, 48
Vibenshus, 169
Viborg, 210
Viborg Tugthus, 209, 211-212
Vildnis, se Frieboeshvile
Vind, Niels Krabbe (1705-1766), *dansk gesandt*, 60
Volkersham, Georg Gustav (-1757/1763-), *polsk-sachsisk gesandt*, 92
Voltelen, Just Henrik (ca. 1712-1795), *etatsråd*, 176, 183
Vor Frelser Kirke, 157
Vor Frue Kirke, 157

W

Wahl, Johann (1689-1765), *billedkunstner, kunstkammerforvalter*, 82
Waldersee, Jürgen von (1920-2008), *greve*, 38
Walpole, Horace (1717-1797), *engelsk politiker*, 61-62, 83
Walterneverstorff, 38
Wasserschlebe, Joachim (1709-1787), *legationssekretær*, 87, 100
Watson, William (-1760-), *engelsk kaper*, 140
Wedel Jarlsbergs Palæ, 91
Weston, Edward (1703-1770), *engelsk*

embedsmand, 57-58, 172, 174, 183-185
Wewer, Johann Friedrich (1699-1759),
købmand, 139
Wheeler, Thomas (-1758-), *skibskaptajn*, 139
Wicquefort, Abraham de (1606-1682), *hollandsk diplomat*, 180
Wiedewelt, Johannes (1731-1802),
billedkunstner, 53, 183-184
Wiehe, Johan Henrik (1830-1877), *officer, senere skuespiller*, 206
Wigantsgade, se Ny Vestergade
Wightman (-1738-), *engelænder*, 101
Wilhelmine (1709-1758), *prinsesse af Preussen*, 125
Wilhelmine Caroline (1747-1820), *kurfyrstinde af Hessen-Kassel*, 105
Wilkins, Samuel (-1737-), *silkefabrikant*, 119
William, Hanbury (1708-1759),
engelsk gesandt, 101
William August (1721-1765), *hertug af Cumberland*, 103, 107

Ø

Øresund, 68, 72
Ørsted, A.S. (1778-1860), *embedsmand, politiker*, 229-230
Ørsted, H.C. (1772-1851), *videnskabsmand*, 222, 225, 229
Ørstedsparken, 234
Øster Allé, 21
Østersøen, Østersøområdet, 56, 234
Østre Forstad, 19, 21, 44
Østre Landevej, 11, 13
Østre Anlæg, 234
Østre Retranchement, 15, 17

Å

Aabenraa, 232
Ågade, 21
Aagesen, Niels (d. 1759), *tømmerhandler*, 24-25